

**NEOLİTİK DÖNEMDEN İLK ÇAĞA SERAMİĞİN KÜLTÜREL
NESNE OLARAK İNSAN YAŞAMINDAKİ YERİ**

Muammer ÇAKI

SANATTA YETERLİK TEZİ

Seramik Anasanat Dalı

Danışman: Prof. Zehra ÇOBANLI

T 92098

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ağustos 1999

SANATTA YETERLİK TEZ ÖZÜ**NEOLİTİK DÖNEMDEN İLK ÇAĞA SERAMİĞİN KÜLTÜREL BİR NESNE
OLARAK İNSAN YAŞAMINDAKİ YERİ****Muammer ÇAKI****Seramik Anasanat Dalı****Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ağustos 1999****Danışman Prof. Zehra ÇOBANLI**

Seramik, doğada var olamayan ama insanın beceri ve el emeğini kullanarak yarattığı ilk araçlardan biridir. İnsanoğlunun ayağa kalkıp beynini ve elini kullanmasına kadar geçen süreye bakılırsa, seramiğin 8000 yıllık geçmişi çok küçük bir zaman dilimi sayılabilir.

Toplumsal yaşamdaki yeri ve anlamı bakımından, seramiğin en yoğun kullanıldığı dönemler Neolitik Dönemlerle başlar, İlk Çağlara uzanır. Sonraki dönemlerde metalin yaygınlaşması, alternatif malzemeler ve değişen yaşam koşulları seramiğin kullanım alanları daraltmıştır.

Seramiğin toplumsal yaşamdaki yeri kültürlerden kültüre farklılık gösterir. Kimi kültürlerde saygın ve geniş bir yer bulurken, kimisinde de gündelik kullanımın ötesinde fazla bir anlam taşımamıştır.

Seramik bir kültürel nesne olarak değişik anlamlar içerir. Teknolojik, dinsel, işlevsel, toplumsal, ekonomik ve mitolojik anlamları, seramiği yaratılan ve yaşanan toplumsal kültürdeki yerini oluşturur.

Geçmiş kültürleri tanımlamada en çok seramik buluntularından yararlanır. Seramiğin bozulmadan binlerce yıl kalabilme özelliği onu arkeologlar için değerli bir hazine yapmıştır. Seramiğin resimsel anlatım yüzeyi olarak kullanılması da geçmiş dönemlerin günlük yaşam tarzlarına, gelenek ve adetlerine ışık tutar.

ABSTRACT

Ceramics is one of the first material media not provided by nature but created by human skill and labour. To look at the time that has passed since humans first stood on two feet and began exercising the brains and hands, the 8000 years of ceramic history is a very slim slice.

Regarding the place and importance of ceramics in social life, the intensive use of ceramics begin in the Neolithic Age and went on to the First Age. After this its use began to decline due to the increased use of metal and other materials, as well as to changing life styles.

The place of ceramics in social life varies from one culture to another. While it may enjoy a respected and influential place in one society, it may have little more than a functional role in another. As a cultural medium, ceramics carries, significance of various kinds; its technological, religious, functional, social economic and mythological significance determines its place in the culture of the society which creates and utilises it.

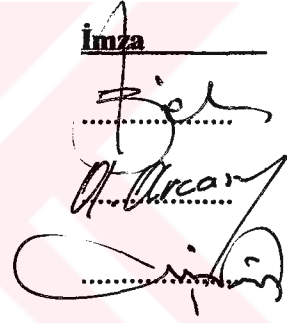
Wherever descriptions of ancient cultures are undertaken, they are invariably based heavily on ceramic findings. Their durability over thousands of years makes them a veritable treasure-trove for the archaeologist, the depictions they bear holding a light over the traditions, daily life and customs of ancient times.

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Muammer ÇAKI'nın "Neolitik Dönemden İlkçağa Seramiğin Kültürel Nesne Olarak İnsan Yaşamındaki Yeri" başlıklı tezi 7 Eylül 1999 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca, Seramik Anasanat Dalında Sanatta Yeterlik tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Zehra ÇOBANLI
Üye : Prof.Dr.Ateş ARCASOY
Üye : Doç.Ayşegül ÖZEN

İmza

Prof. Dr. Enzer ÖZKALP
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Seramiğin toplumsal kültür ve yaşam ile ilişkisi üzerine bugüne kadar yapılan araştırmalar fazla sayılmaz. Yapılanlar da arkeolog, antropolog ve etnologlara aittir. Bu araştırmalarda da seramik-kültür ilişkisi, bütünün içinde bölümler halindedir.

Seramikçi gözüyle bu konuyu araştırmak, parçalar halindeki verileri birleştirip bir bütüne ve yoruma ulaşmak, tarihin derinliklerine yapılan bir yolculuk kadar heyecan vericiydi. Bu araştırmanın konu ile ilgileneceklere toplu bir kaynak olarak yararlı olacağı inancındayım.

Araştırmalarım sırasında yardımlarını esirgemeyen Rektörümüz, Sayın Prof. Dr. Engin ATAÇ'a, Dekanımız, Sayın Prof. Dr. Mehmet Turgay EREM'e, yakın ilgi ve katkılarından dolayı Danışman Hocam, Sayın Prof. Zehra ÇOBANLI'ya ve sonsuz destekleri için kardeşlerime teşekkürü borç bilirim.

Muammer ÇAKI

Eskişehir 1999

ÖZGEÇMİŞ

Muammer ÇAKI

Seramik Anasanat Dalı

Sanatta Yeterlik

Eğitim

- 1993 Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- 1991 Anadolu Üniversitesi, Uygulamalı Güzel Sanatlar Yüksek Okulu (U.G.S.Y.)
Seramik Bölümü
- 1976 Kütahya Lisesi

İş/İstihdam

- 1994 Öğretim Görevlisi, Anadolu Üniversitesi, , Güzel Sanatlar Fakültesi
- 1991 Araştırma Görevlisi, Anadolu Üniversitesi, Uygulamalı Güzel Sanatlar Yüksek Okulu

Mesleki Birlik/ Dernek/ Kuruluş Üyelikleri

- 1998 Türk Seramik Derneği

Alınan Burslar ve Ödüller

- 1991 53. Devlet Resim-Heykel Yarışması Seramik Dalı 3. Ödül
- 1993...Ege Kültür Vakfı Duvar tabağı yarışması Başarı Ödülü

- 1993 54. Devlet Resim-Heykel Yarışması Seramik dalı Mansiyon
1997 Turizm Bakanlığı DÖSEM Hediyeelik Eşya Tasarımı Başarı Ödülü

Seminer ve Sempozyumlar

- 1993 Ankara, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 1. Seramik Semineri
Bildiri Konusu: “Çağdaş Türk Seramiğinde Süslemeciliğin Yeri.”
- 1992 İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi 3. Ulusal Türk El Sanatları Sempozyumu.
Bildiri Konusu: “Geleneksel Türk Seramiğinin Çağdaş Anlamda yeniden Üretimi.”
- 1998 Eskişehir, Uluslararası Katılımlı Seramik Kongresi
Bildiri Konusu: “Kütahya Maltepe Bölgesi Kırmızı Kilinin Seramik Çamur ve Astar Yapımında Kullanımı”
- 1998 Kütahya, II. Uluslararası Çini Sempozyumu
Bildiri Konusu: “Kütahya Çiniciliğinin Gelişimindeki Problemler ve Çözüm Önerileri.”
- 1999 İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi; “2000’li Yıllarda Geleneksel Türk El Sanatlarının Çağdaş, Ekonomik ve Tasarımsal Boyutu.” Konulu Sempozyumu.
Bildiri Konusu: “Türk Çini Sanatı ve Tasarım Sorunları.”

Katıldığı Etkinlikler

- 1989 Ankara, 4. Devlet Türk Süsleme Sanatları Sergisi
1990 Ankara, 5. Devlet Türk Süsleme Sanatları Sergisi
1991 İstanbul, D.G.S. Galerisi genç Yetenekler Sergisi
1991 Ankara, Kültür Bakanlığı Genç Kuşak Seramik sanatçıları Sergisi

- 1991 Eskişehir, Kùltür Sarayı Minyatür Sergisi
- 1991 İzmir, 1. Altın Testi Seramik Sergisi
- 1992 İstanbul, Çanakkale Seramik Sanat Galerisi, Seramik Derneği “Su” Konulu Yarışma Sergisi
- 1992 Ankara, Resim-Heykel Müzesi, 53. Devlet resim-Heykel Yarışma Sergisi
- 1992 Eskişehir, Kùltür Sarayı, A.Ü. G.S.F. Öğretim Elemanları Sergisi
- 1992 Eskişehir, D.G.S. Galerisi, A.Ü. G.S.F. Seramik Bölümü Öğretim Elemanları Sergisi
- 1993 Balıkesir, Akbank Sanat Galerisi, Karma Sergi
- 1993 İzmir, D.G.S. Galerisi, Ege Kùltür Vakfı Seramik Tabak yarışması Sergisi
- 1993 Akçay, Turban Tatil Köyü, Karma Sergisi
- 1993 Kütahya, Kùltür Sarayı, Kütahya Valiliđi Çini eser Yarışması Sergisi
- 1993 Ankara, Atatürk Kùltür Merkezi, 54. Devlet Resim-Heykel Yarışması Sergisi
- 1993 Ankara, A.K.M., 7.Devlet Türk Süsleme Sanatları Sergisi
- 1994 Eskişehir, Palet Sanat Galerisi, Karma Öğretim Elemanları Sergisi
- 1994 İstanbul, Beyoğlu D.G.S. Galerisi, Karma Sergisi
- 1994 Aydın-Karacasu, 11.Afrodisyas Festivali Sergisi
- 1995 İstanbul, Destek Reasurans Sanat Galerisi, 70’lerden Günümüze Seramik Sergisi.
- 1996 Eskişehir, D.G.S. Galerisi A.Ü.G.S.F. Seramik Bölümü Öğretim Elemanları Sergisi.
- 1997 Eskişehir, A.Ü. Kütüphanesi Sergi Salonu, Füreyya Koral’ı Anma Sergisi.
- 1997 Eskişehir, D.G.S. Galerisi, A.Ü. G.S.F. Seramik Bölümü Öğretim Elemanları Sergisi
- 1998 Ankara, A.K.M., 59. Devlet Resim-Heykel Yarışması Sergisi
- 1998 Ankara, Sheraton Otel, DÖSEM Hediyeelik Eşya Tasarımı Yarışma Sergisi

1998 Kütahya, Esbank Sanat Galerisi, A.Ü. G.S.F. Seramik Bölümü Öğretim Elemanları Sergisi

Kişisel Sergiler

1989 Ankara, Vakıfbank Küçükesat Sanat Galerisi

1991 Eskişehir, Kültür Sarayı

1992 Konya, Akbank Sanat Galerisi

1994 İzmir, Esbank Sanat Galerisi

1994 Aydın-Karacasu, Afrodisyas Müzesi

Kişisel Bilgiler

Doğum Yeri ve Yılı : Kütahya, 23 Ağustos 1959

Cinsiyeti : Erkek

Yabancı Dil : İngilizce

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iv
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYL.....	v
ÖNSÖZ.....	vi
ÖZGEÇMİŞ.....	vii
RESİMLER LİSTESİ.....	xiv
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPRAK, SU VE ATEŞTEN SERAMİĞE

1. PALEOLİTİK ÇAĞDAN NEOLİTİK DEVRİME GEÇİŞ.....	3
2. İNSANLIK TARİHİNİN İLK BÜYÜK DÖNÜŞÜMÜ NEOLİTİK DEVRİM.....	7
3. YERLEŞİK DÜZEN SERAMİK İLİŞKİSİ.....	10

İKİNCİ BÖLÜM

SERAMİĞİN TARİHSEL YOLCULUĞU

1. SERAMİĞİN GELİŞİM YERLERİ.....	13
1.1. YAKINDOĞU KÜLTÜRLERİ.....	13
1.1.1. Anadolu Kültürleri.....	13
1.1.1.1. Neolitik Dönem.....	13
1.1.1.2. Hitit Dönemi.....	17
1.1.1.3. Frig Dönemi.....	19
1.1.2. Mezopotamya Kültürleri.....	20
1.1.3. Suriye, Lübnan, Filistin Kültürleri.....	22
1.1.4. İran Kültürü.....	23
1.2. MİSİR KÜLTÜRÜ.....	24

1.3. AKDENİZ KÜLTÜRÜ.....	28
1.3.1. Minos Kültürü.....	28
1.3.2. Miken (Mycenae) Kültürü.....	31
1.3.3. Yunan Kültürü.....	33
1.3.4. Etrüks Kültürü.....	36
1.3.5. Roma Kültürü.....	37
1.4. UZAKDOĞU KÜLTÜRLERİ.....	40
1.4.1. Çin Kültürü.....	40
1.4.2. Japon Kültürü.....	44
1.4.3. Kore Kültürü.....	44
1.5. AMERİKAN KÜLTÜRÜ.....	45

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SERAMİK VE KÜLTÜR

1. SERAMİK-KÜLTÜR İLİŞKİSİ.....	47
2. SERAMİĞİN ANLAMI.....	49
2.1. Teknolojik Anlam.....	50
2.1.1. Çömlekçilikte Devrim: Çarkın Bulunuşu.....	50
2.1.2. Ateşin Evcilleştirilmesi: Fırınlara Bulunuşu.....	52
2.1.3. Estetik Arayış: Dekorasyon.....	52
2.1.4. Kalitede Hammaddenin Rolü: Toprak, Sır, Astar.....	53
2.2. Dinsel Anlam.....	54
2.3. İşlevsel Anlam.....	57
2.3.1. Form-Fonksiyon İlişkisi.....	58
2.3.2. İşlevlerine Göre Seramik Kapların Sınıflandırılması.....	59
2.3.2.1. Depolama Kapları.....	59
2.3.2.2. Dönüştürme ve İşlem Yapma Kapları.....	60
2.3.2.3. Servis ve Nakliye Kapları.....	60
2.3.3. Seramiğin Mimarideki İşlevi.....	61
2.3.4 Diğer Kullanım Alanları.....	62
2.4. Ekonomik Anlam.....	63

2.5. Toplumsal Anlam.....	65
2.6. Mitolojik Anlam.....	67

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
KÜLTÜRLERİ TANIMLAMADA SERAMİĞİN ÖNEMİ

1.ARKEOLOJİK BELGE OLARAK SERAMİK.....	69
2.RESİMSSEL ANLATIM YÜZEYİ OLARAK SERAMİK.....	71
SONUÇ.....	76
KAYNAKÇA.....	79

RESİMLER LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Resim 1 :Aslanlı Ana Tanrıça Heykelciği (Hürriyet, 22 Ağustos 1998)	14
Resim 2 :Hacılar Boyalı Kap Örnekleri (Anadolu Medeniyetleri Sergisi Kataloğu, 1983, s.15)	15
Resim 3 :Boğa Biçimli İçki Kabı (Anadolu Medeniyetleri Müzesi Kataloğu, s.89)	18
Resim 4 :Uzun Ağızlı Frig Kabı (Anadolu Medeniyetleri Sergisi Kataloğu, 1983,s.20)	19
Resim 5 :Sus Üslûbunda Seramik Kupa (Sanat Tarihi Ansiklopedisi, 1981, s.23)	20
Resim 6 :Seramik Yayık (Filistin) (Amiran, 1970, s.33)	23
Resim 7 :Hanedan Döneminden Oturan Aslan Heykeli (Baines, Malek, 1986, s.74)	26
Resim 8 :Mısır Çamurundan Yapılma Örnekler (Baines, Malek, 1986, s.207)	27
Resim 9 :Kamares Kap Örneği (Mansel, 1963,s.32)	30
Resim 10 :Ahtapot Resimli Vazo, 1981 (Sanat Tarihi Ansiklopedisi, s.87)	31
Resim 11 :Miken Vazosu: Silahlı Erlerin Harbe Gidişi (Mansel, 1963, s.78)	32
Resim 12 :Geometrik Süslemeli, Bir Ölü Olayının Gösteren Siyah Figürlü Amphora (Ulusal Müze, Atina) (sanat tarihi Ansiklopedisi, 1981, s.87)	34

Resim 13	:Maske Benzeri Yüz. Neolitik Dönem Yangshao Kültürüne Ait Boyalı Bir Kabın Kapağı (Blunden, Mark, 1989,s.52)	41
Resim 14	:Kilden Yapılma Heykeller (Blunden, Mark, 1989,s.85)	43
Resim 15	:Çarkta Çömlek Yapanlar, Mısır Beni Hasan'da No'lu Mezardan Bir Duvar Resmi (World Ceramic, 1990, s.11)	51
Resim 16	:Ev Şekli Tütsü Kabı (Amiran, s.303)	55
Resim 17	:Tanrı Khumn Çömlekçi Çarkında (Hope, 1987. S.15)	67
Resim 18	:Zirai Faaliyetler. (Yunan Kabı) (Walters, 1905, s.170)	72
Resim 19	:Resimli Yunan Vazosu (Levi, 1987, s.93)	74

GİRİŞ

Yaklaşık 1.5 milyon yıl önce ayağa kalkan ilk insan Homo Erectus yer yüzünde görüldüğünde belki de dünya evrim tarihinin en büyük dönüşümü başlamış oluyordu. Çünkü Homo Erectus, bugün evrene hakim olan insan türünün ilk örneğiydi. Homo Erectus'un ayağa kalkarak yürümesi beynin ön kısmına yönelik baskının azalmasını, beynin boyutlarının büyümesi ve gelişmesini sağlamıştı. Böylelikle beynin hacmi kendinden önceki Homo Habilis'in iki katına çıkmıştı. Buna koşut olarak gelişim süreci içinde ayağa kalktıktan sonra ilk insanın ön ayakları ele dönüştü. Özellikle başparmak ve el giderek işlev kazandı. Artık diğer canlı türlerinden farklı olarak insan, eliyle alet kullanarak, türünü sürdürmek için gerekli yaşamsal besinleri sağlamada ve kendini korumada çok daha üstün konuma geçiyordu.

Başlangıçta çevresinde bulunduğu keskin bir taşla avını elde eden ilk insan, daha sonra bu taşları yontup biçim vererek, doğada var olanı kendine ait kılmaya, kullanacağı araçları üretmeye başlar. Bu yaptığı basit araçlarla yaşamı ile ilgili işleri gerçekleştirdiği gibi yine ellerini kullanarak sanatı da var etti. “Mağara duvarına çamurlu elleriyle sanatın ilk izlerini bırakan ressamın atasının da, bilgisayar karşısında ekran faresini eli ile yöneterek yeni görüntüler oluşturan günümüz sanatçısının da ortak yaratma aracıdır el” (Ergür, 1997, s.382).

Tezin araştırma konusu olan “seramik” de yine bu elin eseridir. Ateşin balçığı sertleştirip taşlaştırdığını gören insanoğlu bunu kendi yararına kullanmayı deneyecek, ancak taş yontmaktan, doğada daha önceden var olmayan ve pişirerek ortaya koyduğu ilk araç olan seramiğe geçişi uzun bir zaman alacaktır.

Bu çalışma, yaklaşık 8000 yıllık bir zaman dilimini gözlemlemektedir. İlk insanın ortaya çıktığı 1.5 milyon yıl öncesi dikkate alınırca, insan elinin taştan balçığa geçinceye kadar ne kadar uzun yol aldığı görülecektir.

Araştırma konusu, Neolitik kültürlerden İlk Çağa kadar olan süreci kapsamaktadır. Seramiğin toplumsal kültür içindeki yeri açısından bu dönem önemlidir, çünkü ilk ortaya çıktığı ve gelişip yaygınlaştığı zamandır. Ayrıca seramiğin kültürel bir nesne olarak, uygarlığın gelişme düzeyi ve toplumsal ihtiyaçlara cevap vermesi bakımından insan yaşamında en fazla yer aldığı bir dönem olması, araştırmayı bu zamana yöneltmektedir.

Çalışmanın ilk bölümünde Neolitik Devrimle seramiğin, ortaya çıkışı incelenmiştir. İkinci bölümde seramik geleneği açısından öne çıkan belli başlı kültürler tarihsel yönüyle ele alınmıştır. Bu kültürler de, seramik geleneklerinin zenginliği ve sürekliliği ölçüsünde incelenmeye çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise seramik-kültür ilişkisi farklı boyutlarıyla irdelenmiştir. Seramiğin işlevsel, dinsel, toplumsal, teknolojik, ekonomik ve mitolojik anlamı araştırılmıştır. Dördüncü bölümde kültürleri tanımlamada seramiğin önemi üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TOPRAK, SU VE ATEŞTEN SERAMİĞE

1. PALEOLOTİK ÇAĞDAN NEOLİTİK DEVRİME GEÇİŞ

İnsanlaşma sürecinin tarihsel kökenleri milyonlarca yıl gerilere dayanmaktadır. Şüphesiz, bu sürecin üzerindeki gizlerin tümünün çözüldüğünü söylemek olanaksızdır. Arkeolojik bulgular ve araştırmacıların çabalarıyla her gün önemli bilgi birikimleri sağlanmakta, konuyla ilgili bilinmeyen yönler aydınlatılmaktadır.

İnsanın diğer canlı türleri arasında üstün bir varlık olarak ortaya çıkmasından sonra, öncelikle doğa koşullarına uyum ve varlığını sürdürme, arkasından da doğaya hakim olup yönlendirme süreci başlamıştır. İnsanı diğer canlılara üstün kılan, doğaya karşı koyma olanağını veren gücünü, elini kullanmasına ve yaşamı için gerekli aletleri üretmesine bağlayan Marx' a (1976) göre; çalışma en başta insan ile doğa arasındaki madde alışverişini kendi faaliyeti ile sağladığı, düzenleyip denetlediği bir süreçtir. İnsan doğadaki nesnelere karşısına bir doğa gücü olarak çıkar; beden gücünü temsil eden doğa güçlerini, kollarını, ayaklarını, kafasını ve ellerini doğadaki nesnelere kendi yaşamı için kullanabileceği bir biçime sokabilmek amacıyla harekete geçirir. Bu hareket sayesinde kendi dışındaki doğayı etkileyip, onu değişime uğrattırırken, aynı zamanda kendi doğasını da değiştirir. Keza Lewis Morgan da "Ancient Society" (1987) adlı yapıtında insanın doğa üzerindeki egemenliği açısından yaşam araçlarının üretimindeki ustalığın çok önemli olduğu görüşündedir ve "...bütün varlıklar arasında yalnızca insan, gereksinmelerini karşılamak için gereksindiği şeylerin üretimine, hemen hemen mutlak bir biçimde egemen olabilmiştir" demektedir.(Engels, 1992,s.27)

İnsanoğlunun ortaya koyduğu sanatların ilk örneklerinden biri olan seramik de, insanın doğadaki nesnelere kendi yaşamı için kullanabileceği bir biçime sokmak amacıyla giriştiği yoğun uğraşlardan birisidir. El emeği bu açıdan büyük önem taşımaktadır.

İnsanın ayağa kalkıp, elini kullanarak kendine gerekli yaşam araçlarını üretmesi ve doğaya karşı mücadelesi çok uzun bir süreci kapsamaktadır. Bu süreç içinde insanın biyolojik yapısı da değişim ve gelişim geçirir. Fiziksel yönden ve kafatası hacmi olarak Homo Erectus'tan daha gelişmiş olan Homo Neanderthalis'e doğru evrimleşme uzun bir zaman alır. Neanderthal insanına ait ilk buluntular Almanya'nın Düsseldorf kentinin yakınındaki bir vadide bulunmuştur. Günümüzden 100-150 bin yıl önce beliren bu insan türü, oluşturduğu kültür düzeyi ile doğaya egemen olma sürecinde önemli bir aşama göstermiştir. Neanderthal insanının toplumsal, kültürel, üretimsel, bedensel ve tinsel gelişimlerinin belirli niceliksel birikimleri, yeni bir niteliksel sıçramayla günümüz insanların öncülleri olan Homo Sapiens'lerin gelişiminin yolunu açmıştır. Neanderthal insanı ateşi kontrol edip, yeniden üretmeyi başarmış, kullandıkları alet sayısı önceki döneme göre çoğalmış, taştan yapılmış el baltasını geliştirmiştir. Ölü gömme, mezar törenleri ve ayinleri ilk kez bu dönemde görülmektedir. Bunun yanısıra soyut düşünme yeteneğinin belirginleşerek, totemizmin kökenini oluşturan ilk doğaüstü güçlere inanmaya kadar uzanmış olması muhtemeldir.

Günümüzden 30 bin yıl kadar önce görülen Homo Sapiens'ler ile birlikte insanlaşma süreci, yeni bir sıçramayla bugünün insanının düzeyine yaklaşılmaya başlamaktadır. Homo Sapiens'lerin ortaya çıkmasından sonra Neanderthal insanı kısa sürede dünyadan yok olmuştur. Daha gelişmiş bir tür olan Homo Sapiens, kendinden önceki insan türünü ortadan kaldırmıştır.

Homo Sapiens'lerle beraber ulaşılan kültürel-biyolojik gelişim eski dönemlere oranla çok ileri düzeydedir. Yaşamda kullanılan aletlerin çeşitliliği bir önceki döneme göre iki misli artmış, dikiş ve balık iğnelerinin yapımı ile, ok ve yayın günlük yaşama girmesiyle hem beslenme, hem de giyim ve barınma olanakları çoğalmış, dolayısıyla insanlar avlarının peşinden giderek dünyanın değişik yörelerine hızla yayılmaya başlamışlardır. Yeni geliştirilen kültür, toplumsal ilişkileri çok yönlü etkilemiş, sürü ilişkilerinden kan bağına dayanan akrabalık ilişkilerinin olduğu gens adı verilen örgütlenmelere geçilmiş, birlikte yaşam ve birlikte çalışma-üretim gensin temelini belirlemiştir.

Paleolitik Çağın sonlarına doğru, Homo-Sapiens'lerin zenginleştirdikleri yaşam kültürünün temelini avcılık ve toplayıcılık oluşturmaktaydı. İnsan geliştirdiği aletler sayesinde eskisinden çok daha fazla besin elde edebilmekte, dahası gerçekleştirdiği üretim fazlası ile yeni toplumsal gereksinimlerini karşılamak için insanlık tarihinde belki de ilk kez “zaman” üretmeye başlamaktaydı.

Avcılık ve toplayıcılıkla varılan kültürel birikim ile toplumsal değişim, “Neolitik Devrim” denilen tarım ve hayvancılığa dayalı yeni bir üretim sürecine geçilebileceğinin ipuçlarını vermektedir.

Paleolitik dönem başlangıcında çanak-çömlek bulgularına rastlanmaktadır. Ancak Paleolitik Çağın sonlarına doğru insanın kili tanımış, onun plastik özelliğini, hatta pişerek sertleşme özelliğini öğrenmiş olduğu sanılmaktadır. İlk önce kilin ya da killi toprağın normal topraktan farkını gözlemlemesi olasıdır. Rosenthal (1954, s.13) bunu, “...tarih öncesi zamanlarda ilkel insan killi toprakta ayak izlerini bıraktı. Bu ayak izi sonradan kurudu ve güneşte sertleşti. Ek olarak onun ilkel okları killi toprağa saplanacaktı, kil yapışacak, kuruyunca oku alması zorlaşacaktı. İlkel insan ne olduğunu anlamasa da ilk zaman güneşin kurutmasıyla çamurun plastik özelliğinin kaybolduğuna şahit oldu” diye yorumlamaktadır.

Kilin bu plastik özelliğini herhangi bir şekilde öğrenen insan, onu sazdan yaptığı sepetlerin içine sıvayarak suya karşı, geçici de olsa dayanıklı hale getirmiştir.

Seramiği bozulmaz ve değişmez hale dönüştüren pişirme işlemi, olası bir tasarlamadan çok bir tesadüf sonucu olmuştur. Paleolitik Çağ insanı ateşi kontrol etmesini bilmekteydi. Ateşin sönmesini engellemek ve onu uzun süreli kılmak için açtıkları çukurların kenarlarını sıvadıkları balçığın sonradan pişerek, değişip sertleştiğini gördü. Ateşin belli bir sıcaklıkta kili etkileyerek, geriye doğru eski haline dönüşmeyen bir madde haline getirmesi özelliğinin gözlenip bunun kullanılması, daha doğrusu seramiğin ortaya çıkışı konusunda iki önemli teori ileri sürülmüştür. Bunlardan ilki “ocak teorisi”dir. Bu teoriye göre yukarıdaki paragrafta bahsedildiği gibi, insanın, kendisi için hayati öneme sahip olan ateşi muhafaza etmek amacıyla açtığı çukurlarda

kilin, uzun süreli ateş yakma sonucu sertleşip kaba bir seramiğe dönüşmesi söz konusudur. İnsanların da bu değişimi gözlemleriyle fark edip onu kendi yararları için kullandıklarını, seramiği yarattıklarını var saymaktadır.

İkinci teori ise “sepet teorisi” diye tanımlanabilir. İnsanların sazdan ve kamıştan yaptıkları sepetler onların ilk kullanım ve muhafaza kapları sayılır. Sepet teorisi, bu sepetlerin kille sıvanarak suya ve ateşe karşı daha dayanıklı hale getirildiğini varsayar. Erken dönem çömlek örneklerinin çoğu, kamış veya ağaçtan yapılan kapların formlarının taklididir. Ancak her kültürde sepetçilik ve çömlekçilik birlikte görülmez. Sadece sepetçiliğin olduğu, çömlekçiliğin olmadığı ya da tersi durumda kültürler de vardır.

İnsanın kil ve ateşle ilgili bu gözlemlerini birleştirip seramiği çanak-çömlek gibi gündelik yaşamıyla ilgili olarak düşünüp üretmesi için, buna yönelik sosyal ihtiyaçların çıkması, ihtiyacı olan besinleri biriktirmek ve depolamak için yerleşik düzene geçmesi ve ihtiyaç fazlası üretim yapması gerekecekti. Bu gereksinimler ise Neolitik Devrimle birlikte ortaya çıkacaktır. Paleolitik dönemde bazı kültürlerde kilden yapılma örnekler rastlanmıştır. En erken seramik örnekleri için Rice (1987,s.8) Fransa yukarı Paleolitik devir mağaralarında bulunmuş kilden yapılma bizon, Dolni Vestonici (Merkezi Avrupa’daki) pişmiş ve pişmemiş figürinleri, kilden formların yaklaşık 30 bin yıl öncesinde yapıldığını söyler. Walters (1905) da Avrupa’da bu döneme ait kil örneklerinden bahsetmektedir. Keza Nil Nehri civarında da Neolitik Dönem öncesine ait örnekler bulunmuştur.

Arkeolojik araştırmalar her geçen gün daha eski dönemlere ait yeni buluntuları ortaya çıkartmaktadır. Son yıllarda yapılan araştırmalar en eski seramik örneklerin Neolitik Dönemin çok daha öncesine dayandığını göstermektedir. Bu araştırmaların verdiği tarihler de 26 bin yıl öncesini işaret eder. Meşhur Dolni Vestonici Venüs’ünün de aralarında bulunduğu binlerce kil parça üzerinde yapılan testler, bunların yere kazılı çukurlarda 700°C civarında redüktif ortamda pişirildiğini ortaya koymaktadır (Vandiver, Soffer, Klima, 1990, s.13-14).

2. İNSANLIK TARİHİNİN İLK BÜYÜK DÖNÜŞÜMÜ: NEOLİTİK DEVRİM

Günümüzden 12 bin yıl kadar önce yerküre ikliminde önemli değişiklikler yaşanmıştır. Kuzey buzul tabakalarının eriyerek kutuplara doğru çekilmesiyle, Avrupa bozkır ve tundralarının yerini ılıman orman bölgeleri alırken, özellikle Akdeniz bölgesinde ılıman hava koşulları süreklilik kazanmaya başlamıştır. Büyük Sahra'dan Orta Asya yaylalarına kadar uzanan geniş alanlar kuraklaşıp çölleşmiş, buna karşın, Kuzey Afrika, Mısır-Nil Deltası, İsrail, Irak, Dicle-Fırat nehirlerinin kıyı boylarını ve Güneydoğu Anadolu'yu içine alan, bereketli hilâl denilen bölgelerde zengin bir bitki örtüsü gelişmiştir. Soğuk iklime uyum sağlamış mamut, tüylü gergedan türü hayvanlar yok olmuş, antilop, yaban sığırtı, yabani domuz, yabani keçi ve koyun gibi küçük yapılı canlılar ortaya çıkmıştır.

Uygun iklim koşullarının getirdiği zenginlik ve çeşitlilik, insan topluluklarına doğadan pasif olarak yararlanmak yerine aktif bir şekilde yararlanma fırsatı sağlamıştır. İnsan, avlamak yerine evcilleştirme, toplamak yerine ekip dikerek üretmeye adımını attı. Buna da ılıman iklim bölgelerine yerleşerek başladı. Çünkü en uygun koşullar ılıman iklim bölgelerindeydi.

Araştırmacılar, insanlığın yüz binlerce yıllık serüveninde edindiği kültürü, çok kısa bir zaman diliminde onunla kıyaslanamayacak bir düzeye sıçratan bu adıma "Neolitik Devrim" adını vermişlerdir. Gerçekten de insanın yerleşik tarıma ve hayvancılığa geçişi büyük bir devrimdir. Çünkü insan topluluklarına düşünemeyecekleri miktarda bir besin bolluğu ve zenginliği sağlamıştır. Bunun yanı sıra insanlara, karınlarını doyurmanın yollarını aramanın dışında "boş zaman"lar yaratmıştır. İnsan toplulukları da bu boş zamanlarında akıllarını, gözlemlerini ve becerilerini birleştirerek yaşam kültürünü zenginleştirecek birçok araç, gereç ve buluş yapabilmıştır. Çömlekçilik ve seramik de bu uğraşlardan ve buluşlardan birisidir. Günlük yaşamsal ihtiyaçlar ile kesinkes bağlantılıdır. Ayrıca seramik, piştikten sonra dönüşüm göstererek, eski malzemedan tamamen farklılaşan özelliğiyle, insanın doğadaki maddelerden yarattığı "doğada hazır bulunmayan ilk maddedir."

Çömlekçilik, gel geç ekim, hayvan evcilleştirme, gibi nispeten yüksek teknik ve yöntemler insanlığı daha önce görülmeven bir üretime ve üretim biçimine kavuşturmuştur. Paleolitik Çağda doğada bulduğu hayvanları avlayıp, bitkileri toplayarak yaşamını sürdüren insan, neolitik devrimle beraber yaşamını bugünkü anlamıyla sahici üretime dayandırmıştır

Araştırmacılar yerleşik düzene geçişin ilk örneklerinin Yakındoğu'da görüldüğü üzerinde hem fikirdirler. İlk kez kültüre alınan buğday ve arpanın yabanıl ataları ve evcilleştirilen koyun, keçi, domuz gibi hayvanlar Yakındoğu'da bol miktarda bulunmaktaydı. Mellaart (1988, s.9); "tarım ve hayvancılığın kökenleri, bu bitki ve hayvanların yabanıl türlerinin doğal olarak yetiştiği yörede, yani Yakındoğu'da aranmalıdır. Suriye Çölünün kuzeyindeki sulak bölge, Anadolu ve İran yaylaları, koyun, keçi, sığır ve domuzun yaşama alanlarıydı" diyerek, yapılan araştırmaların uygarlığın belirli bir bölgede gelişip oradan yayılmadığını ortaya koyduğuna işaret etmektedir. Uygarlık Yakındoğu'da en az üç bölgede belirmiştir. Bu bölgeler; Zagros Dağlarının batı yamaçları ile yöredeki vadiler, Mezopotamya'nın Türkiye sınırları içindeki dağlık bölge ve Güney Anadolu yaylalarıdır. Robert Braidwood (1995, s.136) da "çekirdek bölgeler" kuramında İran, Irak, Türkiye, Suriye ve Filistin'in dağlık yörelerine doğru uzanan yağışlı otlakların bulunduğu dağ etekleri ve yamaçlarını merkez alır. Braidwood'a göre; "yeni uygarlık deneyleri önce burada başlar. Her iki deney de burada tuttu. Bizim bugün benimsediğimiz gelenekler, besin üretimi ve uygarlık eski çağlarda yakın doğudaki uygarlığa dayanmaktadır."

Evrin biyoloğu ve fizyolog gözüyle insanlık tarihini araştıran Diamond (1997) yenilerde kaleme aldığı kitabında Fırat ve Dicle vadisini, "öyle bir vadiydi ki, daha sonraları tarlalara ekilip ürünleri alınan buğday ve arpa burada yabani olarak yetişiyordu. Ketene benzer bitkiler, kıyafetlerin üretilmesine olanak sağlıyordu. Ayrıca evcilleştirilebilir türde birçok memeli yaşıyordu; koyunlar, keçiler, sığırlar. Tarım bir kere doğunca ve hayvanlar evcilleştirilince uygarlığa kadar uzanan bir süreç başladı", diye tanımlayarak uygarlıkların gelişiminde iklim ve coğrafyanın çok önemli bir rolü olduğunu ortaya koymaktadır.(Gürer,1998,s.21)

Yakındoğu’da ilk kez ortaya çıkan neolitik toplumlar, eski devirde hiç bilinmeyen kap-kacak yapma kimyasını, ekmek pişirme ve bira mayalandırma biyokimyasını, dokuma tekniğini, tarım tekniğini ve benzeri yöntemleri kendinden önceki toplumların oluşturduğu birikime ilave ettiler. Bu katkı her toplumda farklı, o topluma özgü bir yolla kuşaktan kuşağa geçmiş, yaşam kültürünü zenginleştirmeye devam etmiştir. Örneğin; “her neolitik toplumda evrensel olan çömlekçilik bilgisi yoktu. Fakat ne kadar neolitik toplum varsa o kadar çok geleneksel çömlekçilik yöntemi vardı. Hatta, bu gelenekler bize aynı konuda yapılmış çeşitlemeler gibi görünse de bu farklı geleneksel yöntemleri kuşaktan kuşağa geçiren kadınlar çömlekçilikteki ana konu ile ana konuya yapılan ve zorunlu olmayan eklentileri güçlkle ayırt edebilmişlerdir. Barbar toplumların bilimin pratik teknik kurallarına, muhakkak ki sonucu hiçbir olumlu etkisi olmayan boş ayin ve afsun sözleri kümesi karıştırılmıştır. Hatta, aydın ve yüksek derecede uygarlaşmış Yunanlılar bile, hâlâ pişirilirken toprak kapları çatlatan bir cinden korkuyorlar, bu nedenle onu kaçırmak için fırınlara çirkin bir Gorgon –Yunan mitolojisinde kendisine bakanları taş haline getirdikleri, saçları canlı yılanlar biçiminde olduğu söylenen kadın cin – maskesi asıyorlardı.” (Childe, 1990, s.49).

Bugün çömlekçiliğin nerede, tam olarak ne zaman başladığına dair elimizde bir bulgu yoktur. Aksine yapılan araştırmalar çömlekçiliğin belli bir yerde başlayıp yayılmadığını – tıpkı medeniyetlerin birbirlerinden habersiz benzer kültürleri geliştirdiği – gibi ayrı ayrı bölgelerde, değişik zaman dilimlerinde geliştiğini göstermektedir. Dolayısıyla bu koşullarda seramik sanatının orijini herhangi bir ırka, kültüre veya ülkeye ait kılmak pek mümkün sayılmaz. Kimi kültürlere çömlekçilik daha geç girmiş, kimisinde ise daha hızlı teknolojik ve estetik gelişme olanağı bulmuştur. Kimi kültürlerde boyalı çanak evresine girilirken, aynı zaman diliminde, başka kültürlerde çömlekçilik çok daha basit ve kaba olarak yapılıyordu ve hatta çanak-çömlek yapma düşüncesi bile gelişmemiştir. Tarım ve hayvancılığın getirdiği ürün bolluğu ile kentleşmenin artışı, iş bölümü ve uzmanlaşma, beraberinde artı ürünü değiş-tokuş aşamasına getirince, ticaretle mal alışverişi çömlekçilik geleneğinin yayılmasını sağlamıştır. Bu iki şekilde olmuştur; birinci neden, bir kültürde üretilen kap-kacağın başka bir kültüre ticaret vasıtasıyla mal olarak geçmesiydi. İkinci neden, çömlekçilik

yapan zanaatkârların bir toplumdan öbür topluma, geçimlerini sağlamak amacıyla gezmeleri ve doğal olarak çömlek üretim teknolojisi ve geleneklerini taşımalarıdır.

3. YERLEŞİK DÜZEN – SERAMİK İLİŞKİSİ

Seramik bir yerleşik düzen objesidir. Bunu iki temel nedene dayandırmak mümkündür;

1. Artı ürün bolluğu

Ziraatın başlangıcıyla insan belli bir yere –en azından o yöre verimsizleşinceye kadar _ yerleşmek, kendine mekan tutmak durumunda kalmıştır. Bu seçim onun yaşam kültüründe de, beslenmeden barınmaya kadar büyük değişiklikler getirmiştir. Tarımla beraber insan, toplayıcılıkta olduğu gibi tamamıyla doğanın esiri olmaktan kurtulmak, eskiye göre bol miktarda yaşamı için gerekli besin kaynağı sağlamaktaydı. Hububatların ehlileştirilmesi büyük bir buluştu. Çünkü hububatlar, besinin çok zor bulunduğu kış dönemlerinde kullanılabilirdi. Dolayısıyla hububat türü bitkiler evcilleştirildiğinde önce “depolama” ihtiyacı ortaya çıktı. Aynı zamanda hububat türü bitkiler pişirilerek yenilmesi gereken besinlerdir. Bu da “pişirme” ihtiyacını doğurdu (Hodges, 1964, s.35). İnsanların o zamana dek kullandıkları su kabağı, sepet, ağaçtan oyma kaplar pişirme işlemi için hiç uygun sayılmazdı. Gerçi yere kazdıkları çukurlarda yaktıkları ateş üstünde et benzeri yiyeceklerini pişirebiliyorlardı, ama suyla pişecek bir besin için yeni bir şeyler, yeni teknikler bulmaları gerekiyordu. Pişikten sonra sertleşip geri dönüşü olmayan, ateşe dayanıklı seramik malzemenin ya tesadüfen bir kaza eseri sonucu, ya da belirli gözlemlerden sonra fark edilmesiyle insan, artık kendi ihtiyaçlarını karşılayacak yeni bir araç bulmuştu. Kilden yapılmış çanak-çömlek kısa zamanda insanın yaşam kültürünü zenginleştirmekle kalmadı, onun yaşam koşullarının daha sağlıklı olmasını sağladı. Dinsel ritüellerine katkıda bulundu. Yerleşik düzen seramiğe ihtiyaç duyacak ekonomik ve sosyal koşulları yarattı.

2. Teknik zorunluluk

Seramik kap-kacak üretimi teknik açıdan da yerleşikliği gerektirir. Çünkü seramik üretimi, o zamanın koşullarında yoğun emek ve uzmanlık gerektiren bir üretim teknolojisidir. Hammaddenin bulunması, hazırlanması, şekil verilmesi, kurutulması ve

pişirilmesi gibi oldukça karmaşık ve birbirine bağlantılı bir süreci içerir. Aynı zamanda üretimin hasarlı olmaması için sürekli bir dikkat ister. Geçimini doğada hazır bulduklarını avlayıp, toplayarak sağlayan, bu yüzden de besin bulmak için sürekli yer değiştiren göçebe insan toplulukları için zor ve anlamsız bir işti seramik. Ayrıca bulabildikleri yiyecekler kendilerine ancak yetiyordu. Su kabağı, hayvan derisi veya ağaçtan yaptıkları kaplar işlerini görüyordu. Seramiğe ihtiyaç duyacak kültürel gelişmişlik seviyesinde değildiler.

Neolitik kültürün sonlarına doğru işbölümünün artıp, çarkın bulunmasıyla çömlek üretimini kadının elinden alan erkek çömlekçiler her ne kadar gezici olarak sanatlarını icra etseler de, sonuçta bu hizmetlerini yine yerleşik bir topluluğa veriyorlardı. Çömlekçilik bir göçebe kültür ürünü değildir.

Seramiğin, yerleşik kültürün bir ürünü olması bazı araştırmacıları, çömlekçiliği Paleolitik/yabanıl çağdan, Neolitik/barbarlık çağına geçişin bir göstergesi olarak yorumlamalarına sebep olmuştur. Amerikalı etnograf ve tarihçi Lewis Morgan, *Ancient Society* (1877) isimli kitabında insanlığın Tarih Öncesi Döneminin bir sınıflamasını yapmış ve onu sosyolojik açıdan yabanıllık, barbarlık ve uygarlık diye üçe ayırmıştır. Barbarlığın aşağı aşamasını da çömlekçiliğin sahneye çıkışıyla başlatmıştır. Marksist felsefenin kuramcılarında Engels (1884) de toplumsal evrim çözümlemesinde Morgan'ın bu görüşünü benimser. "Balçıktan yaratma fikrinin insanın kafasında yer etmesi toplumda çömlekçiliğin üremesi ile mümkün olabilirdi. Çömlekçilik ise vahşet çağının kapanıp barbarlık çağının açıldığı gün başlamıştır. Geleneklerin "Adem" i çömlekçiliğin yarattığı barbarlık konaklarından birine uyabilir" (Kıvılcımlı, 1996, s.55). Bu görüş 20. Yüzyıl başlarında tarih öncesini yorumlamada hakim olan düşünceydi. Arkeolojinin önemli isimlerden, Neolitik Devrim görüşünü ortaya atan Gordon Childe'da Neolitik kültürü tanımlamada Morgan'ın çömlekçilik ölçütünün kullanılabileceğini savunmaktaydı. Ancak 1950'li yıllardan sonra yapılan kazılarda, Kıbrıs, Ürdün, Irak ve Pakistan'da neolitik kültür içinde tanımlanabilecek, tahıl üretiminin yapıldığı, hayvanların evcilleştirildiği fakat çömlekçiliğin olmadığı dönemler bulgularıyla ortaya çıkarılmıştır.

Mortimer Wheeler, Childe'in (1994,s.10) Toplumsal Evrim kitabının sonraki basımlarının birinin önsözünde, çömlekçilik ile yiyecek üretimi arasındaki ilişkiyi, genel bir ilkenin cephesi olmaktan çok, yerel bir sorun olarak görür. Mellaart (1988, s.58) da Anadolu ve Irak'ta yaptığı kazılardaki bulgulara göre neolitik kültürün başlangıç evresini "keramikli-keramiksiz" olmak üzere ikiye ayırır ve "M.Ö. 7000'ler de Carmo gibi bazı kültürler çanak-çömlek geleneği olan ilk bağımsız İran özeklerinin geliştiği kesinlikle saptanmıştır" der.

Neolitik kültürlerin ilk örneklerinin görüldüğü Yakın doğuda kimi yerleşimlerde tarım ve hayvancılığa geçilmesine rağmen hemen bir çömlekçilik geleneği oluşmadığı anlaşılmaktadır. Çömlekçilik geleneği başlangıçta, farklı bölgelerdeki yerleşimlerde, o bölgenin kültürel değişkenlerine paralel olarak kendine özgü ortaya çıkmış, zamanla kültürel etkileşimlerin artmasıyla bazı tarzlar belli bölgelerde benimsenmiştir. Bazen de aksine kültürler birbirlerinden etkilenmeden kendi geleneklerini devam ettirmişlerdir.

Tüm bu bulguların ışığı altında çömlek yapımını, neolitik kültüre geçişin bir ölçütü olarak saymamız zor olabilir ama yine de çömlekçiliğin neolitik kültür geleneği olduğu açıktır. Yerleşik düzenin olmadığı halde çömlekçilikten söz edemeyiz. Ayrıca kentleşmenin artışıyla beraber toplumsal talepler doğrultusunda çömlek yapımının hızla yaşam kültürünün içine girdiğini, arkeolojik kazılardan ele geçen bulgular bizlere gayet iyi anlatır.

İKİNCİ BÖLÜM

SERAMİĞİN TARİHSEL YOLCULUĞU

1. SERAMİĞİN GELİŞİM YERLERİ

Seramiğin, yerleşik düzene geçildikten sonra, birbirlerinden ayrı yerlerde ve birbirinden bağımsız olarak sayısı bilinmeyen merkezlerde ortaya çıktığını belirtmiştik.

Yeryüzündeki insan topluluklarının yerleşik tarıma başlamaları, iş bölümü, uzmanlaşma, zanaatların ortaya çıkışı ve yerleşim yerlerindeki nüfus yoğunlaşmasına paralel olarak, seramik de değişik yörelerde bir üretim geleneği oluşturmaya başlamıştır. “Seramik endüstrisinin bulunduğu en eski toplumlar, hiç şüphesiz ki Yakın doğudakilerdir. Buradaki seramik üretimi M:Ö. 7-8 binli yıllara dayanır” (World Ceramic, 1990, s.13). Bu nedenle seramiğin gelişim yerlerine Anadolu’dan başlamak daha doğru olacaktır.

1.1. YAKINDOĞU KÜLTÜRLERİ

1.1.1. Anadolu Kültürleri

1.1.1.1. Neolitik Dönem

Orta Anadolu’daki Çatalhöyük yerleşimi Yakındoğu’nun en büyük neolitik kültürüdür. Kapsadığı alan 32 hektarı bulur. Konya’nın güneyinde ve 65 km. uzaklıktaki Çatalhöyük; “günümüzden 9000 yıl öncesine ait yaklaşık 10000 kişiyi barındıran, tarım ve hayvancılığın yapıldığı, dokuma, çömlekçilik, basit de olsa madenciliğin bilindiği bir merkezdir” (Başgelen, 1996, s.144). Çatalhöyük’ün Avrupa’ya olan etkisi, Yakındoğu’ya nazaran daha fazla olmuştur. Çünkü Avrupa, tarım ve hayvancılığın başlangıcını ve ana tanrıça kültürünü, Anadolu neolitik kültüründen,

özellikle Çatalhöyük'ten tanımıştır. Burada ilk kazı 1961 yılında İngiliz arkeolog James Mellaart tarafından başlatılmış ve bu kazılar sadece Anadolu'nun değil, dünya kültür tarihinin de yeniden yazılması gerektirecek ölçüde önemli sonuçlar vermiştir. Çatalhöyük, çağdaşlarıyla kıyaslanmayacak denli kalabalık nüfusuyla köyden çok kent özelliğine sahip, hatta o dönemin metropolü denebilecek bir yerleşim yeridir.

Çatalhöyük'te "çanak-çömlek ilk olarak X-IX tabakalarda ortaya çıkmıştır. Ancak M:Ö: 5900 yıllarına tarihlenen VII a tabakasının sonunda, teknik yönden çok gelişen çanak-çömleğin benimsendiği görülür" (Mellaart, s.79). Gerçek anlamda çanak çömlek üretimi ise V-0 tabakalarında yapılmıştır. Bu dönemlerde üretilen kapların biçimlerinde tahta ve hasır kaplardan etkileşim vardır. Önce koyu renkli perdahlı kaplar görülür. Daha sonra deve tüyü renkli kaplar üretilmeye başlamıştır. Kazılarda çanak-çömleğin yanısıra bulunan tanrıça heykelcikleri, Anadolu uygarlıklarını bütününe egemen olan "Ana Tanrıça" kültürünün ilk örneklerini oluşturmaktadır. Yine pişmiş topraktan yapılmış, "adak" amaçlı kullanıldığı düşünülen hayvan heykelcikleri de Çatalhöyük yerleşiminde yaygındır.

Resim 1: Aslanlı ana tanrıça heykelciği

Hacılar, Anadolu'daki diğer önemli neolitik merkezlerden birisidir. Erken döneminde çanak-çömlek bilinmektedir. Geç döneme ait çanak-çömlekler ise ince, iyi pişmiş ve parlak perdelidir. M.Ö. 5700-5600'lere tarihlenen bu kaplar Hacılar'ın görkemli çanak-çömleğinin öncüleri sayılır. Çatalhöyük'te olduğu gibi Hacılar'da da tanrıça heykelciklerine rastlanır. Bu heykelcikler de geniş kalçalı, iri göğüslü ve büyük karınlı olarak gösterilmişlerdir. Bu dönemde kırmızı astar iyi bilinmesine karşılık boyalı kaplar ender olarak görülmektedir.

Hacıların Kalkolitik çağ boyalı çanak-çömlekçileri o çağın en seçkin örneklerini oluşturmaktadır. Kazılarda evlerin mutfak, kuyu, tapınak ve ambar gibi sosyal yaşamla ilgili yapıların yanı sıra çömlekçi atölyelerin de bulunması, burada yaşayanların çömlekçiliğe verdikleri önemi göstermektedir.

Resim 2: Hacılar boyalı kap örnekleri

M.Ö. 5435-5250 civarı boyalı çanak çömleğin doruğu sayılır. Bu tarihlerdeki heykel ve çanak çömleklerin nitelikleri olağanüstüdür. Daha önceki çağda egemen olan tek renkli çanak-çömleğin yerini alan boya ile bezenmiş gelişkin formlu çanak-çömleklerde çok iyi perdelanmış krem rengi astar bulunmaktadır. Bu astar üzerine yapılan

kahverengi geometrik bezemeler form ile çok güzel bütünlük içindedir. M.Ö. 5250 civarında Hacılar'daki yerleşim, dışardan gelen bir saldırıyla ortadan kalkmış, onların yerine daha değişik bir mimari, çanak-çömlek ve heykel geleneği olan bir halkın buraya gelmiş olduğu buluntulardan anlaşılmaktadır. Bu dönemde yapılan kapların biçim ve dekorları değişik, kalitesi de iyi olmasına karşılık bir önceki dönemle pek kıyaslanamaz. Kaplar oval, yumurta, sepet veya dikdörtgen şeklindedir. Heykellerin boyutları küçülmüş ve iyice şematikleşmiştir.

Hacılar'ın Kalkolitik kültürünün devamını, Tuz gölünün güneyindeki Canhasan'da görmek mümkündür. Hacılar'daki geometrik bezemeli, çok renkli çanak çömlek geleneği, Canhasan'da devam etmektedir. Başka yerleşim yerlerinde ise çok renkliden tek renkli çanak-çömleğe dönülmüştür.

Canhasan'da bulunan çanak çömleklerin bezemelerinde açık zemin üzerinde kırmızı ve kahverengi egemen olmuştur ve geometrik desenlidir. Mersin Yumuktepe de yapılan kazılarda bunlara çok benzer çanak-çömlek örneklerine rastlanmıştır. Bu örnekler o dönemde bir ticaret ilişkisinin başladığını gösterir. Keza batı Çatalhöyük'te bulunan çok sayıda özgün desenli ve omurgalı kap, erken Halaf kültürüyle çok şaşırtıcı benzerlik göstermektedir. Buna benzer ilişkiler, batı Anadolu ve Ege yöresi yerleşimleri ile de vardır .

Kalkolitik çağda, Anadolu'da Çatalhöyük, Canhasan dışında, Mersin Yumuktepe, İstanbul Fikirtepe, Denizli Beycesultan, Van Tilkitepe, Sakçagözü gibi merkezlerde de çömlekçilik geleneği sürdürülmüştür. Ancak bunlar Hacılar, Çatalhöyük ve Canhasan çömlekleriyle pek boy ölçüşemezler. Bu üç merkezde bulunan çanak-çömleklerin kalitesi ve çeşitliliği, aynı zamanda dönemin koşullarına göre gelişmiş bir yaşam kültürünü de yansıtır. Mellaart, Anadolu'nun Yakınoğu kültürleri üzerindeki etkisini vurgulamakta, Anadolu'nun Suriye, Kıbrıs ve muhtemelen Filistin ve güneydoğu Avrupa'yı etkilediğini anlatmaktadır.

1.1.1.2 Hitit Dönemi

M.Ö. 2000'li yıllarda, Anadolu'da yaşayan insan toplulukları madenlere egemen olmaya başlamışlardır. Anadolu topraklarında bolca bulunan bakırın yanında altın ve gümüş gibi kıymetli madenler dahil, hemen her çeşit maden işletilip kullanılabilir hale gelmiş, bakırla kalayın karıştırılması sonucu üretilen tunç, çağa adını verecek ölçüde bol kullanılabilir olmuştur. Fakat tunç yapımı için gerekli olan kalay zor bulunmaktaydı. Kalaya olan bu gereksinim Mezopotamya'daki Asurluları Anadolu'ya çekti ve hareketli bir ticari ilişki gelişti. Ülkelerindeki kalay ve dokuma ürünlerini Anadolu'ya getiren Asurlular, karşılığında altın, gümüş ve başka mallar alıyorlardı. Bu ekonomik faaliyet giderek çokuluslu bir hal aldı. Ticaret hacmi öyle gelişti ki Anadolu'da "Karum" adı verilen bir çeşit serbest bölge gibi ticaret merkezleri oluştu. Asurlu tüccarların kurduğu bu merkezlerden ele geçen buluntuların belli başlılarını damga mühürler, hayvan biçiminde içki kapları, maden veya topraktan yapılmış tanrı heykelcikleri ve çanak-çömlekler oluşturmaktaydı. Bu buluntular da ticaretin salt madencilikle kalmayıp, Anadolu'da üretilen güzel seramik eşyaların da bu işe dahil olduğunu göstermektedir.

Hitit devletinin kuruluşu öncesi Anadolu'daki yerel krallıklar arası anlaşmazlıklar sonucu ticaret merkezleri de yakılıp yıkılmış, büyük ihtimalle bu durumun ticarete darbe vurması, Asur kolonilerinin Anadolu'yu terk etmelerine sebep olmuştur.

Hitit devleti, kuruluşundan deniz kavimlerinin göçlerinin başladığı M.Ö. 1200'e kadar Anadolu'da egemen olur. Bu dönemde görkemli bir kültür yaratır.

"Hitit uygarlığının en önemli buluntuları, hiç kuşkusuz, çeşitli yerleşim merkezlerinde elimize geçen çivi yazılı belgelerdir" (Akyıldız, 1984, s.75). Boğazköy, Alişarhöyük ve Kültepe'de bulunan binlerce kil tablet Anadolu tarihine ışık tutar. Boğazköy'de bulunan arşivde tarih, edebiyat, mitoloji, din, hukuk vb. gibi her konuda tablet bulunması, bu arşivin "kil tabletlerden oluşma bir kitaplık" olduğunu gösterir. Bu yazılı belgeler bize seramiğin bir başka işlevsel yönünü işaret eder. Kağıdın henüz bulunamadığı o dönem koşullarında insan aklı, seramiğin plastik özelliği piştikten sonraki bozulmazlığından yararlanarak, kendisi için bir "iletişim ve dokümantasyon malzemesi" yaratmıştır. Bu tabletlerle karşılıklı mektuplaşıp, haberleşmişler, kurallar

koymuşlar, anlaşmalar yapmışlar ve bunları kalıcı kılmışlardır. Anadolu'da yaşayan halk yazıyı, Hitit birliği öncesi Asurlu tüccarlardan öğrenmiştir. Yazılı tabletler arkeologlara o dönemin yaşam tarzı ve tarihini en ince detaylarına kadar öğrenme fırsatı vermiştir.

Hitit dönemi buluntularında seramik de önemli yer tutar. Bazı biçimler maden kaplardan esinlenerek yapılmıştı, keskin hatlara sahiptirler. Bu türde yapılmış yonca ve gaga ağızlı, uzun boyunlu kırmızı renkli, iyi perdahlanmış testiler, çift kulplu içki kapları, hayvan heykelcikleriyle süslenmiş tekne biçiminde kaplar, boğa biçimli, üzüm salkımı, kule biçimli kaplar, pişmiş topraktan banyolar Hitit çömleğinin ilginç örnekleri sayılır.

Resim 3: Boğa biçimli içki kapları

“Eski Hitit çağında görülen zarif biçimli, karn üzerinde keskin bir omurga görülen gaga ağızlı testi tipi yalnız kült eşyası olarak ve sıvı kurbanların akıtılması için dinsel tören esnasında kullanılmıştır.” (Sinemoğlu, 1984, s.267). Hitit seramiğinin en ilgi çekici biçimleri, adeta heykeltraşın elinden çıkmış gibi görünen “Bibru” diye adlandırılan hayvan biçimli kaplardır. “Rhyton” da denilen bu kaplar törenlerde içki sunmak veya tanrılara kurban kanı adamak için kullanılırdı. Bu kaplardan içki içmekle

tanrıyla bütünleşileceğine inanılırdı. Aslan, antilop, kuş, sümüklüböcek biçimli, sığır, koyun ve kuş başı şeklindeki kapların yanısıra insan yüzleri ve figürler de bu kaplara işlenmiştir. Halen müzelerde sergilenen bu biçimler seramiğin o dönemde ne kadar gelişmiş olduğunun kanıtıdır.

1.1.1.3. Frig Dönemi

Deniz kavimlerinin istilâsıyla Anadolu topraklarında uzun süren kargaşa dönemi yaşanır. M.Ö: 750’li yıllarda orta ve iç batı Anadolu’da yaşayan Frigler ağırlıklı olarak ziraatla uğraşan bir toplumdur. Eskişehir Afyon arası bölgede yoğunlaşan dinsel merkezleriyle kendilerine özgü ana tanrıça, Kibele kültürünü oluşturmuşlardır. Kibele kültü Frig sonrası dönemde bile Anadolu’da uzun süre etkili oldu. Roma imparatorluğu döneminde Roma dininde önemli rol oynadı. Pessinus bu kültürün en önemli dinsel merkeziydi.

Resim 4: Uzun ağızlı Frig kaplarına bir örnek.

Frig döneminde yapılan çanak-çömlekleri ikiye ayırmak gerekir. Doğuya düşen Alişar, Boğazköy, Kültepe, Pazarlı gibi merkezlerde stilize geyik ve tek merkezli daire gibi desenlerle süslü çok renkli çanak-çömlek görülür.

Yapılan kazılarda bu türden ve aslan, keçi, geometrik motiflerle bezeli değişik türden bira hazırlama kapları, içki kapları ve kulplu, kulpsuz büyüklü küçüklü çanaklar bulunmuştur. Batı taraflarında ise koyu gri renkli, siyah astarlı, parlak perdahlı kaplar Midas, Gordion ve Ankara yöresinde çoğunlukla görülür. Bu tür kaplar metal kapların taklitleridir. Bazıları metal siyahlığını vermek için redüktif atmosferlerde pişirilmişlerdir. Kazılarda bu örneklerin yanı sıra, tek renkli kırmızı kaplar da bulunmuştur.

1.1.2.Mezopotamya Kültürleri

İlk uygarlıkların beşiği Dicle ve Fırat nehirleri arasındaki bereketli topraklardır. Tarım, hayvancılık, dokumacılık yapılan ilk yerleşimlerde çömlekçiliğin tarihi M.Ö. 4500'lere uzanır ve Hassuna dönemi olarak bilinir. Mellaart, Hassuna çanak çömleğinin kökeninin Musul ile Halep arasında bulunan dağlık yörede, Türk Mezopotamya'sı diye bilinen bölgenin Mardin, Diyarbakır yöresinde bir yerde olduğunu düşünmektedir. Hassuna kültürüne sadece Irak'ın kuzey tarafında rastlanır. Çömlekler esas olarak üç gruba ayrılır. Birincisi bezekli ve bezeksiz kaba çanak-çömlek, ikincisi kazı bezemeli çanak-çömlektir. Üçüncü grubu ise hem boyalı hem de kazı bezemeli çanak-çömlekler oluşturur.

Resim 5: Sus üslubunda seramik kupa M.Ö.4000 (Louvre, Paris)

Samarra çanak-çömleği diye bilinen tür ise son derece gelişmiş örneklerdir. Bunlarda ilk kez hayvan ve insan figürleri kaplarda kabartma olarak yer almışlardır. Samarra ürünlerinin kökenlerini bazı araştırmacılar İran'a bağlarken bir kısmı da Hassuna kültürünün üst aşaması olarak görürler.

Mezopotamya kültürleri içinde diğer önemli bir dönem Halaf dönemidir. M.Ö. 4500-4000'lere tarihlenen Halaf kültürü çok canlı bir kültürdür ve Hassuna ile Samarra geleneğinden etkilenmemiştir. Mellaart, bu kültürün kaynağı olarak Türk Mezopotamya'sını işaret eder. Halaf döneminde çömlekçilik çok çeşitli ve kompleks hale gelmiştir. Genelde maden kapların biçimleri taklit edilmiştir. O dönemde metal ürünler çok değerliydi, ancak güç sahipleri bunları elde edebiliyordu. Metallerin zor bulunur özelliği ona nazaran çok daha ucuz ve kolay üretilebilir olan seramik taklitlerine sebep oldu. Bu moda hemen hemen tüm kültürlerde bakır ve demir çağlarında (maden üretim tekniklerinin gelişimi, metallerin daha bol bulunmasına kadar) devam etti. Halaf kültüründe iki önemli teknolojik gelişim vardır. Birincisi; pişirim sonrası açık renklerini muhafaza eden boyalı çömlek üretimini mümkün kılan basit fırınların gelişimidir. İkincisi ise; doğada bulunan lacivert taşı taklit etmek için, sabuntaşının oyulup içine azurite, malachite ve bakır tozları koyarak bunları pişirme girişimidir. Bunun ileriye dönük, cam ve sırın orijinini oluşturması muhtemeldir. Siyah ve kırmızı renklerin kullanıldığı kaplarda boğa başı, çift balta gibi şematik modeller, bitki ve doğa motifleri kullanılmıştır. Hammadde hazırlaması daha titiz, yüksek sıcaklığa ulaşmış fırında pişen çömlekler daha serttir.

M.Ö. 4000-3500'lerdeki Ubaid dönemi;Ur, Uruk, Kish gibi büyük şehirlerle, İran körfezinin başındaki Sümer'lerde görülmektedir. Ubaid kültürü tüm Mezopotamya'ya yayılarak Sümer uygarlığını, dolayısıyla Mezopotamya'yı Yakındoğu uygarlığının özeği haline getirmiştir. Sümerler şehirlerini kurmak için bol miktarda tuğla kullanmışlardır. Çömlekçilikte devrim sayılabilecek, seri üretimi mümkün kılan ve böylelikle seramiğin insan hayatındaki kullanımını arttırıp, her yerlerde yaygınlaştıran çarkın ilk atası olan, taştan yapılmış döner tablanın icadı burada olmuştur. Yalnız bu döner tabla günümüzdeki çömlekçi çarkı kadar hızlı ve sarsıntısız değildi. Fırın yapısındaki teknik ilerlemeler Ubaid döneminde de devam etti.

Ubaid kültüründe yapılan çömlerler daha ince cidarlı ve renkleri de zeytin yeşili idi. Bezemeler daha karmaşık, canlı ve akıcıdır. M.Ö.3500-2800 arası Mezopotamya'nın güneyindeki Uruk'ta zengin geometrik ve stilize doğa ve hayvan motifleri içeren süslemelerde kırmızı, siyah ve kahverengi kullanılmıştır.

Mezopotamya'da bu süre içindeki keşifler sıra özgü kullanımlara öncülük etmiştir. M.Ö. 2000'lerde cam yapımı gerçekleştirilmiş, M.Ö. 1000'li yıllarda ise cam renklendirilmiş ve sırn kil üzerine uygulaması başarılıdır. Sümerler pişmiş tuğla ve karolar üzerine kurşun içeren renkli sırlarla çok güzel uygulamalar gerçekleştirmişlerdir.

1.1.3. Suriye, Lübnan, Filistin Kültürleri

Mezopotamya'nın kuzeybatısında yer alan Suriye geçiş bölgesi konumundan dolayı hem batıdan, hem doğudan etkilenmiştir. M.Ö. 1700'li yılların sonlarından başlayarak, Anadolu'dan kaynaklanan çanak çömlek sanatının ve pişmiş toprak heykellerin yer aldığı kuzeye özgü bir gelenek Suriye'ye hakim oldu. Bunun sebebi bölgesel nüfus hareketleri, yani göçlerdir. Babil'de ölümlerin yanında çanak çömlerler de bulunmuştur. Özgün yerel öğeler en çok çanak-çömlekte vurgulanmıştır. Bezeme için deniz kabukları kullanılmıştır. Bunun yanında kazıma, üçgen veya oval askılar ve oyma, bezeme olarak kullanılmıştır. Bu türden dekorlar kap yüzeyinde dokuma ve benek etkisi oluşturur ve tek renkli perdahlı kaplar üzerinde görülmektedir. Bazı çömlerlerde kullanılan çamura kum katılmış, devetüyü renginde olanlara ise saman katılarak kuruma ve pişirme mukavemeti artırılmıştır. Bezeme yönünden Babil ürünleri çok çeşitlidirler. Diğer bölgelerdekiler ise, sepet taklidi, kazıma, oyma veya iple yapılan baskılarla bezelidir. Ürdün vadisinde "yarmukyan" diye bilinen bir kültürde çanak çömlek formları daha gelişkindir. Boyunlu, kulplu, ve düz dipli olan kaplar Babil'de olduğu gibi kırmızı astarlıdır.

Suriye'de Amuk B kültüründe ve Ras Şamra da tek renkli kaplarda açık renk yüzey üzerine, koyu renkli geometrik örüntüler oluşturacak biçimde astarlanmış veya kazı bezemeli, omurgalı, şişkin karınlı kaplar gibi yeni ve ince biçimler çıkmıştır. Koyu astarlı kapların dağılımı, Suriye'nin en kuzey bölgesinin büyük bir bölümünü

bezemeli, omurgalı, şişkin karınlı kaplar gibi yeni ve ince biçimler çıkmıştır. Koyu astarlı kapların dağılımı, Suriye'nin en kuzey bölgesinin büyük bir bölümünü kapsamaktadır (Mellaart, 1988, s.55). Ortadoğu'da özellikle Filistin bölgesinde ele geçen buluntularda kült eşyası önemli yer tutar. Kazılarda bol miktarda sunu ve libasyon (sıvı dökme) kapları, tütsü kapları, minyatür adak kapları bulunmuştur. Filistinli çömlekçiler kendi yaptıkları başarılı seramiklerin yanı sıra Mısır ve Giritten ihraç edilen kapları da taklit etmişler ancak bu kopyalarda, atıllarının teknik seviyesine ulaşamamışlardır.

Resim 6: Seramik yayık (Filistin)

1.1.4. İnan Kültürü

Mezopotamya'dan doğuda Zagros dağlarıyla ayrılan İnan yaylasında, çanak-çömleğin uzun bir geleneğinin olduğu bilinmektedir. Orta Zagros bölgesindeki Tepe Giyan V kültürü, bulunduğu stratejik yer bakımından kültürlerin aktarımından önemli

rol oynamıştır. Tepe Giyan ve Tepe Sialk'ta yapılan kazılarda, M.Ö. 2500'lere tarihlenen buluntular Ubaid kültürüne benzemektedir. Batı İran'daki Dalmatepe'de ve Tell Siyahbid'de sepet taklidi sayılabilecek, çömlek yüzeyi kamyş, tarak, çubuk veya parmak basılarak bezenmiş boyasız kaplar bulunmuştur. Dalmatepe'deki bir başka çömlek gleneği de boyalı kaplardır. Bunlar o yörenin en iyi ürünleri sayılmaktadır. Bu kültürü, Urmiye gölünün güneyindeki Hacı Firuz kültürü izler. Yalnız bunlar kötü fırınlanmışlardır.

Dönemin gereksinimleri, seramiğin ihtiyaçlara göre şekle girmesine neden olmuştur. İnsanlar ihtiyaçları doğrultusunda kili kullanmışlardır. M.Ö. 3800-3400 yıllarına tarihlenen Seh Gabi kalkolitik köyünde bulunan çok sayıdaki kenarları delikli kaplar muhtemelen hububat kurutma kabı olarak kullanılmışlardır.

Susa'da yapılan kaplar ise, çok iyi düşünülmüş formları ile ve yüksek teknik becerileriyle İran çanak-çömleğinin en zarif örneklerini oluştururlar. Küp, kavanoz, kase, kadeh şeklindeki formlara sahiptirler. Süslemeler son derece güzel ve formlara uygundur.

Tepe Sialk'da ise M.Ö. 1000'li yıllarda yeni yeni formlar geliştirilmiştir. Kuş taklidi uzun ağızlı kaplar yapılmış, hayvansal veya geometrik bezemelerle dekore edilmişlerdir. Bunlar daha çok dinsel ayinlerde kullanılmak üzere üretilmişlerdir.

1.2. MISIR KÜLTÜRÜ

Mısır kültürü, tarih öncesinin en önemli kültürlerinden biridir. Uygarlığa yaptığı katkılar ve bugüne bıraktıkları yapıtları, belgeleriyle dönem tarihinin anlaşılmasına ışık tutar. Mısır çömlekçiliğinin en kaliteli örneklerini ise orta Nil vadisinde yapılanlar oluşturmaktadır.

Mısırlı çömlekçiler genellikle, hammadde ve yakıtı uygun mesafede olan köylerde üretimlerini gerçekleştirirdi. Bazı çömlekçiler ise sadece saraylar ve tapınaklar için üretim yapmaktaydı. Tapınaklarda, dinsel ayinlerde çok sayıda ve değişik seramik

kaplar kullanılmış, hatta bazı seramik kapları o konuda uzmanlaşmış çömlekçilerin yaptığı saptanmıştır (Hope, 1987, s.8-9).

Mısır çanak-çömleklerini kullanılan malzeme açısından ikiye ayırmak mümkündür. Birincisi; kırmızı kahve renginde pişen, Nil nehrinin alüvyonlu topraklarından yapılan “milli ürünler”, ikincisi ise “kalker (marn)” içeren kilden yapılmış olanlardır. Kırmızı pişen ürünler çoğunluğu oluşturmaktadır.

“Hanedanlık öncesi dönemlerde (M.Ö. 5500-3100) çömlekçilik, Mısır’daki eski el sanatları içinde en önemlilerindendi” (Shaw, Nicholson, 1992, s.225). Bu dönemde yapılan çömlekler çok iyi kalitedeydi. “Badarian Kültürü” diye tanımlanan bu çömlekçi geleneğinde ağza doğru daralan derin, dik kenarlı ve düz tabanlı çömlekler, sivri ağızlı geniş bardaklar üretilmiş, kırmızı renkli özenle hazırlanmış Nil kilinden yapılan ince cidarlı kaplar güzelce perdahlanarak çok iyi pişirilmiştir. Yalın formludurlar. Kenarsız ve boyunsuz, yuvarlak tabanlı pişirilmiş kaplar esas üretimi oluşturmaktadır.

M.Ö. 3600 yıllarında Mısır’ın kuzeyinde Fayum’da “Gerzean” diye isimlendirilen bir kültür görülür. Bu kültürü tanıtan çömleğin açık renkli zemini üzerine siyah, beyaz ve kırmızı kahverengi ile işlenmiş insanlar, hayvanlar ve ince uzun gemilerden oluşan bir motif zenginliği göze çarpmaktadır (Sinemoğlu, 1984; s.149). Bu çömleklerde kullanılan kilin içine saman katılmıştır.

M.Ö. 3500’ler de yine Nil nehrinin kırmızı kili kullanılarak tek renkli ve dekorsuz mamuller üretilmekteydi. Perdahlı saklama kapları ve sivri ağızlı bardakların ağız kısmındaki siyah rengi elde etmek için ağız taraflarının küle sokularak pişirildiği saptanmıştır.

M.Ö. 2700’lerden sonra Eski Krallık döneminde basit, yavaş çarklar, muhtemelen Mezopotamya kaynaklı olarak Mısır’a girmiştir. Kapların bir döner tabla yardımıyla daha çabuk ve seri üretilebilir hale geldiği belirlenmiştir.

O dönemde çarkta üretilenlerin yanısıra elle şekillendirilen kaplara da rastlanmaktaydı. Örneğin ekmeğin yapımında kullanılan pişmiş topraktan yapılmış ekmeğin kalıpları “patrix” denilen bir çekirdeğin üzerinde şekillendirilmekteydi. Metal taklidi olmalarından dolayı, Eski Krallık döneminde üretilen formlar daha zariftir. Ağzılı ibrikler, köşeli sürahiler, şarap dökme kapları, düz kenarlı kaseler, dinsel ayin kapları için yüksek kaideler ve çömleklerin altına konulan kısa ayaklar en karakteristik formlardır.

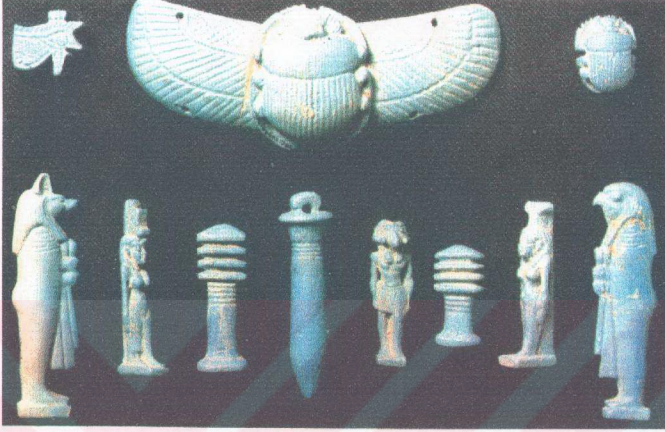

Resim 7: III. Hanedan döneminden oturan aslan heykeli (Oxford Müzesi)

Mısır çömlekçiliğinin geliştirdiği ilginç bir malzeme de Mısır çamuru diye bilinen, camsı özellik gösteren, küçük objelerin yapımında kullanılan malzemedir. Mısırlılar bunu, kuartz kumu ile akışkan özellikteki alkali malzemeyi karıştırarak gerçekleştirmişlerdir.

Bu malzeme, küçük kalıplarda kalıplanıp pişirildiğinde parlak bir yüzeye sahip olmaktadır. “Mısır çamurundan ilk objeler fasulye tanesi formunda, Yukarı Mısır’da ki Badari’de yapılmıştır. Önceleri mücevher parçaları, biblolar, nazarlıklar, parfüm, yağ

gibi değerli sıvılar için küçük kaplar ve ardından tabut için kakma işleri, mobilya ve tapınak duvarları geldi.” (Cooper, 1972, s.33).

Resim 8: Mısır çamurundan yapılmış örnekler

M.Ö. 2100-1600 yılları arasındaki dönemde Mısır'daki imparatorluğun çevre ülkelere yayılması, ticaretin artmasıyla, Kıbrıs, Girit ve Miken'den gelen ürünler, Mısır çömlek geleneğini ve yapılan formları etkilemiştir. Taklit edilen bu ürünlerde çarkın kullanımı ve etkisi artmıştır. M.Ö.1900'lere ait Beni Hasan'daki mezarın duvarlarına yapılmış olan resimde çömlekçiler elleriyle çarkı iterek çalışırken görüntülenmektedir.

Amarna çömleği (Akhetaten) olarak bilinen kaplar ise saraylarda dinsel amaçlı kullanıma yönelik olarak yapılmışlardır ve M.Ö. 1380-1350'li yıllara tarihlenirler. Oldukça hacimli olan bu kapların biçim ve süslemeleri uyum gösterir. Boyalı kaplardaki süslemeler, o dönemin natüralist anlayışını gayet iyi yansıtır. Boyalı çömlekler M.Ö.1350'lerin sonlarında değişerek yapılmaya devam eder. Yabancı etkisi ise sürmektedir. Örneğin amphora tipi küpler yaygın şekilde üretilmektedir.

M.Ö. 1320-750'lerdeki Yeni Krallık döneminde ölü gömme geleneklerinde bazı değişiklikler olmuş, bunun sonucunda mezara konulan çömlek sayısı azalmıştır. Ürün

kalitesinde düşme görülür. M.Ö.750-325 arası Mısır kültüründeki rönesans çömlekçiliğe pek yansımamıştır. Bu dönemde kurşunlu sır kullanımı yaygınlaşmıştır.

Mısır ilk çağa Romalıların egemenliğinde girmiştir. Romalılar Mısır'a kendi çömlek yapım yöntemlerini de getirmiş, Mısır çömlek geleneği yeni gelen bu tarzla kaynaşık değişik ürünler üretmişlerdir.

1.3. AKDENİZ KÜLTÜRLERİ

1.3.1. Minos Kültürü (M.Ö. 3000-1100)

M.Ö. 3000'li yıllarda Neolitik kültürle beraber Girit adasında ortaya çıkan Minos çanak çömlek geleneği, seramik tarihi açısından son derece zengin ve canlı bir kültür oluşturur. Minos kültürü için Cooper, History of Pottery'de Avrupa'nın ilk uygarlığı tanımını yapar. Girit adasının coğrafi özellikleri, burada gelişen kültürün kimseden etkilenmeden özgür, zengin ve aynı ölçüde bireysel olmasını sağlamıştır.

M.Ö. 3000'lerin ortalarına doğru, Anadolu'dan Girit'e halk grupları göç etti. Bu halklar beraberlerinde becerilerini, sanatlarını ve bakır madenini getirerek Girit'te canlı bir kültür geliştirdiler. Minos kültürü M.Ö.2000 dolaylarında okuryazarlık durumuna yükseldi. Ada halkı tarımda oldukça uzmanlaştı. Zeytinyağı ve şarap gibi teknik gerektiren ürünlerin yanı sıra ada ormanlarını işlediler ve ellerindeki ürünlerin ticaretini yaptılar. Bu faaliyetler halkın refah düzeyini yükseltti. Asya'dan gelen çarklı çömlekçiler, camecılar ve duvar ressamı ortaya çıkan bu zenginlikten pay almak için saraylara akın ettiler. Saray kazılarındaki buluntular bu zenginliği çok iyi yansıttılar. Minos yazısının zamanımıza kalan parçalarının hemen tamamı, mevcut serveti yönetmek amacıyla kullanılmış Sümer tabletleri gibi kilden hesap tabletleridir.

Minos kültürünü bizler için çekici kılan nokta, seramiğin ve seramikçinin toplum tarafından yüksek düzeyde kabul görmesidir. Girit adasında uzmanlaşmış çömlekçi; yerel şehir devriminden önce farklılaşmış ve şehir devrimiyle birlikte toplumsal itibarı düşmüş zanaatçılardan biri değildi. "Çömlekçiler, hükümdarları henüz masalarını yalnız

altın ve gümüş kupalarla süsleyecek ölçüde zenginleşmemiş olan oda saraylarında sevgiyle karşılanmışlardı. Böylece doğuda çömleklerin estetik nitelikleri şehir devriminden sonra hemen her yerde gerilerken, Girit'te yeni uzmanlar, saray atölyelerinde, seramik kapları prenslerin masalarını süsleyecek değerli ve güzel eşyalar biçimine soktular” (Childe, 1990, S.114).

Minos kapları, sadece Girit saraylarının masalarını süslemekle kalmadı, değişik tipte Minos çömlekleri adanın ihraç ürünleri arasında da yer aldı. Minos kültürünün yaptığı ticaretin boyutlarının ne kadar geniş olduğu bu çömleklerin bulunduğu yerlerde ortaya çıkmıştır. Bu ürünlere Mısır, Kıbrıs, Suriye, Ege adaları ve Yunanistan'da rastlanmıştır. Saray atölyelerinde yapılan güzel seramikler yönetici sınıflar için lüks mallar olabildiği gibi, halka da hitap etmiştir. Biçim ve süslerine göre bazen saray atölyelerinde yapılan kaplar dahi taş ve metal kaplara nazaran daha ucuzdur.

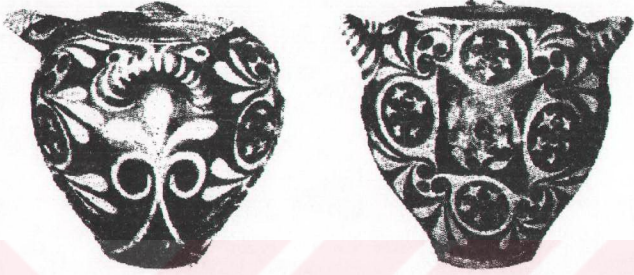
Girit saraylarının depolarında bulunmuş olan büyük yağ küpleri, zeytinyağı gibi teknik tarım ürününün nasıl stoklandığını gösterir. Zeytinyağı ticareti ve muhafazası için o dönemde seramik kaplardan daha uygunu yoktur.

Minos kültüründe yapılan çanak-çömlek form ve bezemelerine bakılacak olursa; Neolitik Minos kültüründe kaplar elle şekillendirilip, açık ateşte pişirilmekteydi. Ama kap formu basit, yayvan kaselerdi. Başlangıçta kaba,bezeksiz, Orta Neolitik Dönemde parlak kazı bezemeli, Geç Neolitik Dönemde bezemesiz kırmızı siyah renkli lekelidir. Formlar daha gelişkindir. Kadın idollerinin yanı sıra çeşitli hayvan ve kuş şeklinde kilden yapılmış küçük adak eşyaları da görülmektedir.

İlk sarayların kurulmasıyla birlikte seramik yapımında da hızlı bir gelişme görülür. Minos seramiklerinin en meşhuru olan “Kamares” kapları bu döneme aittir. İlk kez İda dağı'nın güney yamaçlarında, bugünkü “Kamares” kasabası civarında bir mağarada buldukları için bu ismi almışlardır.

“Aslında bir sıvı veya yiyecek ihtiva eden bu kaplar, mutlaka o mağarada tapınılan tanrıçaya sunulmuştur” (Alexiou, 1991, s.30). Siyah zemin üzerine kırmızı, beyaz

renklerle son derece çeşitli spiral ve eğri hat motifleriyle bezeli bu kaplar testi fincan, ayaklı meyvelik, küçük ve büyük pithos formundadır. Yumurta kabuğu inceliğindeki fincanları inanılmazdır.

Resim 9: Kamares kap örnekleri

Yeni saraylar döneminde de seramik yapımı önemini korur ve gelişmesini sürdürür. Bu dönemde spiral şerit ve kabartmaların yanı sıra bitki ve deniz motifleri öne çıktı. Deniz üslûbunun kapları, yandan emzikli kaplar ve üç kulplu amphoralar, ahtapot ve navlitos, triton boynuzları, deniz yıldızları, kayalar ve deniz yosunlarıyla süslüydüler. Kült kaplarında da boğa başları, çifte balta ve kutsal düğüm gibi motifler uygulanmıştır. Bitkisel motifler işlenen kaplara da, Knossos sarayı, Tylissos, Niru ve Vathypetron'da rastlanır.

Saraylar sonrası dönemde de bir önceki çağın süs motifleri şematize edilerek kullanılmaya devam eder. Dönemin sonuna doğru süslemelerde aşırı bir vurgulama başlar.

Minos seramikleri bin bir çeşit formu ve bezemesi ile mutlu, canlı ve sade bir toplumu yansıtır. Yunan çömleklerinde görülen ağırlık ve kasavet Minos çömleklerinde hiç görülmez. Minos seramiklerinde insan figürüne de rastlanmaz. Minosluların geçmişe yönelik bir tutkuları olmadığı için olayları kaydetme gibi bir çabaları da yoktur. Bezemeler neşeli, hafif, son derece rahat bir hava verir.

Minos seramiklerinin kaliteleri son derece iyidir. Kap kacakların yanı sıra değişik motiflerle süslenmiş lahitler, Libasyon kapları, kurban masası, Kernos denilen iki veya daha fazla çanak benzeri oylumlara sahip kült kapları, çan şekilli idoller, heykelcikler gibi çok çeşitli seramik formlar da Minos kültürünün diğer bir zenginliğidir. Seramik bu kültürde yaşamın her alanında kendini gösterir.

Resim 10: Ahtapot resimli kap

Minos kültürünün başkenti Knossos, M.Ö. 1400'lerde Yunanistan'dan gelen Mikenler ya da deprem nedeniyle yıkılmıştır. Saraylar sonrası çağda Girit'in Akha'lar tarafından kolonize edilmesiyle Minos kültürü yerini önce Mikenlere bıraktı. Arkasından gelen Dor istilası da adada yaşayan eski kültürü yok etti. Doğal olarak, zengin ve canlı Minos seramik geleneği bozularak kayboldu.

1.3.2. Miken (Mycenae) Kültürü

Miken kültürü, Minos'un kine pek benzerlik göstermez. Barışçıl ve rahat Minosluların aksine, Mikenliler vahşi ve savaşçı bir toplumdur. Yaşadıkları şehirleri de bundan dolayı güçlü savunma mekanlarıyla çevirmişlerdir. Maden işçiliğine önem

vermeleri ve zenginliğin temel kaynağı olarak madenleri görmeleri, çömlekçiliği bu kültürde ikinci plana itmiştir.

İlk çömlekler, M.Ö. 1600’lerde yapılmış “gri minyon” ürünleridir. Dokunulduğu zaman yağlı hissini uyandırır. Form olarak maden kaplara çok benzerlik gösterirler. Bunlar, “çömlekçi çarkında yapılmış olup keskin profilli düzenli biçimler göstermekte ve iyi temizlenmiş, fırında pişirildikten sonra kül rengi, siyah, açık kahverengi yahut kırmızı olan sert bir kilden yapılmış bulunmaktadır” (Mansel, 1963, s.58). M.Ö. 1500 civarında Peleponnes’in kuzey kıyılarından gelen savaşçı Akha kavimlerinin etkileri, Güney Ege’den gelen Girit esintisiyle karışarak yeni bir üretim tarzı ortaya çıkmıştır. Balık, deniz yosunu, deniz kabuğu gibi Minoslularca kullanılan natüralist motifler uygulanmasına rağmen bunlar Minos çömlekleri gibi canlı değildir. Çarkla birlikte çömleklerde şerit kullanımının arttığı görülmektedir. Eşkenar dörtgenler, damalar, zigzaglar, kenar süslerinde yaygın olarak kullanılmıştır.

Miken egemenliğine girmiş Girit’te; “teknik açıdan bakılırsa seramik çok başarılı, pişme iyi, kızıl kahverengi renk canlı ve parlaktır. Bu tek formulu seramiğin, Miken kültürünün eriştiği her köşeye yayıldığı “Miken Koinesi” çağıdır (Alexiou, 1991, s.76).

Resim 11: Miken vazosu, silahlı erlerin harbe gidişi

Bu dönemde süs motiflerinin fakirleşmesi devam etmiştir. Motifler çok sayıda çizgisel şeritlerle ve katmerli bordürlerle çevrilmeye başlanmıştır. Bazı işlerde süsleme çok abartıldığı için motiflerin özelliğinin kaybolduğu görülmektedir.

1.3.3. Yunan Kültürü

Yunan kültürünün oluşumu M.Ö. 1000'lerden itibaren başlar. Yunanlılar 1000 yıldan fazla bir süreç içinde yüksek bir kültür yarattılar. Sanata çok önem veren bu kültürde sanat ile gündelik yaşam iç içe geçmiştir. Günümüz müzelerinde seçkin örnekler arasında birçok Yunan sanat eseri yer almaktadır. Yunanlılar yarattıkları bu yüksek kültürle kendinden sonra gelen başta Romalılar olmak üzere Avrupa'daki kültürleri etkilemişlerdir. Çoğu araştırmacı bugünkü modern Avrupa uygarlığının kökenini Yunan uygarlığına bağlamaktadır.

Yunan çömlekleri, üzerlerindeki bezemeler açısından, başka kültürlerdeki örneklerden farklılık gösterir. Walters(1905), History of Ancient Pottery'de Yunan çömleğinin diğer ulusların dekoratif güdülerinden biraz farklı olduğunu, Yunan çömlekçisinde artistik hislere bağlı bir gelişme olduğunu, Yunanlı için ortaçağın zanaatkarı denilebileceğini söyler. Yunan çömlekleri başka çömleklerde pek görülmeceği şekilde, Yunan insanının günlük yaşamını, mitolojisini resmeder. Bu resimler dönemin yaşam kültürünün öğrenilmesine yardımcı olmuştur.

Yunanlılar, kendilerinden önce sırlı seramik geleneği başlamış olmasına rağmen bundan pek etkilenmemişlerdir. "Babiller ve Perslerin fayans ve tuğlaları, Mısırlıların çömlekleri çoğunlukla kalın bir sır tabakasıyla örtülüyken, Yunanlıların kül kavanozları, kapları ve kaseleri Terra-sigilata ya da Lüster gibi parlak bir cilayla, perdahla örtülüdür" (Rosenthal, 1954,s.17). Bu çömleklerdeki boyama tekniği ilk olarak Mikenler tarafından kullanılmıştır. Yunanlılar, fırında piştiğinde hafif parlayarak camsı bir görünüm veren bir astardan yararlanmışlardır. Bu malzeme tamamıyla su geçirmez değildir ve gerçek bir sır olarak değerlendirilmez. Astar hazırlanışı oldukça teknik bir işlem gerektirir. Kırmızı pişen bir kil, odun külü gibi bir alkali ile karıştırılarak iri partikülleri çöktürülür. İnce partiküller süzülerek alınır. Muhtemelen üre veya şarap gibi asitler karışımın akıcılığını sabit kılmak için ilave edilmişlerdir. Bu astarla süslenen çömlekler yaklaşık 900°C'lik sıcaklıkta oksidatif ortamda pişirilerek ilk renk kırmızı elde edilmiş, daha sonra redüktif bir atmosfer sağlanarak renk siyahlaştırılmıştır. Bu aşamadan sonra kısa bir süre yeniden oksidasyonlu bir pişirim ortamı sağlanır. Bu oksijenli atmosfer

bünyesinin kırmızıya dönmesine sebep olur. Kil parti külleri daha ince ve demir oksit oranı daha yüksek olan astar rengi ise siyah kalır. Çömlek yüzeyindeki dekor ortaya çıkar.

Proto geometrik olarak bilinen erken Yunan boyama tarzı, M.Ö. 1000'li yıllarda görülmeye başlar. Astarla çömlek sırtlarına şeritler, basit, yarı spiral motifler ve merkezi daireler dikkatli bir şekilde çizilmişlerdir. Bezemeler tamamıyla soyuttur. M.Ö. 900'lerde çömlek yüzeyini kaplayan sık şeritler arasına, geometrik şekiller daha çok görülmeye başlar. Çoğunlukla mezar anıtlarında kullanılan bu tür kaplarda insan ve hayvan figürleri de soyut şekillerde görülür, mezar ve ölü gömme törenleri anlatılır.

Resim 12: Geometrik süslemeli, bir ölü olayını gösteren siyah figürlü amphora.
(Ulusal Müze Atina)

Olgun geometrik biçimde, dekoratif motifler, merkezi daireler damalı şekiller, üçgenler, zigzag ve kıvrımların yanı sıra swastikaları da içerir. M.Ö. 700'lerde Yunan şehir devletleri büyüyerek Akdeniz'in büyük bölümünü kolonileştirmiş ve Yakındoğu'nun oryantal süsleme fikirlerinden etkilenmiştir. Bunun sonucunda oryantal ve siyah figür diye bilinen bir üslup ortaya çıkmıştır. Yeni süslemeler, farklı hayvanlar

ve yabancı bitkiler, organik formlar kullanılmaya başlamıştır. O zamana dek yalnızca geyik ve keçilerle süslenmiş çömlelerde aslan, köpek, yabani tavşan, kartal, horoz, kaz gibi hayvanların yanında mitolojik sfenks ve griffon gibi yaratıklara da yer verilmektedir.

Yunan çömleklerinin en önemlileri, insan figürlü, günlük yaşam tarzını anlatan resimli vazolardır. Bu kaplarda siyah figürler, kırmızı zemin üzerine boyanmış ve ince detaylar kırmızı bünyeyi göstermek için kazılmıştır. Dönemin sonuna doğru yapılan resimler son derece ustaca ve gelişkindir. Renk olarak siyah erkek, beyaz ise kadın bedenleri için mor ve kırmızı renk kumaş ve aksesuarlar için kullanılmıştır. Ayrıca vazo ressamlığı öne çıkmış, Lydos, Nearcos, Exekias ve Amasis gibi ressamlar tanınmışlardır. M.Ö. 550-530 civarı siyah figürlü kapların zirvede olduğu dönemdir.

M.Ö. 530'lardan sonra kırmızı figür yönteminin ortaya çıktığı görülmektedir. Kırmızı figürlü yöntemin ortaya çıkışı bazı araştırmacılarca deniz aşırı rakip üreticilerin siyah figürlü çömleklerin taklidini yapmaları ve bu durumdan kaynaklanan ihraç pazarlarının kaybedilmesine bağlanmaktadır. Bu üslupta detaylar, figür üzerine ince hatlarla koyu siyah veya ince, kahverengi hatlarla işlenir. Kumaş çizimi ve dokusu detaylandırılmıştır. Günlük yaşama ait sahneler daha çok işlenmiştir. Siyah figürlü resimlere göre kırmızı figürlü resimler daha canlıdır. M.Ö. 530-500 civarlarında yapılmış olan ürünler bu yöntemin en güzel örneklerini oluşturmaktadırlar.

M.Ö. 580 yıllarında, farklı bir dekorasyon tekniği olarak, çömlekçiler ürettikleri kapların zeminini beyaza boyamaya başlamışlardır. Bu yöntem "Attik" beyaz zeminli işler olarak bilinir. Beyaz astar zemin kırılğan olduğu için bu teknik daha çok yağ, parfüm şişeleri, cenaze kapları, özel ve kıymetli ürünler için kullanılmıştır. Bu kaplar üzerine neşeli ve barışçı doğa görüntüleri resmedilmiştir. Zamanla deniz aşırı pazarlardaki tıkanmalar, Perslerle yapılan savaşlar nedeniyle şehir devletlerinin güçlerini kaybetmeleri, endüstriye nitelikli elemanların yeterince gelmemesi gibi nedenlerle, Yunan çömlekçilik geleneği ince ve yüksek kalitesini yitirmiştir.

Yunan çömlek formları büyük çoğunlukla günlük yaşamda kullanılmaya yöneliktir. Ayrıca salt süsleme amacıyla yapılan kaplar da görülmektedir. Yapılan formların bir

kısmı çeşitli sıvıları muhafaza etmek amacıyla kullanılırdı. Suyla karışık şarap içmek için Krater'ler, şarap taşımak için Amphora'lar, su için Hydra'lar veya üç kulplu su testileri yapılmıştır. Uzun kepçeler veya Kyathoslar ile şarap, Oinochai denilen düz kupalara ya da Kylix olarak bilinen iki saplı kupalara doldurulurdu. Şarabın soğutulması gerektiğinde, şarap Psykete denen uzun gövdeli ve ayaklı bir kaba boşaltılır, içine soğuk su doldurulmuş kase formundaki Lekane'de bekletilirdi. Değerli sıvılar için Aryballoi, Lekytha ve Alabastron denilen küçük kaplar kullanılırdı. Bunların yanı sıra yıkama amaçlı Kotyle denilen leğenler, sadece balık yemek için özel olarak yapılan Pinaxlar ve daha ilginç kullanım amaçlı özel formlar da üretilmiştir. Yiyecek ve sıvı depolamak, mutfak ve tuvalet amaçlı kapların yanında dinsel ve adak amaçlı, cenaze törenleri için üretilen kaplar da önemli yer tutar. Bazı kaplar tapınaklardaki adak törenlerinde Libasyon için kullanılıyordu.

Yunanlılar ölümden sonraki hayata inandıkları için, ölünün yanına ikinci yaşamında kullanılmak üzere en güzel kap kacakları koyuyorlardı. Yunan resimli vazolarının güzel örnekleri mezar kazılarında ortaya çıkmıştır. Vazolar aynı zamanda cesedin üzerine dökülen süt, yağ, merhem ve diğer sıvılar için veya mezarın girişine yerleştirilen arınma suyu için kullanılırdı.

Yunan çömlekçilik geleneği, içerdiği malzeme, bugüne kalabilen çok sayıda parçası üzerlerindeki resimsel anlatımlarla dönemin tüm ayrıntılarını bize ulaştıran somut bir referans görevi görmesiyle, seramik araştırmacıları için son derece zengin bir alan oluşturur. Bugüne kadar Yunan seramiklerini ele alan çok sayıda araştırma yapılmıştır.

1.3.4. Etrüsk Kültürü

Etrüskler, İtalya'da Apenin dağları ile Roma ve Floransa arasında yaşamışlardı. Bu halk çok ince maden işçilikleriyle bilinir, ama aynı zamanda çömlekçilik işinde de ustaydılar. Çarkta ya da elde şekillendirdikleri kaba, demirli kilden kapları perdahlayarak parlattırlardı. Bu kil pişirildiğinde siyah, kırmızı, kahverengi gibi değişen renkler vermekteydi. Boyalı çömleklerinde M.Ö. 8. yy. sonlarına doğru oryantal bir

etki, mitolojik yaratıklar ve lotus çiçekleri görülmekle birlikte bazı çömlekler kesmeli, çoğunlukla da geometrik motiflerle dekore edilmiştir.

M.Ö. 7. yy. ortalarında “Bucchera-Etrüsk” işi olarak bilinen gri renkli çömlekler yapılmıştır. Formları ince bir şekilde işlenmiş kaplardaki dekorasyon, parlak bir siyah veya gri üzerine açık renkli, itinayla yapılmış süslemelerden oluşmaktadır.

M.Ö. 6. yy. da göçmen Yunan çömlekçileri ve Yunanistan’dan ithal edilen çömlekler, Etrüsk çömlek geleneğini etkilemiştir. Yunanlıların geometrik üslubundan ve kırmızı figür tarzından kendilerine göre geliştirdikleri yöntem naif ama Yunan tarzına çok benzerdi. Etrüsklü çömlekçiler Yunan vazolarındaki resimlerin anlamlarıyla ilgilenmekten çok, gördükleri resimleri kopya etmeyi tercih etmişlerdir.

1.3.5. Roma Kültürü

Roma kültürü, kendi seramik geleneğini yaratırken Mısır, Pers tarzı sırlı seramik geleneğini değil, sırsız Yunan seramik geleneğini kendine örnek almıştır. Romalılar mühendis ve inşaatçı bir toplumdur. Teknik bilgiyi kendi imparatorluk sınırları içinde yaygınlaştırmışlar, gereksindikleri eşyanın kalitesi ve tiplerini üretebilecek endüstrilerin gelişmesini teşvik etmişlerdir.

Romalılar tuğla, fayans üretiminde ve tuğlalı bina inşasında gerçekten üstündüler. Zafer kazanan orduları, tuğla yapım sanatını Roma imparatorluğunun kolonilerine, İspanya, Almanya ve Fransa’ya taşıdılar. İlk kez Romalılar tuğlayı çatıyı örtme amacıyla kullandılar. Duvarlarda tuğla kullanımı ise Roma’nın önemli mimarlarından Vitruvius’a göre, imparator Augustus zamanında başlamıştır.

Roma seramik geleneğinde pişmiş kil kalıpların kullanımı önemli yer tutmaktadır. Kalıp kullanımı, çarktan sonra üretimi ve endüstriyi etkileyen ikinci önemli basamaktır. Romalılar rölyefli kalıpları geniş ölçüde kullanmışlardır. Bu kalıpların içine, önce mühür ve kabartma motifler hazırlanıp basılırdı. Daha sonra pişirilen bu kalıplar çarkın üzerine koyularak içine kil basılır, yayılır ve yüzey iyice düzeltilir. Kalıp ve içindeki

kase birlikte fırına koyulup pişirilir. Kase pişirme sırasında küçülür. Kalıp ise daha önce pişirildiği için küçülmez. Bu şekilde kalıp, sadece şekillendirme amaçlı kalıp olarak kullanılmakla kalmaz, pişme sırasında pişirim kasesi görevi görür.

Erken dönem kaselerinde çiçek modelleri ve ağaç yaprakları dekoratif malzeme olarak kullanılmıştır. Bu dekorlar genellikle Yunan maden kaplarından alınmıştır. Bu ürünler, indirgenmiş fırın atmosferinde siyah veya oksitleyici atmosferlerde parlak kırmızı renk veren ince bir kil astarla kaplanarak perdahlanmışlardır.

Romalılar alkali ilavesiyle ince taneli astar hazırlamayı Yunanlılardan öğrenmişlerdir. Bu kilin kullanımıyla yapmış olan ürünler, değişik isimlerle adlandırılrsa da Roma seramiği temel olarak ikiye ayrılır;

1. Samianware olarak bilinen kırmızı renkli ürünler
2. Daha az görülen Etruscan olarak bilinen siyah renkli ürünler

Yakın zamanlarda yapılan araştırmalarda Etruscan (terrannigra) ve Samian (terrasigilata) kapların optik ve elekton mikroskoplar altında bünye ve sır yapıları incelenmiş ve Etrüscan kapların bünyelerinde toz halinde mangan kömürü katıldığı, kuvvetli bir redüktif atmosferde pişirildiği anlaşılmıştır. Parlak olan kapların dış yüzeyi ise çok ince tanecikli bir astarla pişme öncesi astarlanmıştır.

Terrasigilata kaplar ise oksidasyonlu atmosferde pişirilmişlerdir. Üzerindeki parlak canlı kırmızı renk sır değil, çok ince taneli hazırlanmış astardır. Bu astar mamül kuruduktan sonra üzerine uygulanmıştır.

Roma işlerinin en inceleri ve teknik anlamda en kaliteli ürünlerine de "Arratine" ismi verilir. Bu ürünlerin perdahlarındaki güzellik ve bütünlük, işlerdeki mükemmel sanatkarlığı ortaya çıkarmaktadır. Erken dönem Arratine ürünlerinde, Yunanlı çömlekçilerin kullandığı siyah pişirim rengi veren pişirme tekniğinin aynen kullanıldığı görülür. Geç dönem kaplar ise daha çok kırmızı renk isteği olduğundan, kırmızı renk veren pişirim tekniği ile fırınlanmıştır. Erken dönem Arratine ürünlerinde dekorasyon

için çiçek çelenkleri, meyve demetleri kuşlar, kelebekler gibi motiflerin yanı sıra Yunan kökenli figürler kullanılmıştır. Madeni kapların üzerindeki dekorlar da Romalı çömlekçilerce kopya edilmiştir. Romalı çömlekçiler çok kaliteli, sanatkârane işlerin yanı sıra bol miktarda halkın kullanımına yönelik dekorsuz, çark yapımı, kırmızı perdeli kaplar da yapmışlardır. Bu kaplarda da form olarak maden kaplar taklit edilmiştir. Bazı kaplarda onları yapan çömlekçilerin isimleri yazılıdır.

Roma lejyonları hep batıya doğru hareket ettiğinden, çömlek üretim endüstrisinin ana merkezi önce güney Gaul'e sonra orta Gaul'e taşınmıştır. M.S. 2. yy. boyunca merkez Gaul atölyeleri İngiliz pazarlarına kırmızı perdeli ürünleri temin eden başlıca yerlerdi. "Romalı askeri birliklerde başarılı sanatkârlar vardı ve bunlar sıklıkla (askeri birliğin ihtiyacı için) o birliğin amblemini taşıyan tuğla ve kiremit üretecek yerler kurdular. Eğer yerel çanak çömlekçiler yetersiz kalırsa çanak-çömlek de yaptılar" (Greene, 1992, s.11).

Roma dönemine ait arkeolojik kazılardaki buluntular, o dönemde gerek sofa ve mutfak ihtiyaçları, gerekse taşıma ve depolama için çok miktarda seramiğin üretildiğini gösterir. Bunun nedeni de Romalıların yemeğe içmeye çok düşkün bir toplum olmalarına bağlıdır.

Bazı araştırmacılar ise Roma çanak-çömleğinin çoğunlukla ihraç amaçlı üretildiğini düşünmektedir. Gerçekte imparatorluk sınırları içinde o döneme ait kapların yayılımı çok büyük miktardadır. Ayrıca Amphora gibi kapların taşıma ve muhafaza aracı olarak önemli yeri vardır. Amphora, özellikle Roma zirai üretimi ve ticareti üzerindeki çalışmalarında önemli yer taşır. Yazılı kaynaklar, çanak çömleğin bir mal olarak ticaretinin çömlek üreticileri tarafından değil bağımsız tüccarlarca yapıldığını göstermektedir.

Araştırmacılar, Roma imparatorluğu döneminde seramik endüstrisinin çok iyi organize edilmiş şekilde bütün imparatorluk sınırları içinde yayılması, üretim tekniklerinin seri üretimi sağlayacak tarzda gelişmesini, günümüz endüstri şirketlerince kullanılan üretim yöntemlerinin ön habercisi olarak görmektedirler.

1.4. UZAKDOĞU KÜLTÜRLERİ

1.4.1. Çin Kültürü

Uzakdoğu'nun seramik gelenekleri, dünya seramik geleneği içinde özel bir yere sahiptir. Felsefe yönünden batı sanatlarından ayrılır. Doğayı algılayışları ve yaşama bakış tarzları Budha, Konfüçyus ve Tao gibi öğretilere bağlı olarak gelişen Uzakdoğu seramik geleneği, Çin'de tarih boyunca insan yaşamında önemli bir yer bulmuştur.

Çömlekçilik ilk dönemlerden itibaren hem dini, hem siyasi liderlerce kabul görmüş bir sanattır. Dinsel alandaki geniş kullanımı, çömlekçiliğin çabuk gelişmesini sağlamıştır. Çok sayıdaki yabancı istilâsına rağmen, Çin dünyanın en uzun ömürlü uygarlıklardan biri olmuştur. Uygarlığın uzun süre devam etmesi, çömlekçiliğin de her hanedan döneminde farklı özelliklere bürünerek gelişmesine, teknik ve estetik anlamda o dönemin en iyi ürünlerini vermesine yol açmıştır. Porselenin ve yüksek derecede pişirimin anavatanı Çin'dir.

Çin'de neolitik döneme ait ; "Yongshao" ve "Longshan" isimli iki önemli kültürden bahsedilebilir. Tarıma geçiş M.Ö. 4000'li yıllarda, Tunç çağına geçiş ise M.Ö.2000'li yıllarda olmuştur.

Yongshao çanak çömleği genelde iki belirgin tipten oluşur. Bunlardan ilki, halka yöntemiyle yapılıp sonradan yüzeyleri düzeltilen kaba, gri renkteki kaplardır. Desen olarak da ip, hasır, sepet desenleri kullanılmıştır. İkinci tiptekiler, hafifçe perdahlanmış yüzey üzerine siyah, kırmızı, morumsu kahverengi renklerle geometrik desenler, balık, hayvan, insan yüzleriyle dekorlanmış kaplardır. Bu gruptakiler ince bir dokuya sahip olup daha üstün kalitededirler ve daha çok gömü törenlerinde kullanılmışlardır. "Dahası bu kaplar; yeraltında, yatay ve dikey yukarı çekişli küçük fırınlarda pişirildi. Bu neolitik fırınlar 950°C sıcaklığa ulaşabildiler. Bu kapların üretim tarihi, Yakındoğuda M.Ö.5000'lerdeki erken fırınlarla karşılaştırılabilir" (Rice, 1987,s.14).

Longshan kültürünün en belirgin yanı ise siyah renkli çanak-çömlekleridir. Bu çömleklerin yapımında çark kullanılmıştır. Çünkü malzemesi son derece ince ve iyi

kaliteli bir kildir. Ayrıca inanılmaz inceliktedirler. Bu dönemde çark aynı zamanda elle şekillendirilen çömleklerin yapımında da kullanılmaktaydı Fırın tipleri eskiye göre daha gelişmişti. Artık fırın ^{sıcaklığı} ısı kontrol edilebiliyordu. Çanak çömlekler, süslemesizdir ya da basit kazılmış geometrik desenlerden oluşan çok az süslemesi vardır.

Resim 13: Maske benzeri yüz. Neolitik dönem Yangshao kültürüne ait boyalı bir kabın kapağı

Çin'de en erken Shang hanedanı dönemine (M.Ö. 1900) tarihlenen bronz ve çok değer verilen yeşim taşı işler ince işçilikleriyle bilinirler. Bunlar çoğunlukla dini amaçlıdır ve tabii ki çanak-çömlek formlarını da büyük ölçüde etkilemişlerdir. Bronz ve yeşim taşından kaplar, üç bacaklı formlardaki gibi aynen taklit edilmişlerdir.

Zhou hanedanı döneminde merkezîyetçi hükümet kavramı yerleşip güçlenmiş, uzun süren refah ve iyi yönetim çağları yaşanmıştır. Çin seramik geleneğinde büyük önem taşıyan iki gelişme de bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Bu gelişmelerden birincisi; ince beyaz kilin, kaolinin çamur bileşiminde kullanılmasıdır. İkinci gelişim ise yeni fırın teknikleri sayesinde kilin daha sıkı, sinterleşmiş bir bünye haline gelmesini sağlayan yüksek sıcaklığın elde edilmesidir. Bu yüksek sıcaklık, fırınların bir tepenin yamacına birbirine bağlı yapılmasıyla elde edildi. Bazı seramikler de feldspat adı verilen bir mineralden yapılmış basit bir sırla kaplandı. Feldspat odun külü ile karıştırıldığında gerçek stoneware pişirimin düşük noktası olan 1200°C civarında yüzeyde bir sır oluşturacak şekilde erime özelliğine sahiptir.

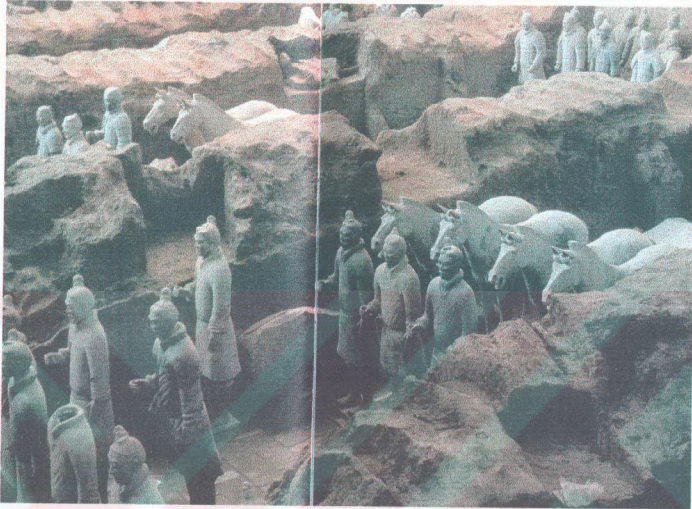
Kurşunlu sır konusunu, Çinlilerin ticaret yoluyla batı ülkelerinden öğrenmeleri muhtemeldir. Bu dönemde yeşil kurşunlu sır kullanılarak bronz işler taklit edilmiştir. Dini ayinlerde ve ölü gömme törenlerinde kullanılmak üzere yapılan kavanozların üzerine çoğunlukla at, köpek, kaplan, geyik ve kuşların yer aldığı av sahneleri şerit halinde dekore edilmişlerdi. Bunların üzerinde, Taoizmin mitolojik adasını tasvir eden stilize dağ, tepe süslemelerinin olduğu kapakları vardır.

Çin'de ölenleri, ölümden sonraki ikinci hayatında ihtiyaç duyabilecekleri önemli eşyalarıyla gömmek gelenektir. Yapılan mezar kazılarında çoğu earthenware sıcaklığında pişirilmiş sırsız kap kacak bulunmuştur.

1970'li yıllarda, Quin hanedanının ilk imparatoruna ait anıt mezarın doğu tarafından yapılan kazılar, Çin'deki seramik kültürünün ne derece zenginleştiğini ve geliştiğini gösteren şaşırtıcı bulgular ortaya koydu. Shaaxi'deki Lington kasabasında 1974 yılında, kazılar sonucunda gerçek insan boyunda kilden yapılmış ve bronzdan silahlarla donatılmış 6000'den fazla asker ve at heykelinden oluşan bir ordu bulundu. Bu heykeller, Quin Hanedanının ilk imparatoruna (M.Ö. 221-210) ölümünden sonra koruyuculuk hizmeti vermesi amacıyla yapılmıştır.

Çin'deki ölü gömme geleneğinde ölü'nün eşleri yardımcıları, uşakları, her ne kadar Konfüçyus öğretisinde insan kurban etmek ayıplanmışsa da, çoğunlukla birlikte gömülürlerdi. Sonradan canlılar yerine bunların kil veya ağaçtan modelleri kullanılmıştır. Büyük ihtimalle koruyucu ordu bu nedenle kilden yapılmıştır. Koruyucu

ordudaki savaşçılar ve atlar parlak renklerle boyanmışlardır. Fakat bu renkler sonradan tamamıyla kaybolmuştur.

Resim 14: Kilden yapılmış heykeller

Sayı binlerle ifade edilen insan ve hayvan heykellerini yapmak için herhalde çok sayıda sanatkâr ve gelişmiş bir seramik teknolojisi ile iyi bir organizasyon gerekir. Kilden heykeller, o dönemin seramik teknolojisinin gelişmişliğine iyi bir örnektir. “Çin savaşçılarının hiç birinin yüzü diğerine benzememektedir ve gözlerle ağız gibi anatomik ayrıntılar şaşırtıcı derecede gerçek yaşamdadikine yakındır. Tüm ordu gücü canlı gömülmek yerine, portrelerinin yapılması için modellik etmiş olabilir” (Blunden, Elvin, 1989.)

Zhou hanedanı döneminde gerçekteştirilen yüksek pişirimli stoneware yapımı daha sonraki hanedanlar döneminde geliştirildi. Porselen üretimi uzun yüzyıllar boyunca batıda sırları keşfedilemeyen, Çin’in en tanınmış üretimlerinden biri olarak varlığını sürdürdü. Birçok ülkenin seramik kültürün de örnek alınarak taklit edilmeye çalışıldı.

1.4.2. Japon Kültürü

Japonya’da Neolitik Dönem ve sonrasına ait en erken örnekler “jomon” veya “sicim örneği” olarak bilinenlerdir. Bu örnekler kimi kaynaklarda M.Ö. 6000’li yıllara tarihlenmektedir. Son yapılan araştırmalarda bu tarihler çok daha gerilere gider. Yeni kullanılan tekniklerle yapılan testlerde Japon Jomon seramiğinin 12500 yıl öncesine dayandığını gösteren örneklerden bahsedilmektedir.

Japon seramiğinin bu dönemi tam anlamıyla bilinmemektedir. Teknik ve estetik anlamda birçok gelişmenin kaydedildiği sonraki dönemlerde ilgili birçok araştırma yapılmıştır. Jomon seramiği halka yöntemiyle şekillendirilmişlerdir. Küçük derin kavanozlar ve geniş ağızlı bardaklar genellikle pratik kullanım yönünden pek uygun değillerdir. Yapılan kazılarda bu tür Jomon tarzı earthenware kapacak bol miktarda bulunmuştur. M.Ö. 300-M.S.300 arası Yayoi çömlekleri olarak bilinen kaplar, anakaradan (Çin’den) etkilenmiş bronz ve metal taklididirler. Bu tarzla birlikte torna da üretime girmiştir (World Cer.,1990, s.66).

1.4.3. Kore Kültürü

Kore, Çin’in kuzey doğusunda yer alır. Kore seramik geleneği Çin kültüründen oldukça etkilenmiştir. Coğrafi konumu itibarıyla aynı zamanda Çin kültürü Japonya’ya aktaran bir aracı durumunda olmuştur. Ancak bu etkileşime rağmen Kore’nin “sanatsal yaşamı daha özel bir anlatım ve bağımsız tavır gösterir.” (World Ceramic,1990,s.63)

Kore’nin güneyinde hüküm süren Silla krallığı (M.Ö 57-M.S 935) dönemi seramikleri çoğunlukla sert, Stone ware cenaze kaplarından oluşur. Bu erken dönem Kore seramikleri, Çinlilerin cenazelerinde kullandıkları kaplarla büyük benzerlikler gösterir. Bu döneme ait bazı orijinal, natüralist tarzda yapılmış heykelcikler bulunmuştur.

M.S. 400’lerden sonra Koreli çömlekçiler malzeme ve pişirimde yeni teknikler geliştirmiştir. Yüksek sıcaklıkta pişen selâdon sırlı seramikler yapılmış, Sung Sülalesi Döneminde Kore’ye has, Çin etkisinden farklı güzel bir stil yaratılmıştır. Koreli çömlekçiler Mishima tekniği olarak bilinen kakma yöntemi ile dantel etkisi veren

birbirinden güzel, incelikle işlenmiş seramikler üretmişlerdir. Kore seramik kültürünü ağırlıklı olarak belirleyen gelişmeler İlk Çağ Sonrası dönemlerde olmuştur.

1.5. AMERİKAN KÜLTÜRÜ

Amerika kıtasında, seramiğin gelişimi ile ilgili olarak kimi araştırmacılar, eski dünyadan bağımsız bir gelişme olduğunu söylerken kimi araştırmacılara göre ise; şüpheye yer bırakmayacak şekilde merkez ve güney Amerika kültürleri doğudan bilgi akışıyla çoğaltılıp büyütülmüştür. Bu, Amerika'nın ilk yerlilerinin Bering boğazı üzerinden Sibiryadan geldikleri ve beraberinde kendi geleneklerini de getirdikleri düşüncesine dayanır.

Erken dönemler itibarıyla seramiğin bu kıtada ortaya çıkıp gelişmesi, ilk kültürlerin yeşerdiği doğu dünyasına göre tarih olarak çok daha sonralarıdır. Ayrıca ne sır ne de çömlekçi çarkı tarih öncesinde Amerika'da hiç görülmemiştir. Fırın tipleri de Asya ve Akdeniz kültürlerinde olduğu gibi gelişmedi. Seramik üretimi teknik olarak karmaşık işlemleri gerektirdiği için, “yeni dünyanın çömlekçileri çark ve fırın yokluğundan dolayı, eski dünyadaki porselen ve stoneware üreten rakiplerine göre benzer teknik başarılarla varabilmeleri çok nadirdi” (Rice, 1987, s.21).

Yeni dünyada çömlekçiliğin başlangıcının orta Amerika'da olduğu ileri sürülmektedir. Ekvator kıyılarında Valdivira'da bulunan kap formları M.Ö. 2500'lü yıllara tarihlenmektedir. Bu kaplar Japon jomon seramiklerini akla getirmektedir. Griffin'e (1965, s.106) göre, M.Ö. 2000-500 arası ABD'nin güney doğusunda, sucuk tekniği olarak isimlendirilen yöntemle çömlek yapılan üç ana bölge vardır. Kuzey Amerika ve Alaska'da çömlekçilik M.Ö. 1000'li yıllarda görülmeye başlar. Meksika'dan Peru'ya kadar olan bölgede çömlekçiliğin erken gelişimi M.Ö. 2000'lerde olmuştur. Amerika'da seramik kültürünün gelişiminin, yayılmadan çok birbirinden bağımsız ortaya çıktığı görüşü benimsenmektedir.

Kilin mimaride kullanımı bölgelere göre değişmektedir. Kerpiç tuğlalar Peru sahillerinde dinsel mekanlarda yaygın olarak kullanılmıştır. Pişmiş tuğla ise nadirdir.

Yeni dünyanın kap formları çok çeşitlidir. Pişirme servis ve muhafaza kapları olarak çeşitli şekillerde tabaklar, kaseler, kavanozlar, testiler, bardaklar, biber öğütmek için Şili havanları, manyoka ve pizza pişirme tavaları yapılmıştır. Bunun dışında pamuk ipliği eğirmek için kirman ağırsakları, balık avlamada kullanılan olta ve av ağırlıkları, pipolar, düdük, davul, flüt benzeri. müzik aletleri gibi değişik ihtiyaçlar için üretilmiş araçlar da seramik ürünler arasındadır. Seramik, eski dünyanın kültürlerindeki kadar teknik ilerlemeyi sağlayamamışsa da, artistik ve fonksiyonel açıdan onlardan hiç geri kalmamış, yaşamın her alanında kilden yapılma çok sayıda araç gereç yerini almıştır.

Her kültürde olduğu gibi yeni dünya kültürlerinde de, dinsel ayin ve ölü gömme törenlerinde seramiğin önemli bir yeri vardır. Orta Amerika'da bulunan tütsü kapları, süs amaçlı insan ve tanrı figürleri, hasat ayinlerinde kullanılan küçük el yapımı figürler özel seramik ürünler sayılır. Orta Amerika'da portakal renkli kaplar ve plumbate diye bilinen parlak siyah ürünler çok yaygın ve popülerdir. Dinsel ayinlerde kullanılan tütsü kapları parlak renklerle boyalı ve tütsü buharı figürün burnundan veya ağzından çıkacak şekilde yapılmışlardır. Birleşik Devletlerde bazı yerlerde ölüyle birlikte gömü kabı kullanımına rastlanmazken batı Meksika'daki mezarlarda, kalıptan yapılmış insan ve hayvan figürleri, boyalı ev maketleri, dansöz gruplarına sıkça rastlanmıştır.

Güney Amerika'da ise ölüleri koymak için büyük küpler yapılmıştır. Ölüler bunların içine hocker pozisyonunda konulmaktaydı. Ölü küllerini koymak içinse daha küçük kaplar yapılmıştır. "Güney Amerika'da M.Ö. 200'den M.S.700'e kadar Peru kıyısındaki Nazca ve Moche seramikçileri, kalıpla veya fırçayla boyama evler, hayvan, bitki ve öylesine bireyselleştirilmiş ve gerçek portre gibi insan yüzleri çizili kaplar ürettiler" (Rice, 1987, s.21).

Amerika kıtasının kuzey, güney ve orta kısımlarıyla ilgili çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bütün araştırmalardan ortaya çıkan sonuç: Amerika kıtasında seramik geleneğinin eski dünya kültürlerine oranla daha geç ortaya çıktığıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SERAMİK VE KÜLTÜR

1.SERAMİK-KÜLTÜR İLİŞKİSİ

Seramik, insan kültürünün, önceki bölümlerde bahsedildiği gibi doğada varolmayan bir nesneyi yaratma anlamında ilk ve gerçek üretimlerden biridir. Seramiğin çevre koşullarına karşı dirençli oluşu, geçen zamana rağmen bozulmaması, bütün dünyaya yayılmış üretimi onun kültür içindeki varlığını gösterir.

Seramik- kültür ilişkisine girmeden önce kültürün ne olduğu üzerine de biraz durmakta yarar vardır;

Kültürü tanımlamaya çalışmak oldukça zor bir iştir. Bu zorluk da “kültür” sözünün çok anlam içermesinden kaynaklanır. Kültürü, sosyal miras ve gelenekler birliği olarak, hayat tarzı olarak, değer ve davranışlar olarak, çevreye uyum olarak, geniş anlamda eğitim olarak, bireysel psikoloji olarak, düşünüş olarak, sembol olarak ya da sosyal etkileşimin ürünü olarak tanımlamak mümkündür. Ancak bu tanımların hiçbiri tek başına kültürü anlatmaz. Kültür kavramının bütün bu niteliklerini toparlamaya çalışan değişik tanımlama denemeleri vardır. (Güvenç, 1991,s.100)

Fonksiyonalist kültür kuramını ortaya koyan Malinowski’ye (1944,s.39) göre kültür; “aletlerden ve tüketim mallarından, çeşitli toplumsal gruplaşmalar için yapılan anayasal belgelerden, insana özgü düşün ve becerilerden, inanç ve törelerden oluşan bütünsel bir toplamdır.” Bütüncü kültür tanımlarının en iyilerinden birini yapan Taylor’a göre ise kültür ya da uygarlık; “bir toplumun üyesi olarak, insanoğlunun öğrendiği (kazandığı) bilgi, sanat, gelenek-görenek vb. yetenek, beceri ve alışkanlıkları içine alan karmaşık bir bütündür.”(Güvenç,1991,s.101) Ya da, “bir başka deyişle insanoğlunun kendi için, kendi mutluluğu, rahatı ve potansiyel güçleri adına kendinin var ettiği her şeydir kültür.” (Erinç,1995,s.10)

Bu ve buna benzer tanımların yanısıra kültür kavramı kullanıldığı alanlara göre değişik anlamlar içerir. Şöyle ki; bilimsel alanda kültür “uygarlık” anlamına gelir. Beşeri alanda ve günlük dilde kültür ise “eğitim” anlamına gelir. Estetik alanda kültür “sanat”ı akla getirir. Maddi (teknolojik) ve biyolojik alanda kültür, günlük toplumsal yaşamı destekleyici “üretim” anlamındadır. (Güvenç, 1973,s.97)

Seramik de öncelikle üretim anlamına gelen maddi(teknolojik) ve biyolojik alandaki kültür tanımına girer. Formu ve üzerindeki bezemesiyle sahip olduğu estetik değer yüzünden estetik alandaki kültürü yani sanatı ilgilendirir. İnsanoğlunun yaşam tarzına, alışkanlıklarına getirdiği (beslenme, sağlık, ekonomi ve dinsel alanda) katkılarıyla, toplumların yaratıkları uygarlıkların bir parçası olarak bilimsel kültür tanımı içinde yer alır. Bu anlamda kültürün diğer yönleriyle sistemli bir ilişki içindedir. Bağlantılı olarak, “seramiği, kültürün yüksek derecede uzmanlaşmış tekno-ekonomik alt sisteminin bir parçasıdır diye tarif edebiliriz”, (Dean,1989,s.16) ki bu alt sistem kültürel sonuçlar için çevreye adapte olur ve değiştirir.

Seramik geniş bir kültür-çevre sisteminin bir parçası olarak, çevre ile sistematik şekilde bağlantılıdır. Seramiğin çevre ve kültürle olan ilişkileri, ekosistemin parçaları arasında - bu durumda insan ve çevre arasında – bilgi akışı için bir kanal gibi tanımlanabilir. En temel bilgi akışı, çevreden insana doğru hareket eden onun beslenme ve kalori ihtiyaçları için gerekli olan, yaşamın sürdürülmesini sağlayan, su, enerji ve besin gibi gereksinimlerdir. Bu gereksinimler de insanoğlu için yaşamsal önemdedir. Seramik de aslında çevreden insana, ihtiyaç duyulan zorunlu biyolojik maddelerin akışının artmasına, insanların daha geniş bir çevreye adapte olmasına olanak sağlar. İhtiyaç duyulan maddeleri saklama özelliğiyle bu maddelerin daha geniş zaman diliminde sürekli kullanılması fırsatını verir. Pişirme işleminin gerçekleştirilmesiyle bazı ihtiyaç maddelerinin daha sağlıklı koşullarda alınması mümkün olur. Bu ise insan ömrünün ortalamasının uzamasına katkı demektir.

Seramik sadece enerji, besin ve su gibi ihtiyaç maddelerinin alınmasına kanal olmakla kalmaz, dini ayin, ölüm törenleri ve mezar kültüründe de kullanılır. Üzerine

yapılan resimlerle, sunak kabı veya figürün gibi formlarıyla mitolojik hikayeleri de anlatır. Bu şekilde kullanıldığında toplumun üyeleri arasında ideolojik ve sosyal yapısal bilgiye bir kanal daha açar.

“Seramiğin bu türden kullanım tarzı, bilgi akış kanallarını genişletir, biyolojik besinler için bir kanal olarak tamamıyla yararlı fonksiyonundan daha gelişmiş, toplumsal kültür içinde daha çok yer edinmiş konumunu gösterir.” (Dean,1989,s.16-17) Geçmiş kültürlerde, seramiğin dinsel yaşam ve mezar kültüründe kullanımı, gündelik beslenme alanından çok farklı anlamlar içerir. Sıradan işlevinin dışında anlamlar yüklenir. Bir nevi kutsallaşır. İnsanlar toplumlarını etkileyen kültürel değişiklikleri seramiklerine yansıtır. Geçmiş zamanlardan kalma seramikler de, onu yapan insanların kültürlerini bize aktarır.

Seramik, farklı toplumlarda, farklı veya eş zamanlarda yepyeni bir üretim tarzı olarak ortaya çıkmıştı. O toplumların gelişim düzeyleri ve sosyal ihtiyaçlarına göre şekillenen seramik üretimi, ticaret ve gezgin çömlekçiler yoluyla dünyanın her yerine yayıldı. Bunun neticesinde seramik, kültürel ilişki ve yayılmayı gösteren bir kanıt olmuştur. Birbirine yakın veya uzak iki kültürün ürettiği seramiklerin tipleri, nitelik ve stilleri arasındaki farklılıkları, aralarında bir kültürel ilişki ve etkileşim olmadığını gösterir.

2. SERAMİĞİN ANLAMI

Seramiğin toplumsal kültür içindeki yeri nedir, tam olarak ne anlam içermektedir? diye sorulacak olursa, seramiğin çeşitli anlamlar içermekte olduğunu görürüz. Bunları; işlevsel anlam, teknolojik anlam, toplumsal anlam, dinsel anlam, mitolojik anlam gibi sıralamak mümkündür. Hepsi de kendi içinde kültür açısından değişik zenginlikler barındırır. Seramiği, çok bilindiği gibi sadece insanların beslenme ihtiyaçlarında kullandıkları kap-kacak ve buna ait bir sanat olarak nitelemek görüş ufukumuzu daraltır. Bu bakış açısı, onun üretim prosesleriyle teknolojik gelişme ve bağlantılı olarak toplumsal iş bölümüne katkılarının, insan hayatında önemli yer tutan dinsel ayin ve mezar kültüründe karşıladığı ihtiyaçların ve sanat anlamında yaşama kattığı estetik değerlerin görülmesini engeller. Bu nedenle seramiğin anlamlarını ayrı ayrı incelemek yerinde olacaktır.

2.1. Teknolojik Anlam

İnsanoğlu, hayatta kalma ve doğaya egemen olma mücadelesinde beynini ve aklını kullanarak bu mücadelesini kolaylaştıracak alet ve edevatları yarattı. Onun taşı yontarak yaptığı baltası ya da mızrağı ilk önemli teknolojik yenilikti. Bu yeniliğin avantajları görünce aklını yeni tekniklere yönlendirdi. Seramik de insanın yarattığı önemli icatlardan, yeniliklerden biriydi.

Seramiğin insan yaşamına girmesi yerleşik tarıma geçtikten sonra olmuştur. Çünkü en ilkel biçimiyle de olsa, seramik üretimi birbirini izleyen karmaşık bir teknik prosesi gerektirir. Bunun yapılabilmesi için de insanoğlunun günlük besinini temin ettikten sonra başka işlerle uğraşacak boş zaman yaratması lazımdı.

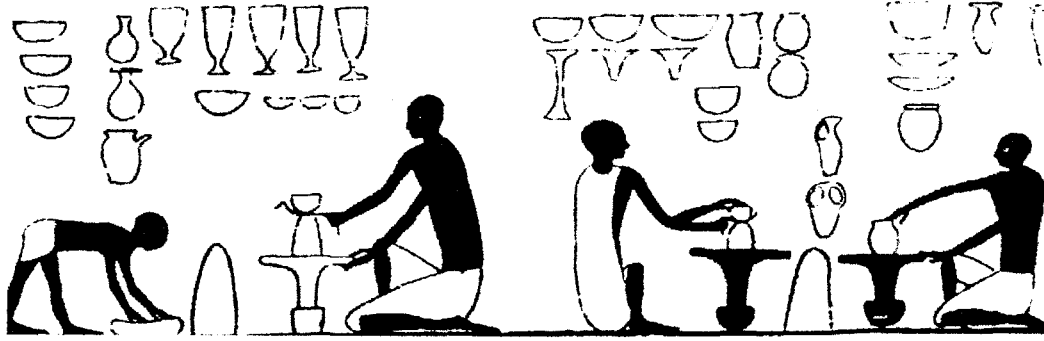
“Başlangıç zamanları ve yerleri ne olursa olsun, çömlekçilik insanlık tarihinde, estetik ifadenin gelişimi açısından önemli bir araç olduğu kadar, önemli bir teknolojik gelişimi sağlamıştı.” (Shapiro, 1960,s.154) Seramikte teknolojik gelişim deneyime dayanır. Uzun süren gözlem ve deneme-yanılma yöntemiyle seramik üretim süreci içindeki problemlere çözümler bulunmuş, teknolojik yenilikler yapılabilmiştir.

2.1.1.Çömlekçilikte Devrim:Çarkın Bulunuşu

Çarkın bulunuşu, çömlekçiliğin çehresini tamamen değiştirecek ölçüde bir devrim sayılır. Önceleri ev içi ihtiyaçları karşılamak üzere sadece kadınlarca yapılan üretim, çarkın bulunmasıyla inanılmaz bir gelişim göstererek bir değişim, ticaret malı yapma hedefine yöneldi. Ev içinde kadınlara ait bir meşguliyet iken, çarkla beraber çömlekçilik erkeklere ait ve seri üretime yönelik bir faaliyet olmuştur.

Çarkın bilinen ilk örneklerine “döner tabla” demek daha doğru olur. Çünkü oldukça basit bir sisteme sahipti. “Temel olarak, bir mil üzerine dönen basit bir diskten ibaretti.” (Hodges,1964,s.54) Döner tablanın ortaya çıktığı yer, tabii ki ilk uygarlıkların filizlendiği yakın doğu bölgesidir ve araştırmacılarca M.Ö. 3500-3000'lere tarihlenir. İlk döner tablanın ağaçtan yapılması olasıdır, bu yüzden bugüne kalamamıştır, fakat bir mil üzerine yerleştirilmiş büyük kil disk Ur'da bulunmuştur. (World Ceramic, 1990)

Döner tabla modern çömlekçi çarkına göre çok yavaş sayılır, çünkü sürekli dönmez. Ancak yine de eskiye göre üretimi hızlandırmıştır. Döner tabla, çömlekçinin her iki elini de şekillendirme için kullanabilmesini, üretilen kap kazağın birbirine benzerliğini sağlamıştır. Gerçek çömlekçi çarkı M.Ö. 700'lerde kullanmaya başlamıştır. "İskitli Anarcharsis (bugünkü anlamdaki) çömlekçi çarkını bulan kişidir." (Hodges,1964,s.156.)

Resim 15: Çarkta çömlek yapanlar (Mısır, Beni Hasan'da 2 Nolu mezardan duvar resmi)

Çömlekçi çarkı, bulunduktan sonra kısa sürede Yakındoğu'da üretim tarzına egemen olmuştur. Çark, Asur'un bakır çağının üç aşamasında, İran'da Silk yerleşiminde karşımıza çıkar. M.Ö. 2500'lerde Hindistan'da görülür. Mısır'a ise 3.krallık döneminde girer. Avrupa'ya çarkın girişi çok daha sonralarıdır. Avrupa'nın iç bölgelerinde yaşayan halkların M.Ö. 1000'lerin sonunda çarktan haberleri yoktu. Çömlekçi çarkı Avrupa'da ancak "teknik ve politik gelişimlerin, nüfusun görece büyük toplumlar halinde yoğunlaşmasını gerektirdiği veya olanaklı kıldığı yer ve zamanda, yani tekerlekli araçlardan asırlar sonra alınıp kullanılabilmiştir. "(Childe,1994,s.115) Çünkü profesyonel bir çömlekçinin geçimini sağlaması için dükkanına oldukça yakın yaşayan çok sayıda müşteriye gerek vardır.

Çarkın bulunuşu, hem seramik alanında, hem de insanların sahip olduğu genel teknoloji alanında önemli bir buluş ve yeniliktir. Bu buluş çömlekçilere, çok daha düzgün, birbirine benzer, simetrik ve istiflenebilir seramik yapma olanağı sağlamıştır. Daha da önemlisi seri ve kolay üretim fırsatı vermiştir. Çömlekçi çarkı, gelecek

yüzyıllarda modern yaşamı mümkün kılacak kompleks formları geliştirmekte insanın ilk makinesiydi.

2.1.2.Ateşin Evcilleştirilmesi: Fırınların Bulunuğu

Seramik üretiminin teknolojiye kattığı yeniliklerden birisi pişirme alanındadır. Fırınlar ,ateşin gücünü fark edip ona egemen olarak kendi yararı için kullanan insanoğlu açısından önemli teknik buluşlardandır.

İnsanlar başlangıçta, yaptıkları kapları direkt ateşe maruz bırakarak pişirmeye çalışmışlar,zamanla bu tekniğın sebep olduğu yüksek fire oranını görerek seramik kaplarla ateşi ayırmanın tekniklerini geliştirmişlerdir.

Sırın geliştirilmesinden çok daha önceleri, boyalı kapları yapabilmek için de ateş ile seramiklerin birbirine direkt temas etmemesi gerekmektedir. Bunun becerilebilmesi için uzun zaman geçmiş ve çok sayıda deneme yapılmış olması lazımdır. “İlk fırınlar muhtemelen açık ağızlıydı, ya toprak içinde çukur şeklinde ya da toprak üzerinde inşa edilirdi ve fonksiyonları minimal düzeydeydi.” (Rice,1987,s.12) Bu fırında hatırı sayılır ilk değışim Mezopotamya’da ortaya çıkar. “M.Ö. 4000’den sonra Mezopotamya’da oldukça standart bir fırın tipi görürüz. Ateş ocağının altında bir kısımda yakılır ve kaplar, üzerinde delikler açılmış bir arayla ayrılır.” (Hodges,1964,s.57) Gelişmiş kültürler bu teknik gelişmeleri daha hızlı gerçekleştirirken, çevre ilişkileri sınırlı bazı kültürler eski teknikleri pek fazla değıştirmeden sürdürmüşlerdir. Bugün bile Afrika’da ve dünyanın bazı bölgelerinde en ilkel pişirim teknikleri pek fazla değışime uğramadan kullanılmaktadır.

2.1.3. Estetik Arayış: Dekorasyon

Seramik teknolojisinde dekorlama da önemli yer tutar. Seramiği kendi günlük ihtiyaçları için yapan insan, zamanla bu seramiğın üzerine estetik beğenilerini sergileyen bazı motifler yerleştirdi. İlk motifler, hemen her kültürde değışik çizgi ve noktalardan oluşan geometrik tarzdaydı. Süreç içinde bunlara bitki, hayvan ve insan

motifleri ilave edildi. Önceleri tek renkle yapılan boyama, yeni renkler buldukça çok renkli hale geldi, gelişti, zenginleşti. İnsanlar, doğayı ve değer verdikleri varlıkları, başlarından geçen olayları, mitolojik öyküleri, törenleri, ayinleri hatta Yunan vazolarında olduğu gibi günlük yaşamlarını kaplara resmetmişlerdir. Boyama dışında kazıma, oyma, kabartma gibi dekor teknikleri buldular ve onları uyguladılar. Fırınlardaki değişim ile boyama teknikleri birbirine paralel bir seyir izlemiştir.

Dekorlama ince bir teknik bilgi ve beceri gerektirir. Öncelikle kullanılacak hammaddenin, boyaların bulunması, hazırlanması gerekmektedir. Sonra bu renklerin nasıl bir amaçla ve teknikle kap yüzeyine uygulanacağına sıra gelir. Süsleme seramik teknolojisinin gelişiminde sanatsal, estetik yanı oluşturur.

2.1.4. Kalitede Hammaddenin Rolü: Toprak, Sır, Astar

Seramik üretim tekniğinde kullanılan kilin niteliği önemlidir. Elle şekillendirmede kilin plastik oluşu yeterliyken, çarkın bulunuşuyla daha kaliteli hammadde hazırlama sorunu ortaya çıkmıştır. Elle şekillendirmede bünye içindeki büyük, kaba parçacıklar problem olmuyordu. Ancak çarkta, bu tür kaba tanecikler çömlekçinin eline gelecek ve çömlekçi rahat çalışamayacak hem de yaptığı kabın kenarları çizilecekti. Ayrıca fazla ince tane içermeyen killerin, kururken veya pişirirken üzerinde farklı çekimler oluşacağı için çatlama riski yüksekti. Artık çömlekçinin daha ince taneli kaliteli kile ihtiyacı vardır. Bunun içinde iri taşları eleme, süzme, bekletip suyunu çekirme, yoğurarak çamurun havasını alma gibi teknikler geliştirildi. “Böylece, M.Ö. 3500’lerde çömlek yapımı önemli oranda know-how gerektiren, kompleks bir sanayi haline geldi.” (Hodges,1964,s.61)

İnsanoğlu, ateşle seramiklerini ayırarak pişirecek yeni fırın tipleri yaratırken, bir yandan da ürettiği kap kacağın daha sağlam ve nitelikli olmasının yollarını aradı. Önce yaptığı seramiğin dış yüzeyi henüz kurumamışken, taş vb. bir malzemeyle düzeltip perdahlayarak daha düzgün ve geçirgenliği az bir kap elde ettiğini gördü. Bu tekniği hemen üretim sürecine dahil etti. Birçok kültür bu perdah tekniğini çok güzel uyguladı. Diğer yandan ürettiği kabın üzerine dekoratif amaçla sürdüğü ince, renkli kilin de

pişirdikten sonra aynı perdahlamada olduğu gibi geçirgenliğini azalttığını gördü. Yunan ve Romalılarda olduğu gibi bazı kültürler astar tekniğini daha çok ileri götürerek sırsı özellik gösteren bir astar geliştirdiler. Bu tekniği bütün seramiklerine uygulayarak, kendi seramik üretim geleneklerinin en belirgin özelliği haline getirdiler.

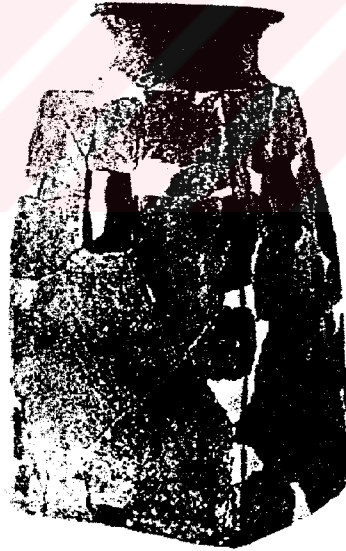
Pişmiş toprak kabın daha az poroz(su geçirir) olması ve üretilen kapların içindekini daha iyi muhafaza etme kapasitesine sahip olma isteği onların emaye veya sırla örtülmesi sonucunu getirdi. Bu da seramik üretim teknolojisinde önemli bir buluştu. Sırlar ve camsı malzemeler fırında belirli bir sıcaklıktan sonra sürüldükleri yüzey üzerinde eriyerek kalıcı ve ince cam tabakası haline gelirler. Sır yapım teknolojisi ve bilgisinin elde edilmesi, seramik fırınlarının geliştirilip yüksek sıcaklıklara ulaşılmasıyla mümkün olmuştur. Camın ilk bulunuşu Fenikelilere bağlansa da Mısır'da MÖ.4000-3100 civarında sülaleler döneminde sırlı fayans boncuklar yapıldığı ortaya çıkmıştır. Alkali sırlı çömlek üretiminin MÖ.1600'lerde Yakındoğu'da başlamış olması muhtemeldir.(Rice,1987,s.12) O dönem teknik olanakları içinde geliştirilen sırlardan ilki kurşunlu sırdır. Diğerleri ise kalay sırdır. Kurşunlu sıra kalay oksit katılarak opak bir yüzey elde edilir. Kalaylı sırlar, içine ilave renklendiriciler katılarak Asurlular tarafından tuğla duvarları dekorlamada kullanılmıştır.

2.2. Dinsel Anlam

Seramiğin kültürel bir nesne olarak tarih öncesi ve ilk çağ kültürlerinde en fazla anlam kazandığı yerlerden biri dinsel alandır. O dönemde doğa insanoğlu için bilinemezlerle, gizem ve korkularla doluydu. Bu durum onda, sürü halinde yaşamaya başladığı andan itibaren hakim olamadığı korktuğu ya da hayatını sürdürmesinde çok önemli olan şeylere karşı bir inanç ve kutsallık kavramının gelişmesine yol açtı. Korktuğu nesnelerin veya olayların hışmından korunmak, sevgilerine ve şefkatine layık olabilmek için dinsel ayinler, adak törenleri düzenledi. Kendileri için en değerli malzemelerini, besinlerini tanrılara sundu. Seramik işte bu noktada hem sunulan malzemeyi taşıyıcı olarak hem de sunu malzemesi olarak işlev gördü. Günlük, evdeki kullanımın aksine kutsal bir anlam kazandı. Bu yüzden diğer seramiklere oranla daha özenli ve kaliteli yapıldı.

Zaman içinde insan toplumlarında, yaşamdan sonra da hayatın sürdüğü inancının gelişmesiyle bir mezar kültürü oluştu. Bu inanç, ölümden sonraki hayatta da rahat edilmesi için mezarda, ölünün çevresine çok miktarda seramik kabın hem karanlık yolculukta gerekli olan yiyeceklerin muhafaza kabı, hem de yaşam sonrası kullanılacak alet, edevat olarak yerleştirilmesine olanak verdi. (World Ceramic,1990,s.17) Mezara konulan kapların kalitesi ölen kişilerin zenginliği ve gücüne bağlı olarak değişti. Genellikle ölünün yanına diğer alet ve edevatlarla olduğu gibi en iyi seramiklerin konulmasına dikkat edilirdi.

Seramik, bazı kültürlerde ölünün kendisinin veya küllerinin mezara yerleştirilmesinde muhafaza kabı olarak kullanılırdı. Bu muhafaza kapları form olarak bölgelere göre değişiklik gösterir. Ölülerin hocker vaziyetinde oturtulduğu kimi Anadolu kültürlerinde küp formu tercih edilirken, Romalılarda olduğu gibi bazı kültürlerde tabut formu kabul görüyordu.

Resim 16: Ev şekilli tüsü kabı(Filistin)

Filistin'de M.Ö. 3500'lerde olduğu gibi kimi kültürlerde ölünün kemikleri muhtemelen o zamanın meskenlerinden taklit edilmiş kilden yapılmış ev şekilli kaplara

konulurdu. (World Ceramic,1990,s.17) Ev şekilli kaplara birçok kültürlerde rastlanır. Bunlar çeşitli boylarda ve formlarda tütsü kabı ya da mekanları kötülüklerden koruyucu nazarlık olarak da kullanılırdı.

Seramiğin plastik özelliği, kolay, ucuz ve çabuk üretilir oluşu, toplumların dinsel kültürlerinde yer alan, tapınma, ayin, adak sunma ve cenaze törenlerindeki ihtiyaçlarına geniş ölçüde karşılık verdi. İnsanlar, figürler, tütsü kapları, sunu ve libasyon kaplarına vb. amaçlı kullanılan seramiklere normal işlevlerinin üzerinde anlam yüklediler. Kimi kapları yaptıkları törenlerin resimleri ile süslediler.

Dinsel ihtiyaçlar için kullanılan seramik eşyayı genellikle üç grupta sınıflamak mümkündür.

1. Heykelciler: Değişik şekilli heykelcikler seramiğin en erken dönemlerini oluşturur. Orta Avrupa'da bulunan, aralarında meşhur Dolni Vestonice venüsünün de olduğu heykelciklerin M.Ö.26000 yıllarında tarihlendiği ortaya çıkmıştır. Ana tanrıça Kibele formu çok görülen insan formu heykellerindendir. Bunun yanında birçok kültürde bolluk ve bereketi temsil eden Fallus heykelcikleri, çeşitli bereket tanrıçaları toplumsal ihtiyaçları karşılamak üzere üretilmişlerdir. Küçük boyutlarda yapılmışlardır ve sembolik bir anlam içerirler.

2. Tütsü Kapları: Çok çeşitli formlarda ve boyutlarda yapılmışlardır. Hemen her kültürde görülür. Ayaklı formlar çoğunluktadır. Ev şekilli olanları da vardır. Bu kaplar dinsel ayinlerde tütsü yapmak amacıyla kullanılırlar. Tütsü kaplarının temel özelliği kabın gövde duvarında delik veya kesikler oluşudur. Yakılan tütsü dumanı bu deliklerden dışarı çıkar.

Seramik kült kapları, kapların sanatsal yaratıcılık ve becerilerini gösterir. Bu kapların fonksiyonu ve dekorasyonunu yorumlarken, bunların eski uygarlıkların din ve kült problemleriyle içinden çıkılamayacak derecede bağlı olduğunu görürüz. “ Seramik kült kapları, insanın çamuru kendi spiritüel, estetik ve dinsel ihtiyaçlarını ve isteklerini açıklamak için kullandığını gösterir.” (Amiran,1970,s.303)

3. Sunu Kapları: Adak veya sunu törenlerinde tanrılara adak sunmak için kullanılır. Bu adakların bir kısmı kurban kanı veya içkiler gibi sıvı maddelerdir. Bu amaçlı kullanılanlara libasyon (dökme) kapları denir. Bunun yanısıra insanlar ürettikleri diğer besinleri de çeşitli kaplarla sunarlar.

2.3.İşlevsel Anlam

Kilin plastik kullanım ve pişme özelliğini bir şekilde fark eden insanoğlu, onun piştikten sonra taşlaşarak dayanıklılık kazandığını ve geriye dönüşümü olmadığını keşfettiği andan itibaren kili kendi işine yarayacak tarzda kullanmaya başladı. Uzmanlaşması artıka bu malzemedan aklına gelen ve işine yarayabilecek her yerde faydalandı. Seramikten, kilin teknik kullanım sınırları içinde her türlü alet, edevatları geliştirdi. Bu alet ve edevatlar da onun çevre ile olan ilişkisinde, yaşam tarzında yenilikler getirdi.

Seramik denince akla gelen onun işlevselliğidir. Seramiğin en önemli dezavantajı kırılabilir oluşudur. Seramik kaplar eğer düşer veya kazara bir yere çarparsa kolayca kırılabilir. Ama bunun dışında değişik fonksiyonlar için çok uygun bir araçtır. Depolama için sepet veya su kabağı gibi diğer kaplara göre çok daha sağlam ve bozulmaz yapısı vardır. Bu yapısı ile sıvı depolamak için daha uygundur. Ahşap kaplara göre, herhangi bir yiyeceğı saklamada böcek ve çeşitli kemirgenlerin tahribatına karşı da dayanıklıdır. Nemin verebileceğı zarara karşı diğer muhafaza kaplarından daha iyidir ve bu amaçla ağız kısmından sıkıca kapatılıp mühürlenebilir. Pişirme, kaynatma gibi işlemler için de uygundur. Seramik kaplarla sıvı maddeler rahatlıkla pişirilebilir. Pişirme işlemine göre hazırlanmış bir seramik kaptan, iyi kullanıldığı takdirde uzun süre yararlanılabilir. Karıştırma, ıslatma, öğütme, süzme gibi işlemler, evle ilgili ve endüstriyel aktiviteler için seramik yine avantajlara sahiptir. Demir, bronz, bakır gibi metallerin hazırlanmasında veya maden ergitme ocağında hava borusu olarak kullanılır. Süt ürünlerinin yapımında, şarap, zeytinyağı yapımında kullanılır.

Seramik kap-kacak ile kısa mesafede yiyecek hazırlama, servis ve yemek gibi işlemler, depolama fonksiyonu olan kaplarla da uzun mesafede transferler yapılabilir.(Rice,1987) Seramik uzun mesafeli transferlerde belirli alanlarda kullanılır. Eski dönem kültürlerinde seramik kaplar şarap, zeytinyağı gibi sıvı maddelerin transferinde ve depolanmasında kullanılmıştır. Girit'teki kazılarda Knossos sarayının zemininde bulunan büyük kilden yapılmış küpler ve batık gemilerden çıkarılan amphoralar buna örnektir.

2.3.1.Form-Fonksiyon İlişkisi

Seramik denince akla ilk kap-kacak gelir. Kap-kacaklar da en yoğun biçimiyle gündelik yaşam içinde evlerde kullanılır. Bunların işlevleri depolama, dönüştürme-işlem yapma, nakliye-servis olmak üzere üç ana bölümde toplayabiliriz. Şüphesiz ki bu işlevleri gören seramikle, form- fonksiyon ilişkisi içinde biçimlenmişlerdir.

İnsanların farklı ihtiyaçlarına göre yapılan seramik kapların formları, bunların içine konulacak malzemenin sıvı veya kuru olup olmadığına, bu malzemenin sıcak veya soğuk oluşuna, kaplarda yapılacak işlemlerin sıklığı veya seyrekliğine, işlem sürecine, eğer nakliye amaçlı kullanılacaksa, nakliye mesafesinin uzun veya kısalığına, depolama yapılıyorsa, depolama süresine, işlev türüne göre kulp gibi ilâve eklenti gerektirip gerektirmediğine, kap içinde işlem gören malzeme miktarına, içine alet, içine alet veya el girmesi gerekip gerekmediğine göre biçim alır.

Form-fonksiyon ilişkisinde, malzemenin fiziksel özelliklerinin de önemi vardır. Bu özellikleri; termal özellikler, mekanik dayanıklılık ve porozite olarak üç ana grupta toplamak mümkündür. Pişirim için düşünülen kabın formu ısıya dayanacak şekilde yuvarlak tabanlı, açısız ve ince cidarlıdır. Dayanıklılığı yüksek formlar daha kalın düşünülür. Porozite, su testisi gibi bazı kap formlarında avantaj iken bir depolamaya veya transfer kabında dezavantaj olabilir. (Clive, Tyers, Vince,1995)

Aynı veya benzer işlevler için de olsa, seramik kapların formları kültürlerden, kültürlere değişiklik gösterebilir ama hiçbir zaman kabın fonksiyonu gözardı edilmez.

Kültürlerin gelişmişliğine ve zenginliğine paralel olarak seramik kap formları da o kültürün toplumsal ihtiyaçlarına göre çeşitlilik gösterir. Bu konuya en güzel örneklerden birini Yunan kültüründeki kap formları teşkil etmektedir.

2.3.2. İşlevlerine Göre Seramik Kapların Sınıflandırılması

Mekânlarda, günlük yaşamlarda kullanılan seramik kaplar işlevlerine göre; depolama, dönüştürme veya işlem yapma, servis ve nakliye olmak üzere üçe ayrılır. Bunlar ayrı ayrı olarak incelenecek olursa;

2.3.2.1. Depolama Kapları:

Bu kaplar içlerine kullanılan malzemeyi belli bir süre muhafaza etmek işlevini görürler. Şekil olarak sınırlı formdadırlar. Muhafaza işleminin uzun veya kısa sürede oluşuna, içlerinde saklanan malzemenin (sıvı veya kuru) özelliğine ve bu malzemenin kullanılma sıklığına bağlı olarak biçimlenirler. Uzun süreli depolama amaçlı ve ara sıra kullanılan kaplar genellikle büyük hacimlidir, dolayısıyla da çok ağırdır. Çoğunlukla büyük kap formundadır. Ağız kısımları kapatılıp mühürlenmeye uygundur. Sıvı saklama kapları, kuru madde depolananlara göre daha değişik formlara sahiptirler. Bu kaplar dökmeyi kolaylaştırmak için daha uzun yapılırlar. Boyunlu bir yapıya sahiptirler.

Saklama kapları, içinde saklanacak sıvı veya kuru maddeye göre değişik malzemenin yapılarıdır. Örneğin; bu madde sıvı ise, kap yapımında kullanılan kil ince tanelidir. Dış yüzey perdahlı veya astarlıdır.

Saklama kaplarının bazıları teşhir veya mesaj amaçlı dekorlarla süslenmiştir. Aşınma olayı ya da kullanım sıklığı az olduğu için uzun süreli kullanılırlar.

2.3.2.2. Dönüştürme ve İşlem Yapma Kapları:

Bu kaplar pişirme ve ısı olmaksızın yiyecek hazırlamada kullanılırlar. Pişirme amaçlı olan seramikler ateşten en etkili şekilde yararlanmaya yönelik formlara sahiptirler. Isıdan kaynaklanabilecek şoku önlemek için yuvarlak, konik veya küresel şekillidirler. Pişirme kaplarında termal şoku engellemek için açılar kaybolmuştur. Kaplar, poroz bir malzemeden yapılmışlardır. Kap bünyesindeki küçük porlar şoktan kaynaklanabilecek herhangi bir çatlağın büyümesine engel olur. Bu kapların bünyesine, termal şoku önlemeye yönelik olarak ufaltılmış çömlek kırıkları, kalsine edilmiş kabuklar gibi düşük genişleme katsayısına sahip malzemeler karıştırılır. Ayrıca bu kaplar ısıyı daha iyi iletme amacıyla ince çeperli yapılırlar. Pişirme kaplarının kullanım süresi genellikle uzun değildir. Yıpranma ve kırılmalardan dolayı sıkça değiştirilirler. Bu kaplarda yüzey dekoru görülmez. Isı olmaksızın yiyecek hazırlanan kaplar basit ve çok çeşitli formlardadır. Formlar öğütme, karıştırma, ezme, mayalandırma, süzme gibi işlemlere göre değişik şekiller alırlar. Bu tip kaplarda mekanik mukavemet önemlidir. O nedenle de nispeten kaba ve ağır olurlar. Dış yüzeylerinde genellikle pek fazla dekor yoktur.

2.3.2.3. Servis ve Nakliye Kapları:

Servis kapları çok kısa bir mesafe için kullanılırlar. Nakliye kapları ise orta ve daha uzun mesafeli transferler için kullanılır. Hizmet kaplarının formları kolay servis yapılabilecek şekildedir. Çoğunlukla kulpları yoktur. Düz tabanlı ya da ayakta durması için ayak desteklidirler. Kaliteli malzemeden yapılırlar. Her an göz önünde buldukları için büyük çoğunlukla yüzeyleri dekorludur. Kullanım sıklığı yüksek olduğu için kırılma ve yıpranma riski çoktur. Bu nedenle değiştirme oranı diğer kaplara göre daha fazladır.

Nakliye amaçlı seramik kapların formları istiflemeye uygun olarak yapılmışlardır. Kulpsuz ve hafiftirler. Sıvı nakliyesi için kullanılanlar boyunlu ve dar ağızlıdır. Dayanıklılıkları yüksektir. Yüzeylerinde çoğunlukla dekor bulunmaz. Yüzeylerine astar veya sır kullanılmışsa bu geçirgenliği azaltmaya yöneliktir. Nakliye amaçlı kaplar çoğunlukla şarap, zeytinyağı gibi sıvıların transferi amacıyla kullanılmışlardır.

2.3.3.Seramiğin Mimarideki İşlevi

Seramiğin işlevsel anlamda yaygın olarak kullanıldığı alanlardan biriside mimaridir. Kilin mimaride ilk kullanımı Ortadoğu’da görülür. Fırat ve Dicle nehirlerinin taşması ile oluşan bol alüvyonlu topraklara yerleşen topluluklar, mekanlarının yapımında taş bulmakta zorlanıyorlardı. Kilin plastik özelliğini, güneşte kuruduktan sonra sertleşmesini fark edince bunu mekanlarının yapımında kullanmayı denediler. “Simetrik binalar yapma ihtiyacı, yapıyı güneş veya fırtınaya karşı korumak için kil ile yapılan kaba sıvamanın yerine geçen tuğlanın icadına sebep oldu. Semitik ulusların tarihinde, tuğla ilk buluşlar arasına girer.” (Walters,1905,s.6-7) Kilin içine saman benzeri maddelerde katarak mukavemetli hale getirip, genellikle dikdörtgen biçimde kesilerek veya kalıplanarak güneşin altında kurutulmasıyla elde edilen kerpiç tuğlalar bugün bile Anadolu’da ve dünyanın değişik yörelerinde aynı tarzda kullanılmaktadır.

Zamanla kilden yapılma tuğlaların pişirilmesiyle çok daha dayanıklı bir inşaat malzemesinin elde edileceği anlaşılmıştır. Hatta bu tuğlaların bir yüzeyi sırlanarak doğa koşullarına daha dayanıklı aynı zamanda dekoratif bir görünüm elde edilmiştir. Asurlular ve Babilliler M.Ö. 900’den 600’lere kadar rölyeflerle kaplı ve ince sırlı duvar çinileri, tuğlalar yapmışlardır. “Ninova ve Babil harabelerinde çoğunlukla mavi, yeşil – mavi,sarımtırak beyaz sırlı, bünyesi değişik renkteki pişmiş tuğla yığınları bulunmuştur.” (Rosenthal,1954,s.15)

Seramik sadece duvarlarda değil özellikle Japonya’da çatılarda da kullanıldı. Romalılar seramiği mimaride en fazla kullanan uluslardan biridir. Seramiği su sistemlerinde ve hamamlarında kullanmışlardır.

2.3.4. Diğer Kullanım Alanları:

Kap-kacak olarak ve mimari gibi genel alanlar dışında seramiğin kültürlere göre değişebilen çok çeşitli kullanım yerleri vardır. Seramik, aydınlatma elemanı olarak birçok kültürde insanlara hizmet etmiştir. Küçüklü, büyüklü değişik biçimlerdeki yağ kandilleri, yaşamlarını gündüz ışığına göre ayarlayan insanların, gecenin karanlığında mekanlarında yaşamalarını kolaylaştırmıştır. Birçok kültürde seramikten yapılmış figürler veya ev şekilli maketler, mekanları nazardan koruyucu unsur olarak evlerin bir köşesinde yer almıştır. Özenle yapılmış küçük seramik şişeler, kavanozlar, mücevher, koku, ilaç gibi değerli malzemelerin saklanması, makyaj kabı olarak kadınlara hizmet etmiştir. Yunan kültüründe seramik malzemedeki, cinsel ihtiyaçları gidermede erotik malzeme olarak yararlanıldığı en son yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. (YeniYüzyıl, Mayıs, 1998) Amerika’da seramik, pizza ve manyoka pişirme tavaları gibi yöreye özel pişirme kapları ve pipo yapımında kullanılmıştır. (Rice, 1987, s.22) Keza kilden yapılmış flüt, davul benzeri müzik aletlerine çeşitli kültürlerde rastlanır. Dekoratif bir süs malzemesi olarak seramiğin çeşitli biçimlerini hemen her kültürde görmek mümkündür. Yine iplik eğirmede balık tutmada seramik ağırlıklar kullanılmıştır. “Epinetros denilen bir tarafı kapalı, alt tarafı açık yarı silindirik bir vazo Yunanlı kadınlarca dizlere konularak yün eğirme amaçlı kullanılıyordu.” (Walters, 1905, s.199) Çeşitli kazılarda ele geçirilen minyatür hayvan heykelcikleri, düdük gibi seramik bulgular çocuklara yönelik oyuncak yapımının varlığını ortaya çıkarmıştır. Arkeologlar çalışmalarında süt biberonu (Yunanistan), ayak temizleme aleti (Pakistan), kadınların kasık örtüsü olarak kullandıkları tanga (Brezilya) gibi farklı işlevler gören seramiklere de rastlamışlardır. (Rice, 1987, s.25) Seramikten yapılmış vazo ve kupaların, Yunan kültüründe sportif karşılaşmalarda ödül olarak sunulduğu vazo resimlerinden anlaşılmıştır. Seramiğin mühür olarak kullanımı teknoloji tarihinde hatırı sayılır buluşlardan kabul edilir. (Hodges, 1964, s.61) Mühürler mülkiyet kavramının belirlenmesinde ve buna bağlı kurum ve kuralların oluşmasında önemli roller oynarlar. Yine yazının toplumsal iletişim aracı olarak ve kayıtların tutulmasında kullanılmasında seramiğin tarihsel bir yeri vardır. Belirli bir dönem kil tabletlerin, toplum içi ve toplumlararası ilişkilerde önemli işlevi oldu. Bugün için arkeoloji bilimi bazı kültürlerin detaylı haritasını çıkarabiliyorsa bunu kil tabletlere borçludur.

Sonsuz zenginlikte uzayıp giden, seramiğin işleve yönelik bu biçimlerini Matson (1965,s.212) bir çalışmasında listeletmeye çalışmıştır. Yakınoğu için yapılan bu tarama bile çeşitliliği göstermeye yetmektedir. Bu listede seramiğin kullanım alanları olarak –yukarıda bahsedilenlerin dışında- çapalar, oraklar, duvar kancaları, askılar, duvar dekorasyonu için koniler, ekmek pişirimi için kalıplar, su çarkı için küpler, su boruları, kuş yuvaları, arı kovanları, yayıklar, banyo küvetleri, hayvan besleme tekneleri,küp mühürleri, tabutlar, vergi ölçüleri, sobalar, fırınlar, çömlek ayakları gibi o günkü yaşamı kolaylaştıracak her türlü araç-gereç bulunmaktadır.

2.4 Ekonomik Anlam

Bohannan (1963,s.211) ekonomiyi; insanoğunun ve toplumsal grupların malzeme ihtiyacını karşılama için mevcut kaynakların, teknoloji ve çalışmanın birleştirilmesinin bir yolu olarak tanımlar. Ekonomik faaliyetler, Neolitik kültürler ve sonrası için sadece beslenme, barınma,giyinme gibi zorunlu biyolojik ihtiyaçları içermez, aynı zamanda sosyal ihtiyaçları da kapsar. İnsanın yaşamını zenginleştirmek için yaptığı her türlü alet, edevat ya da eylem yine ekonomik bir anlam taşır.Seramiğin de insan yaşamını kolaylaştırıcı ve (ritüeller, gömü törenleri vb.) çeşitli sosyal ihtiyaçlarını karşılayıcı ekonomik bir anlamı vardır.

Seramik, başlangıçta ev içi kapalı ekonomi içinde ihtiyaçlar doğrutusunda yapılıyordu. Bu açıdan ekonomik değeri sınırlıydı. Uygarlığın hızlı gelişimi yeni sosyal ihtiyaçları doğurdu. Artı ürün bolluğu sayesinde insan toplumlarının besin sağlama dışında başka işlerle uğraşacak boş zamanları arttı. Zanaat ortaya çıktı. Çömlekçilik de uzmanlık isteyen bir zanaat oldu. Seramiğin kullanım alanlarının artması, hem kullanım eşyası olarak hem de ticareti yapılan malların muhafaza ve taşınması için bir araç olarak ticaretinin yaygınlaşmasını getirdi.

“Seramik yapımı temel olarak bir ekonomik aktivitedir.”(Peacock,1982;s.7) Seramiğin ekonomik değerinin artışı iki nedene bağlanabilir; Ticaretin başlaması ve yaygınlaşması, üretimindeki teknolojik yenilikler.

Ticaret, toplumlararası ilişkilerde ve ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir adımdır. Her toplumun yerleştiği coğrafi bölge doğal kaynaklar açısından farklılık gösterir. Toplumun ihtiyaç duyduğu bir hammadde o yörede çok az veya hiç olmayabilir. Ya da bir kültürün ürettiği malzemeyi öbür kültür henüz üretmemiş olabilir. Ticaret bu soruna çözüm bulur. “erken dönemlerde doğal kaynakların Yakındoğu’da eşitsiz dağılımı, toplulukları birinden diğerine ticarete zorladı ve çömlek, ticarete geniş ölçüde koku, ilaç, merhem ve şarap gibi lüks malzemeler için, bazen de daha kalite seramik sınıfından muhafaza kapları üretmede kullanıldı”.(World Ceramic,1990,s.17) İlk önce mal takası ile yapılan ticaret daha sonra üzerinde uzlaşılan, maddi değer taşıyan bir birimle yapılmaya başlandı. Bu da toplum içi ve toplumlararası mal dolaşımını hızlandırdı.

Çarkın bulunuşu ve beraberinde daha kaliteli hammadde kullanılışı çömlekçiliği ev içi kadınların faaliyeti olmaktan çıkardı, çok miktarda üretim yapılmasını sağladı. Artık evin ihtiyaçlarının ötesinde, satılabilecek kap-kacak üretilebiliyordu.

İlkçağa doğru kalıbın keşfi, aynı boyut ve kalitede çok miktarda üretim olanağını genişletti. “Antikite’nin Terracota’sı pek çok sayıda olduğu kadar, gezgin satıcıların satabileceği ucuzlukta kalıp maliyeti verdi.” (Walters,1905,s.7) Romalılar çanak çömlek yapımında kalıptan faydalandılar. Ürettikleri kaplar çoğunlukla ihraç amaçlıydı. Öyle ki çok büyük miktarda kap-kacak imparatorluk sınırlarında bulunmuştur. Bu da seramik kap ticaretinin, mal transferinde kullanılmaktan öte ne kadar yaygınlaştığını gösterir.

Seramiğin, özellikle şarap ve zeytinyağı gibi ticareti büyük ölçülerde yapılan ürünlerin taşınmasında transfer kabı olarak ekonomik bir değeri olmuştur. İncelenen dönemler içinde seramiğin yerine geçebilecek derecede ucuz ve çok bulunabilen başka bir malzeme yoktur. O dönemlerde metal ve cam gibi malzemelere göre seramik daha ucuz ve kolay üretilebiliyordu. Hammadde kaynakları her yerde bulunabiliyordu. Zengin insanlar pahalı cam ve metal gibi kaplara yönelirken, toplumların çoğunluğu ucuz olan seramiği kullanmayı tercih etti. Seramik, özel desenli ve seçkin ürünleriyle zengin kesimlere de hitap etti. Ekonomik değeri yüksek olan bu haliyle uzak mesafelere

kadar ticareti yapılabilirdi. Bu türden yapılmış kaliteli bir Minos vazosu orta krallık zamanında yaşamış bir Mısırlı soylunun mezarında bulunmuştur.

Sadece özel nitelikli mallar değil, aynı zamanda halkın kullanabileceği türden, ucuz fakat kaliteli kapların da ihraç yoluyla uzak mesafelere kadar gittiği kazılarda bulunan örneklere belgelenmiştir. M.Ö. 1800'lerde Akdeniz'in en meşhur ve güzel seramikleri olan Minos kapları Yunanistan'dan Ege Adalarına, Kıbrıs'tan Suriye Kıyılarına, Mısır'a kadar ihraç edilmiştir. Keza M.Ö. 700'lerde Yunan vazoları Güney Rusya bozkırlarının kuzeyindeki orman kuşağının kıyılarına, Güneybatı Almanya'nın Kelt'lerine ve Kuzeydoğu Fransa'daki Marne vadisine kadar uzanmıştır.(Childe,1992) Seramiğin ekonomik önem taşıyan diğer bir yanı da, bugüne kadar kalabilen bozulmaz özelliğinden dolayı ticaret yollarını, malların değişimi ve dağıtım rotalarını göstermesidir. (Anderson,1984,s.21)

2.5.Toplumsal Anlam

Seramiğin toplumsal anlamını irdelemeye, onun toplum yaşamına ve kültürüne getirdiği yenilik ve katkılarla başlayabiliriz. Seramik, üretilmeye başladığı andan itibaren bütün toplumlara hitap etti. Siyasi gücü ve zenginliği elinde tutan elit bir kesimin kullanabildiği ayrıcalıklı bir malzeme olmadı. Zengin kesim kadar halk da seramiğin sağladığı olanaklardan faydalandı. İnsanlar seramikten, daha önceki işlevsellik bölümünde anlatıldığı gibi akla gelebilecek her türlü alanda yararlandı. Zaman zaman bazı seramikler statü gösterse de fonksiyon olarak herkese aynı hizmeti verdi. Öncelikle insanın en temel biyolojik ihtiyacı olan beslenme konusunda daha nitelikli ve rahat bir aktivite sağladı. Toplumların beslenme alışkanlıklarını değiştirdi ve zenginleştirdi. Besinin azaldığı soğuk mevsimlerde daha rahat beslenmelerini sağladı. Hayatlarında çok önemli olan dinsel ayinlerinde, cenaze törenlerinde inançlarını gerçekleştirmelerini kolaylaştırdı. Mekânların yapımından, besinleri hasat edip depolamaya çok çeşitli biçimleriyle insanın çevre ile ilişkilerinde ona yardım etti.

Seramik, geçirdiği teknolojik ilerlemelere paralel olarak, toplumda kadın-erkek işbölümü üzerinde ilginç değişmelere neden oldu. İlk üretilmeye başladığı zamanlarda,

evde kalanların yani kadınların bir uğraşı şeklindeydi. “İkincil ekonomik öneminden dolayı çoğu durumda bu iş kadınlara temizlik, pişirmeyle eşdeğerde bir iş olarak yüklenmiştir.” (Peacock,1982,s.8) Eve ait veya ev içi üretim diyebileceğimiz bu tarzda sadece evin kendi ihtiyaçlarına göre çömlek üretimi yapıyorlardı. Başkası için üretim düşüncesi yoktu. Ancak kapalı ekonomi içinde evin kendi başına her türlü ihtiyacı karşılaması oldukça zordu. Bu durum önceleri takas gibi basit değişim yoluyla da olsa ticareti doğurdu. Böylece başkaları için de üretim yapma olanağı ortaya çıktı. Çünkü çömlekçilik gittikçe daha karmaşık prosesleri içeren, beceri isteyen bir üretim şekliydi. Herkesin yapabileceği bir şey değildi.

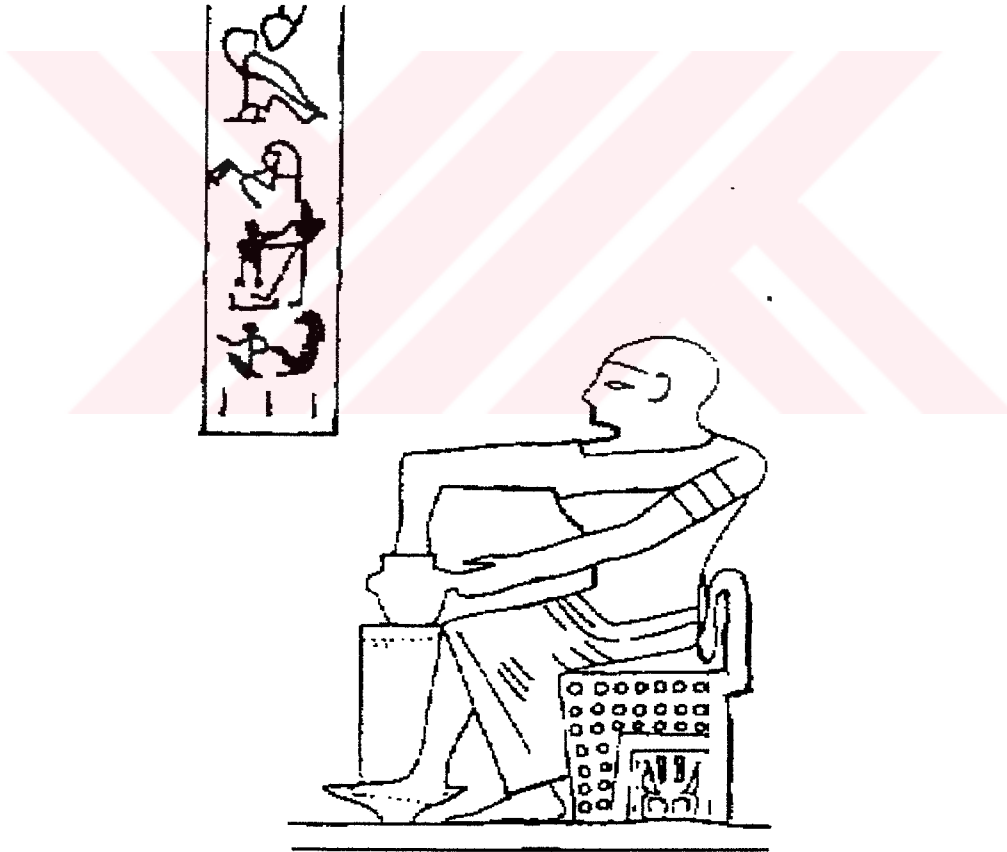
Ticaret, ev için üretimi ev içi endüstriye dönüştürünce çömlek yapımı hünerli zanaatçıların işi oldu. Ancak seramiğin, ana geçim faaliyetinin yanında part-time yapılan bir iş olan ikincil ekonomik rolü değişmedi. İkincil bir ek gelir olarak üretim yine kadınlarca yapılmaktaydı.

Çarkın bulunuşu ve kent nüfuslarının yoğunlaşmasıyla artan talepler çömlek üretim tarzını ve üretim tarzındaki rolleri birden değiştirdi. Part-time bir iş olan ev içi endüstriden, ana geçim kaynağı haline gelmiş full-time üretimin yapıldığı bireysel atölyelere geçildi. Üretim tamamıyla pazara yönelik olarak yapılmaya başlandı. Üretilen seramiklerin ekonomik değeri artınca, ustalık kadınlardan erkeklere geçiverdi. Üretim aşamalarında aile yardımcı olarak yer aldı. Uzmanlaşma ve artan talebe bağlı olarak, daha çok üretim için işgücü ihtiyacı arttıkça çekirdek atölye modeline geçildi. Aile fertlerinin dışında insanlar üretimde yer almaya başladı. Pazara yönelik çok sayıda üreticinin ortaya çıkması rekabete, rekabet de yüksek kalite ve standartlaşmış üretime, çarktan fırına, dekordan hammaddeye hızlı bir teknik ilerlemeye neden oldu. Seramik yapımı, birinci dereceden gelir getirici, profesyonel işi geçim kapısı ekonomik bir faaliyet haline geldi. Artık üretimin kontrolü tamamen erkeğin elindeydi.

Seramik üretiminin teknik kalitesinin yükselmesi ihraç olanaklarını arttırdı. İhraç edildikleri ülkelerde evleri, sofraları süsleyen bu seramik kaplar bazen toplumsal statü sembolü oldu. “Bazı kaplar yüksek statüyü gösterirken, bazıları dinsel, sosyal veya kabilesel ilişkileri aktardı.” (Clive, Tyers,Vince, 1995,s.227)

2.6. Mitolojik Anlam

Mitoslar, insan düş gücünün yarattığı, belli bir durum ya da koşullar içinde ürettiği gerçek üstü öykülerdir. Dolaylı yoldan mesajlar içerirler. İnsanoğlunun doğaya üstün gelme mücadelesinin başlarında olduğu neolitik dönemlerde, özellikle de ilk uygarlıkların belirdiği Yakınoğu zengin bir mitolojik malzemeye doludur. Mezopotamya'nın bol killi, bereketli toprakları, oraya yerleşen insan topluluklarına bol miktarda ürün verdi. İnsanlar bu topraklarda, onları doyuracak bitkileri yetiştirdiler, hayvanlarını otlattılar, balçığı kerpiç haline getirerek evlerini, tapınaklarını yaptılar. Toprağın bereketi yarattıkları mitolojik öykülerine de yansıdı. Özellikle yaradılış mitoslarında, kendilerinin de balçıktan var edildiğini anlattılar. Farklı kültürlerde, tanrıların adı ve yöntemleri değişse de kullandıkları aynı balçıktı.

Resim17: Tanrı Khunm çömlekçi çarkında

Sümer yaratılış mitosunda; “Enki’nin buyruklarıyla Nammu ile doğum tanrıçası Ninmah iyi ve soylu yaratıcılar olarak nitelenen tanrısal varlıkların da desteği ile derin suların üzerindeki balçığı karıp var ederler.” (Hooke,1993,s.30)

İbrani yaratılış mitoslarında da insanın var edilmesinde kullanılan malzeme yine balçıktır. Sadece tanrının yaratma yöntemi değişir. Tanrı hayat vermek için nefesini kullanır, Yehova, ıslak topraktan, bir çömlekçi gibi, adama kalıp vermek üzere harekete geçer. İnsanın burun deliklerine yaşam soluğu üfler. Tanrının yarattığı bu insan elbette ki erkektir. Bu adama (Adem’e) yardımcı olması için onu uyutup kaburga kemiğinden de kadını (Havva) yaratır. Diğer tek tanrılı dinlerden İslamiyet’in kutsal kitabı Kuran’da yer alan yaratılış öyküsü de İbrani yaratılış destanının çok benzeridir.

Mısır mitolojisinde de tanrı Khunm, ilk erkeği ve kadını çömlekçi çarkında biçimlendirilirken anlatılır. Bu biçimlendirmeyi gösteren resimler Mısır mezarlarında bulunmuştur.

İnsanın balçıktan yapıldığı, Mezopotamya kaynaklı Yakındoğu mitolojilerinin yanısıra, seramik-mitoloji ilişkisi Yunan kültüründe değişik biçimde karşımıza çıkar. Yunan mitolojisinde tanrılar, insanlar gibidirler. Yer, içer, eğlenir, kavga ederler. İnsandan farkları, güçleri ve ölümsüzlükleridir. Düzlük bölgelerin pek fazla olmadığı Yunan coğrafyasının Tanrı Zeus’u balçıkla pek uğraşmaz. İşini yıldırımlarla görür. Yunan resimli vazoları o kültürün mitolojik öykülerini gayet iyi anlatır. Toplumun yarattığı destanlar, balçıktan yapılmış bir vazonun üzerine resimlenerek bugünlere kadar canlı biçimde kalabilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜRLERİ TANIMLAMADA SERAMİĞİN ÖNEMİ

1.ARKEOLOJİK BELGE OLARAK SERAMİK

Arkeoloji, geçmiş kültürleri, o dönemlerdeki insanların aktivitelerini, yaşam tarzlarını gün ışığına çıkarmaya çalışan bir bilim dalıdır. Bu amaca ulaşmak için de geçmiş kültürlerin yaşamış olduğu yerleşim alanlarını kazarak işine yarayacak bilgi ve belgelere ulaşmaya çalışır. Arkeolojik kazılar Anderson'un dediği gibi çoğunlukla Pandoranın Kutusuna benzer. Ne bulunacağı belli olmayan, sürprizlerle dolu bu macerada arkeologlar, yaşamlarını yeraltındaki gizli sırları bulmaya harcarken kayıp geçmişi yeniden keşfetmekte öylesine isteklidirler ki, bu merak arkeolojiyi çok büyüleyici yapar. Arkeologlar geçmiş kültürleri açıklama çabalarında iki konu üzerinde dururlar; insanların yaşadığı, çalıştığı, öldüğü yerler ve onlarla ilişkili olan objeler.

Yerleşim yerlerinde süreç içinde, yapılan mekânlar yıpranma, savaş, yangın, sel ve benzeri nedenlerle yıkıldıkça bu kalıntılar üzerine yeni mekânlar kurulur. Böylelikle yerleşim tabakaları ortaya çıkar. Arkeologlar bu tabakaları ve tabakalar içinde buldukları materyalleri inceleyerek, orada yaratılmış olan kültürü açıklamaya çalışır. Onların bu çalışmalarına en çok yardımcı olan materyallerden biri seramiktir. Pişmiş kilden yapılma alet edevatlar binlerce yıldan beri olabilecek her türlü alanda insanlığa hizmet etmiştir. Geçmişte üretilmiş ve kullanılmış seramik araçların, bozulmaz yapısıyla zamana karşı direnmesi, evrensel varlığı ve yaygınlığı arkeologların çalışmalarında onu vazgeçilmez bir araç yapmıştır. O dönemlerde insanların yaşamlarını kolaylaştırarak hizmet gören seramikler şimdi de, yapılıp kullanıldıkları toplumların aktivitelerinin ekonomik, sosyal kuralları, törenleri ve tekniklerinin bir kaydı, delili olarak arkeologlara, antropologlara ve sanat tarihçilerine faydalı olmaya devam etmektedir.

Arkeologlar için seramik, insanlar ve kültür hakkında, yüksek duyarlılıkta, önemli sayıda değişken kaynaklarıyla yeni bir bilgi çeşidini oluşturur. Bütün dünyada, farklı kültürlerde en yaygın olarak bulunan insan yapımı malzemedir seramik. Ucuz ve kolay elde edilebilir oluşu onu günlük yaşamın bir parçası yapmıştır. Bu nedenle diğer el yapımı eşyalara göre daha büyük miktarlarda kullanılmıştır. Eski yerleşimlerde, aynı zamanlarda birçok yerlerde bulunması Rice'a göre seramiği, kronolojik veri olarak yerleşimlerarası ilişkiler, dinsel pratikler, giyim-kuşam, yemek adetleri, üretim, tüketim, ekonomik ilişkiler, ticaret ve birçok kültürel davranış için yararlı şey yapmaktadır.

Seramik, yaygın ve kalıcı oluşundan dolayı arkeolojik sitelerde tabakaları ve özellikleri belirlemede özel bir rol oynar. Tarihöncesi Dönem için, seramik diğer el yapımı eşyalarla birlikte "kültürel bileşimi" kronolojik veya coğrafik anlamda yaratmak için kullanılır.(Anderson,1984,s.17) Birçok araştırmada, kültürlerin gelişiminin kronolojik sıralaması seramiklerin gelişimine göre yapılmıştır. Neolitik Dönemlerden itibaren bu tasnif, boyalı-boyasız, tek renkli-çok renkli gibi tanımlamalarla yapılmış, ileri zamanlarda ise kapların üzerine yapılan dekorlardaki değişimlere göre ayırmalar konmuştur. Mellaart gibi bazı araştırmacılar kültürleri belirlemede, keramikli-keramiksiz dönemler gibi değerlendirmeler yaparlar.

İlk zamanlarda evlerde üretilen kap-kacak aynı mekandaki insanlar tarafından kullanıldı. O dönemlerin çömlekleri form ve dekorlarıyla bölgesel ve komünal adetleri gösterebilir. Bu yönüyle incelenirse bu tür çömlekler özel bir halkı veya ırkı tanımlamada kültürel indikatör olarak kullanılabilir. (Anderson,1984,s.17) Sonraki dönemlerde ticaretin yaygınlaşmasıyla ev için üretimden başkaları için üretime geçilmiştir.

Arkeologlar ticareti, belli özellikteki nesnelerin hatırı sayılır mesafelerde yer değiştirmesi olarak düşünürler. Farklı toplumlar arasındaki ticaret, bir kültürel birlikte tanımlanan nesnelere, başka bir çağdaşı kültürün el yapımı karakteristiği ile ilişkili bulunduğu ispat edilir. Ticareti nesnelerin hareketi için bir açıklama unsuru olarak kullanmak, nesnelerin kalite ve miktarına ve onların dağılımındaki ahenge, uyuma bağlıdır. Küçük yoğunluklu dağılım ilk yerleşimcilerin gelişini, geniş dağılım ise

yüksek oranda ticareti yansıtır. Arkeologlar seramik malları, eski dönemlerdeki en önemli ticari mal olarak görmezler. Bu bir bakıma doğrudur. Onun önemi, kültürel geleneklerin yayılmasındaki mütevazı payı ve kültürlerarası ilişkilerin ne boyutta olduğunu göstermesindedir. Basit formlarda, her yerde yapılabildiği için, kaliteli özgün işler yapan -Minos ve benzeri- kültürlerde seramiğin kendisinin ticari mal olarak ihracı daha sık görülür. Seramik, ticarete en yoğun halde nakliye kabı olarak şarap ve zeytinyağı gibi sıvıların taşımacılığında kullanılmıştır. Akdeniz çevresinde birçok yerde bazen de denizaltı batıklarında bulunan seramikler, arkeologlara hem ticaret yollarını gösterir hem de taşıdıkları malların sirkülasyonu hakkında bilgi vermektedir.

Geçmiş dönemlerde, yiyecek hazırlamada kullanılan kaplarda pişirme, kesme, ezme ve karıştırma gibi işlemler, bu kaplar üzerinde izler bırakmıştır. Bu izler arkeologlara, seramiklerin işlevini belirleme ve kullananların beslenme alışkanlıklarını anlamada yardımcı olur. Keza muhafaza ve nakliyede kullanılan kapların içinde de, saklanan veya nakledilen mallardan kalıntılar incelemelerle tespit edilmiştir. Günümüzde kullanılan modern cihazlarla görünmeyen izlerde belirlenebilmektedir. Bu sayede uzmanlar, incelenen kültürlerde ne yenilip içildiğini, nasıl ilaçlar ve güzellik malzemesi tercih ettiklerini saptayabilmektedir. “Arkeologların, seramiklerden ilk öğrenmek istedikleri; yapımları, dizaynları ve alet olarak nasıl kullanıldıklarıdır.” (Henrickson,1990,s.83) Bunu tespit ettikten sonra işlevi dışındaki anlamları araştırmaya koyulurlar. Seramik, arkeolojik belge olarak geçmişe ışık tutan en güçlü malzemedir.

2.RESİMSSEL ANLATIM YÜZEYİ OLARAK SERAMİK

Seramik nesnelere gündelik ihtiyaçlar dışında, insanın bir başka gereksinimine de karşılık vermiştir; onun kendini, estetik beğenilerini ifade etme isteğine. İnsanı insan yapan yüksek değerlerden sanat da bu vasıtayla seramikle kaynaşır. Seramik kaplar resimsel anlatım yüzeyi olarak iş görür. Küçük büyüklükte kapların üzerine kimi zaman yapan kişinin iç dünyası yansır, kim zaman da bir güzellik aktarılır. Bu aktarım dinsel amaçlı olunca başka anlamlara bürünür. Kaplara çizilen mitolojik öykülerle aynı zamanda dinsel kült ve inançlar da anlatılır. Aslında ister dinsel amaçlı olsun, ister salt

güzellik amaçlı, seramik kap yüzeyiyle aktarılanlara bütünsel olarak bakıldığında, yapıldığı kültürün bilinçaltının bir yansıması olduğu düşünülebilir. Bu yansımalar çoğu zaman soyut, stilize motifler halindedir. Enteresandır, hemen her kültürün ilk dönemlerindeki stiller geometriktir. Myers (1967), neolitik dönemdeki Amerika'dan, Afrika'ya Yakınoğu'dan Akdeniz'e geometrik çizgilerdeki bu benzerliğe dikkat çeker. Çeşitli tarzdaki düz, kesikli, eğri, organik çizgiler, noktalar, daire kap yüzeylerini kaplar. İnsan, bitki ve hayvan figürleri de stilize olmuş şekilde bu çizimlerdeki yerini alırlar. (Waltersin,1905,s.9) söylediği gibi; "kültürler bu yaygın benzerliğe sanatsal evrimlerinin başlangıcında sahip idiyse, insan beynin yapısından kaynaklanan bazı ölçülerle sonuçlanan belli bir aşamadan geçmiş olmalıydılar" diye düşünülebilir.

Resim18: Zirai Faaliyetler(Yunan kabı)

Kültürlerarası geometrik çizgilerdeki bu benzerlik, zaman içinde kültürlerin gelişmesi nispetinde ortadan kalkar. Her kültür kendini tanımlayan farklı anlatım

biçimlerini yaratır. Zaman zaman kültürlerarası ilişkilerin yoğunluğuna bağlı olarak etkileşimler görülürse de sonuçta yapılanlar o kültüre ait kılınmıştır ve onları anlatır. Oryantal üslup da olsa bir Yunan vazosu Yunan estetiğini gösterir. Minos gibi bazı kültürlerde resimsel anlatım sadece doğayı, bitki ve hayvanları aktarmaya yöneliktir. Gerçekçi, natüralist bir tarz benimser. Miken kapları o toplumun doğacı, yaşamı seven özelliklerini gösterir. Yaşamları denizle bağlantılı olduğu için denizle ilgili konuları, deniz bitki ve hayvanlarını anlatırlar.

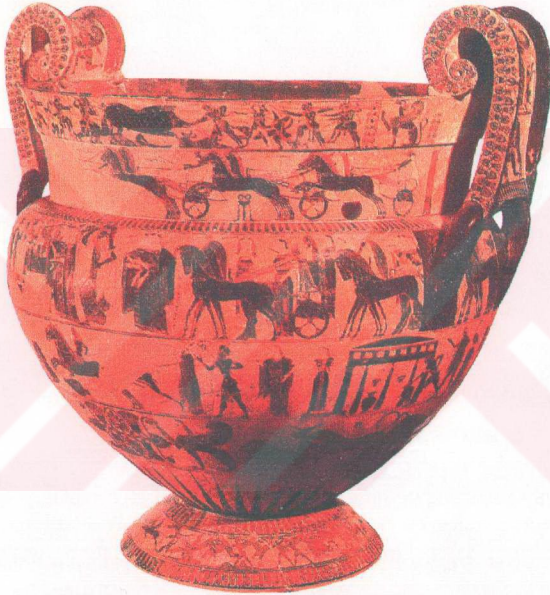
Kültürlerin yaşamlarında önemli yer tutan hayvan ve bitkiler o kültürün seramiklerinin yüzeylerinde sıkça görülür. Örneğin; Frig'lerin çok yararlandığı bir hayvan olan keçi, kapların üzerine bolca çizilmiştir. Savaşçı toplumların kaplarında ise Miken'lerde olduğu gibi savaş, av sahneleri ve askerler vardır. Hemen her kültürde zirai faaliyetler ve bunların sonucundaki hasat törenleri, adak sunuları seramiklerin yüzeyini süsler. Keza dinsel ayinler ve cenaze törenleri çoğu kültürün kullandığı ortak anlatım ögesidir.

Seramik kapları resimsel anlatım yüzeyi olarak en çok kullanan kültür Yunan kültürüdür. Onu diğerlerinden ayıran özellik, bolca insan figürünün kullanıldığı resimlerle günlük yaşamlarını, mitolojilerini, hayata bakışlarını detaylarla anlatmasıdır. Anatomik anlamda bir kaygı içermeyen bu resimlerle, o dönemin her türlü olayı kayıt edilmiştir. Yunan kültürünü araştıran araştırmacılar için bu yönüyle eşsiz bir hazinedir resimli Yunan vazoları. Zira arkeolojik kazılarda çok miktarda ve belli bir bölümü sağlam olarak bulunmuşlardır. Bu şans bir bakıma Yunanlılarda mezar kültürü içinde seramiğin bolca kullanılmasından kaynaklanır.

Konularına göre sınıflandırmak gerekirse Yunan seramiklerinde;

1. Dini törenlerde ve kurban törenleri
2. Dramlarla ilgili konular
3. Ticaret ve meslekler
4. Atletizm yarışları, oyunlar ve müzikal sahneler
5. Cenaze manzaraları ve adak sunma

6. kadın ve çocukların günlük yaşam sahneleri
  7. Askeri ve denizcilik konuları
  8. Oryantal ve barbar figürleri
  9. Muhtelif konular ve özel önem taşıyan konular
  10. Hayvanlar (Çoğunlukla yalnızca dekoratif amaçlı)
- gibi konular işlenmiştir. (Walters, 1905)

Resim19:Resimli Yunan Vazosu (M.Ö. 750 civarında yapılmış halen Floransa Etsüsle müzesinde)

Resimli Yunan kapları, yapıldığı kültürün zirai faaliyetten, spora, dinsel ayinlerden, cenaze törenlerine, savaşlardan, sanatsal aktivitelerine neyi nasıl yaptıklarını gösteren bir ayna gibidir. Bu aynadan Yunanlıların giyim kuşamlarını, beslenme ve çalışma tarzlarını, toplumsal statülerini, mitolojik öykülerini, nelere ne oranda değer verdiklerini

detaylarıyla yakalamak mümkündür. Diğer kültürlerin seramikleri de bu şekilde resimlenmiş olsaydı, herhalde arkeologların işleri çok kolaylaşır.

Az veya çok, seramik kapların resimsel anlatım yüzeyi olarak kullanılması tüm kültürlerde görülür. Bu resimlerin incelenmesi ve analizi, geçmiş kültürlerin yaşamlarının ve kendilerini ifade tarzlarının anlaşılmasını sağlar. Seramik kaplardaki resimlerle, geçmiş kültürlerin estetik anlayışlarındaki değişimler de görülür.

SONUÇ

İnsanoğlunun ilk yaratımlarından olan seramik, neolitik devrimden ilk çağa kadar olan binlerce yıllık süre içinde insanlığa verdiği hizmetiyle, onun oluşturduğu evrensel kültürde yerini almıştır. Bu dönem aralığında toplumsal yaşamdaki rolü, ilkçağdan bugüne kadar geçen süreye göre çok daha ağırlıklıdır. Uygarlığın son 2000 yılda hızlı teknolojik ilerlemesi ve toplumsal gereksinimlere yeni alternatifler sunmasıyla, seramiğin toplum hayatında aldığı yer, inceleme konusu olan döneme göre farklı ve daha dardır.

Seramik öncelikle gündelik kullanıma yönelik olarak üretilmiştir. İnsan ile onu çevreleyen ekosistem arasında bir kanal vazifesi görür. İnsanın su, besin gibi yaşamı için hayati maddeleri elde etme ve onlardan yararlanması konusunda ona yardımcı olur, işlerini kolaylaştırır.

Din, kültürün önemli öğelerinden biridir. Geçmiş kültürlerde dinsel alan çok geniş ve güçlüdür. Toplumsal yaşamı belirleyen ve güden bu alanda seramik, çok yönlü kullanımıyla, toplumsal kültürlerde daha üst bir konuma sahiptir. Bu haliyle, biyolojik ihtiyaçları karşılamaya yardım etmenin yanında insanın sosyal ihtiyaçlarına da karşılık verir.

Uygarlık tarihi bir yanıyla insanın ilerlemesini gösteren teknoloji tarihidir. Seramik de, kompleks üretim süreciyle başından beri teknoloji tarihine katkıda bulunmuştur. Fırın tiplerindeki gelişim, o dönemlerin uygarlığına göre yüksek teknolojik gelişime girer. Çarkın bulunuşu, seramik teknolojisinde devrim sayılır. Çünkü, modern anlamda endüstriyel seri üretimin temelleri bu buluşla atılmıştır.

Çarkın bulunuşu ve getirdikleriyle, 1648 İngiltere sanayi devrimi arasında bir benzerlik kurmak mümkündür. Çünkü her ikisi de, seri üretimleriyle geniş halk kesimlerine hitap etmişlerdir. Seri üretimle seramik, bir taraftan toplumsal ihtiyaçların daha ucuz ve kolay karşılanmasını sağlamış, diğer taraftan metal taklidi kaplarıyla, o dönemin zengin ve asillerine ait olan toplumsal statü sembollerinin halka yayılmasına neden olmuştur.

Sanatı var eden insanın bilinçaltı, seramik kap yüzeylerinde de kendini, estetik beğenisini ifade etme olanağı bulmuştur. Bazen soyut, bazen de somut olan bu resimler o günün toplumsal beğenisini yaratır. Yunan kaplarında olduğu gibi kimi zaman da dönemin yaşam tarzını anlatan bir ayna vazifesi görmüştür.

Yıpranmaya, bozulmaya karşı direnci ve evrensel yaygınlığıyla seramik, geçmiş tarihi, kültürü aydınlatmaya çalışan araştırmacılar için değerli bir materyaldir. Onun kadar, geçmiş kültürleri tanımlamada kullanılan bir malzeme yoktur.

Seramik, göçebelikten yerleşikliğe geçişin, yani uygarlığın sembollerinden biridir. İncelenen dönem aralığında neredeyse doğumdan, ölüme hatta ölüm sonrası ikinci hayatında insana eşlik etmiştir.

Seramik, insanı diğer canlılardan farklı ve üstün kılan beyni ile elinin ürünüdür. Başdöndürücü teknolojik atılımların yaşandığı günümüz dünyasında yaşamımızda eskisi kadar yeri yoksa da, insanın toprakla, doğayla ilişkisini akla getirir. Batı dünyasının modern insanını Avanos'taki, binlerce yıldır değiştirilmeden kullanılan çömlekçi çarkının başına heyecanla oturtan da bu duygulardır. Sanal iletişim çağını yaşayan insan elini çarktaki çamura dokundurduğunda toprağı hisseder. Belki de, binlerce yıllık mitoslarda anlatılan balçıktan yaratılma öyküsünü hatırlar. İnsanın doğa ile bağ kurmasında sıcak bir araçtır seramik. Petrol türevleri plastikler gibi ruhsuz ve soğuk değildir. En sade haliyle metalden daha sıcaktır. İnsan eli ve hüneriyle yapıldığını hissettirir. Toprak kapta pişmiş bir yemeğin ya da içilen içkinin farklı lezzetini kim inkar edebilir?

Her ne kadar, bir tarafıyla yüksek düzeyde makineleşmiş modern üretim sürecine dahil olsa da, modern teknolojinin sunduğu nimetleri kabul etmeye alışmış insan oğlunun tercihleri karşısında bazen yenik düşse de, seramik, eskiden olduğu gibi, insanlara aynı lezzeti sunmaya, onlara kendilerini ve doğayı hatırlatmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Acar, Özgen. **Dünyada İlklerin Kenti Çatalhöyük'ün Sırrı Aralanmadı.** Cumhuriyet Bilim Teknik Dergisi, Ekim, 1997.
- Akyıldız, Erhan. **Taş Çağından Osmanlı'ya Anadolu.** Birinci Basım, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1984
- Alexiou, Stylianos.. **Minos Uygarlığı.** Çeviren: Elif Tül Tolunay. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1982.
- Anderson, Anne. **Interpreting Pottery.** London, B.T. Batsfort Ltd.,1984
- Amıran, Ruth. **Ancient Pottery Of The Holly Land.** Massada Press Ltd., 1970
- Baines, John. Jaromir, Malek. **Eski Mısır.** Çeviren: Zeynep ve Oruç Arıoba. İstanbul, İletişim Yayınları, 1986.
- Başgelen, Nezih. **Asrın Kazısı Çatalhöyük.** Art Dekor, İstanbul, Kasım, 1996.
- Blunden, Caroline. Mark, Elvin. **Çin.** Çeviren: Selçuk Esenbel ve Levent Köker. İstanbul, İletişim Yayınları, 1989.
- Braidwood, Robert J. **Tarih Öncesi İnsan.** İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1995.
- Bohannan , P.J. **Social Anthropology.** New York, Holt, Rineart and Winston Inc.,1963.

- Childe, Gordon V. **Toplumsal Evrim**. Beşinci Baskı, Çeviren: Cemal Balcı. İstanbul, Alan Yayıncılık, 1994.
- Childe, Gordon V. **Tarihte Neler Oldu**. Beşinci Baskı. Çevirenler: Mete Tunçay ve Alâeddin Şenel. İstanbul, Alan Yayıncılık, 1990.
- Childe, Gordon V. **Doğunun Prehistoryası**. İkinci Basım. Çeviren: Filiz Ofluoğlu. İstanbul, Varlık Yayınları, 1988.
- Childe, Gordon V. **Kendini Yaratan İnsan**. Üçüncü Basım. Çeviren: Aziz Kansu. Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1971.
- Clive Orton, Paul Tyers, Alan Vince. **Pottery in Archeology**. Cambridge, Cambridge University Press, 1995.
- Cooper, Emmanuel. **A History of Pottery**. London, Longman Group Limited, 1972.
- Cooper, Emmanuel. **Seramik ve Çömlekçilik**. Birinci Basım. Çeviren: Dr. Ömür Bakırer. İstanbul, Remzi Kitapevi Yayınları, 1978.
- Coon, Charleton S. **The History of Man**. London, Penguin Books, 1967.
- Cullen, T, D.R. Keller. "The Greek Pithos Through Time: Multiple Functions a Diverse Imagery." **The Changing Roles of Ceramics in Society: 26000 B. P. To The Present**, Westerville: American Ceramic Society, 1990.
- Dean, E. Arnold. **Ceramic Theory and Cultural Process**. Cambridge, Cambridge University, Press, 1989.
- Dinçol, M. Ali. "Hititler". **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, Cilt:1, İstanbul, Görsel Yayınlar, 1982.

- Diamond, Jared. **Guns, Jerms and Stell.** The Fast of Human Society, California, Norton Company Publishing, 1997.
- Engels, Frederic. **Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni.** Onuncu Baskı, Çeviren: Kenan Somer. Ankara, Sol Yayınları, 1992.
- Erinç, Sıtkı M. **Kültür Sanat, Sanat Kültür.** Birinci Basım, İstanbul, Çınar Yayınları, 1995.
- Ergür, Atilla. "El Sanatları ve Endüstri". **Türkiye'de El Sanatları ve Çağdaş Sanatlar İçindeki Yeri.** Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1997.
- Gabel, Creighton, **Analysis of Prehistoric Economic Patterns.** New York, Holt, Rinehart and Winston Inc., 1967.
- Greene, Kevin. **Roman Pottery.** London, British Museum Press, 1992.
- Griffin, James B. "Ceramic Complexcity and Cultural Development The Eastern United States As A Case Study." **Ceramics and Man,** New York, Viking Fund Puplications, 1965.
- Görgün, Ayten. **Tarihin Sırrı Kazarak Çözülür.** Hürriyet, 22 Ağustos 1998.
- Gürer, Turgut. **Silahlar Mikroplar ve Çelik.** Cumhuriyet Bilim ve Teknik, 6 Haziran 1998,
- Güvenç, Bozkurt. **İnsan ve Kültür.** Beşinci Basım, İstanbul, Remzi Kitapevi, 1991
- Henrickson, Elizabeth. "Investigating Ancient Ceramic Form and Use Progres Report and Case Study." **The Changing Roles Ceramics in Society, 26000 B.P. To The Present,** Westerville, American Ceramics Soicety, 1990.

Hodges, Henry. **Techology in The Ancient Word**. Allen Lane The Penguin Press, 1964.

Hooke, S. Henry. **Ortadoğu Mitolojisi**. İkinci Basım, Ankara İmge Kitapevi, 1993.

Hope, Colin A. **Egyptian Pottery**. London, Shire Epyptology, 1987.

Kanowski, M.G. **Containers of Classical Greece**. St. Lucia University of Queensland, 1984.

Kıvılcımlı, Hikmet. **Tarih Tezi**. Dördüncü Basım, İstanbul, Diyalektik Yayınları, 1996.

Levi, Peter. **Eski Yunan**. Çeviren: Neşe Erdilek. İstanbul, İletişim Yayınları, 1987.

Malinowski, Bronislaw. **İnsan ve Kültür**. Çeviren: Fatih Gümüş. Ankara, Verso Yayıncılık, 1987.

Mansel, Arif Müfid. **Ege ve Yunan Tarihi**. İkinci Baskı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1963.

Marx, Karl, Frederic Engels. **Seçme Yapıtlar**. Cilt:I, İstanbul, Sol Yayınları,1976.

Matson, Frederic. "Ceramics Queries." **Ceramics and Man**. New York, Viking Fund Publications, 1965'a.

Matson, Frederic. "Ceramics Ecology. An Approach To The Study of The Early Cultures of The Near East." **Ceramic and Man**. New York, Viking Found Publications, 1965.

Mellaart, James. **Yakındoğu'nun Eski Uygarlıkları**. Çeviren: Bilgi Altınok. İstanbul, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1988.

Mellaart, James. **The Neolithic of The Near East**. London, Thames and Hudson Ltd., 1981.

Mellaart, James. "Anatolian Pottery As A Basis For Cultural Syntheses". **Ceramics and Man**. New York, Viking Fund Publication, 1965.

Morris, Desmond. **İnsanat Bahçesi**. Üçüncü Baskı, Ankara, İnkılapKitapevi, 1986.

Myers, Bernard. **Art and Civilization**. New ork, Mc Graw Hill Inc., 1967.

Neff, Hector. "Culture Contact and Ceramic Evolution: Examples Form Mesoamerica." **The Changing Roles of Ceramics In Society, 26000 B.P. To The Present** Westerville, American Ceramic Society, 1990.

Peacock,D.P.S. **Pottery in The Roman World**. New York, Longman Group Limited, 1982.

Rosenthal, Ernst. **Pottery and Ceramics**. Harmons Worth, penguin Books Ltd., 1954.

Rice, Prudence M. **Pots and Potters**. Los Angeles University of California, 1984.

Rice, Prudence M. **Pottery Analysis**. Chiago, University of Chiago Press, 1987.

Sevin, Veli. "Hititler." **Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi**, Cilt:I, İstanbul, Görsel Yayıncılık, 1982.

Shaw, Ian, Paul Nicholson. **The Dictionary of Ancient Egypt**. London, Bristh Museum Press, 1992.

Shapiro, Harry L. **Man, Culture and Society**. New York, Oxford University Press, 1960.

Shepard, O. Anna. **Ceramics For The Archeologist.** Washington, Carnegie Institution of Washington Publication, 1971.

Sinemoğlu, Nermin. **Tarih Öncesinden Bizans'a Sanat Tarihi.** Mimar Sina Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1984.

Teber, Serol. **Doğanın İnsanlaşması.** İstanbul, Öncü Kitapevi, 1982.

Tadanari, Mitskova. **Ceramic Art of Japan.** Tokyo, Japan Travel Bureau, 1956.

Vandiver, P. B., O, Soffer, B. Klima. "Venuses and Wolverines The origins of Ceramic Technology. Ca. 26000 B.P." **The Changing Roles of Ceramics In Society: 26000 B.P. To The Present.** Westterville, American Ceramic Society, 1990.

Walters, H.B. **History of Ancient Pottery.** London, John Murray Limited, 1905.

Williams, Raymond. **Kültür.** Çeviren: Suavi Aydın. Ankara, İmge Kitapevi, 1993.

Anadolu Medeniyetleri Müzesi Kataloğu, Ankara, T.C. Kültür Bakanlığı.

Anadolu Medeniyetleri Sergisi Kataloğu. İstanbul, T.C. Kültür Bakanlığı, 1983.

En Eski Zevk Evi Selanik'te. Yeni Yüzyıl, Mayıs, 1998.

Sanat Tarihi Ansiklopedisi. Cilt:I, Çevirenler: Hasan Kuruyazıcı, Üstün Alsaç. İstanbul, Görsel Yayınları, 1981.

World Ceramic. New York, The Hamlyn Publishing Group Limited, 1990.